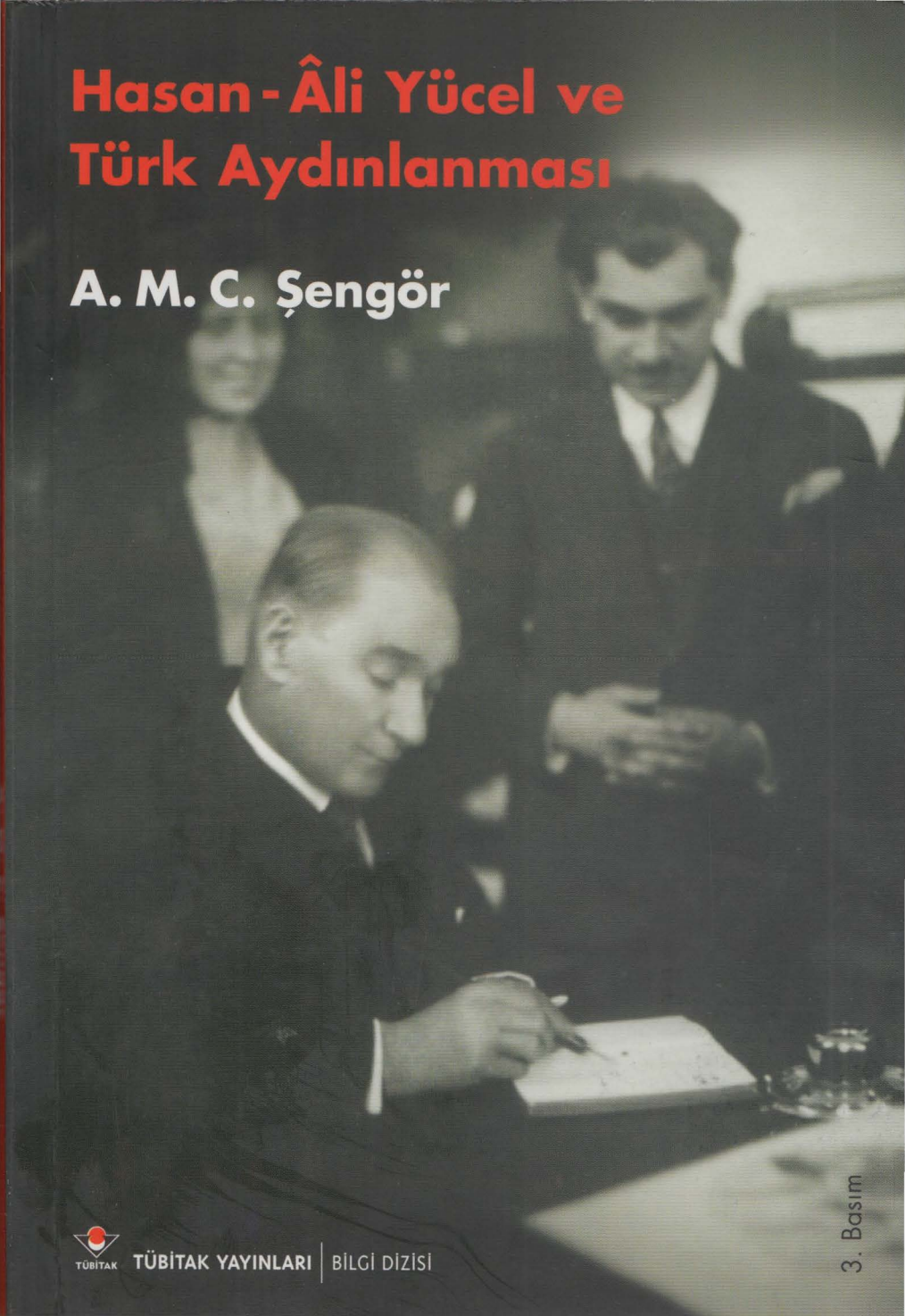
Hasan-Âli Yücel ve Türk Aydınlanması

A. M. C. Şengör

TÜBİTAK YAYINLARI | BİLGİ DİZİSİ

3. Basım

HASAN-ÂLİ YÜCEL VE TÜRK AYDINLANMASI

A. M. C. ŞENGÖR

Genişletilmiş ikinci baskı

TÜBİTAK YAYINLARI
Bilgi Dizisi

TÜBİTAK Yayınları / Bilgi Dizisi 2

Hasan-Âli Yücel ve Türk Aydınlanması

A. M. C. Şengör

© Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu, 2001

Bu kitabın tüm hakları saklıdır.
Yazı ve görsel malzemeler, izin alınmadan tümüyle veya kısmen yayımlanamaz.

ISBN 975 - 403 - 238 - 6

1. Basım Aralık 2001 (2000 adet)
2. Basım Mart 2003 (3000 adet)
3. Basım Ekim 2005 (2500 adet)

Kapak Tasarımı: Cemal Töngür
Sayfa Düzeni: İnci Yaldız

TÜBİTAK
Popüler Bilim Kitapları İşletme Müdürlüğü
Atatürk Bulvarı No: 221 Kavaklıdere 06100 Ankara
Tel: (312) 467 72 11 Faks: (312) 427 09 84
e-posta: kitap@tubitak.gov.tr
İnternet: kitap.tubitak.gov.tr

Saner Basım Sanayii - Ankara

Mustafa Kemâl Atatürk'ün ve Hasan-Âli Yücel'in bayrakları altında Türk insanını aydınlığa taşıyarak uygar insanlığın bir parçası yapabilmek için ömürlerini fedâ eden asil ve kahraman Türk öğretmenlerine saygı, sevgi ve en içten minnet hisleriyle

İÇİNDEKİLER

YENİ HAYAT

ÖNSÖZ I

İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ V

İKİNCİ BASKIYA YAZARIN ÖNSÖZÜ VII

GİRİŞ 1

AKLIN VEKİLİ 29

1. Bölüm:
DOĞA BİLİMLERİ AÇISINDAN
ÖZGÜRLÜK VE TARİH KAVRAMLARI 33

2. Bölüm:
DOĞA BİLİMLERİNİN IŞIĞINDA
EĞİTİM KURAMI VE TÜRK AYDINLANMASI 101

Yeni Hayat

Duymadan düşünmek yok dinimizde;
Biz kalp adamıyız, gönül eriyiz.
İnsanız, insanlık esastır bizde;
Ne ciniz, ne melek, ne de periyiz.

Keşkülle asayı çölde bıraktık;
Külâhı, hırkayı çiviye taktık;
Gönülde marifet kandili yaktık;
Bu ince işlerin hünerveriyiz!

Mücerret değiliz, ailemiz var;
Başımızdan aşkın gailemiz var;
Bir kervan tutacak kafilemiz var;
Varlık diyarının seferberiyiz!..

Biz hakka âşıkız, isteğimiz hak;
Doyurmaz ahrette saadet ummak;
Dileriz dünyada kurulsun «uçmak»
Bu yolun ümmetsiz peygamberiyiz!
Mabudu göklerden gönüle indirdik;
Halikle mahlûku biz sevindirdik;
Gözlerde çağlayan yaşı dindirdik;
Biz zemzem değiliz, alın teriyiz!

Devrin güneşleri garptan doğmada,
Tan yerinde yanan ateş soğmada,
Şarkı karanlıklar ezip boğmada,
O meş'um gecenin biz seheriyiz!

Farkettik nihayet aç ile toku;
Anladık en sonra var ile yoku,
Bırak o kitapları gel bizi oku,
Bizler ki hılkatin son eseriyiz!

Gönlümüz kılıçtır, tenimiz kını,
Orada saklarız vatan aşkını,
Ölkeler fetheder sevgi akını,
Sanmayın bu yolda bizler geriyiz!

Okuyup okutmak, işimiz bizim,
Haram lokma kesmez dişimiz bizim,
Her yerde bulunmaz eşimiz bizim,
Biz yeni hayatın erenleriyiz!

H. Â. — 1925

ÖNSÖZ

Hasan-Âli Yücel'in büyük kültür hizmeti Türkiye için olduğu oranda ulusal kültürlerin evrenselleşmesi bakımından da önem taşımaktadır. Bu nedenle UNESCO Hasan-Âli Yücel'in 1997 yılında saygı ile anılması kararını almış ve bu istem Türk aydınları tarafından başarı ile yerine getirilmiştir.

Bu bağlamda "Ege Üniversitesi Öğretim Elemanları Derneği"nin 16-17 Kasım tarihlerinde düzenlediği "Hasan-Âli Yücel Sempozyumu" çok verimli olmuştur.

Hasan-Âli Yücel'i anma konusunda bir başka çok önemli etkinliği elinizdeki kitabın yazarı ünlü yerbilimcimiz A. M. Celâl Şengör'e borçluyuz.

Jeoloji alanında yaptığı çalışmalarla uluslararası literatürde seçkin bir yeri olan ve Aralık 1997'de Fransız Bilimler Akademisi'nin önemli bir ödülünü Fransız Cumhurbaşkanı'nın da katıldığı bir törende alarak onurlandırılan Şengör, Hasan-Âli Yücel'i bütün özellikleri ve hizmetleri ile tanıtmaktadır. Şengör'ün bu saptamalarını okuduğum zaman onun Hasan-Âli'yi şahsen tanımış kadar gerçeklere ulaştığını kıvançla gördüm.

Şengör bilimsel titizlikle yaptığı incelemesinde Hasan-Âli Yücel'i seçkin bir ozan, örnek bir eğitimci, ayrıca özgürlükçü düşünceye sahip alçakgönüllü ve gerçekçi bir devlet adamı olarak ele almakta ve haklı olarak onun komünist olması hususundaki söylentileri belirgin bir biçimde çürütmektedir.

Hasan-Âli Yücel gerçekte demokrat ve liberal ruhlu bir aydındı. Kendisine yakıştırılan komünizm politikası Türkiye'nin o dönemlerde güttüğü politik davranışla ilgilidir.

İsmet İnönü Amerikan Cumhurbaşkanı Roosevelt gibi nazizmin ve faşizmin önlenmesi için Rusya'ya yakınlık göstermeyi bir politik uygulama olarak gerekli görüyordu. Bu davranışla Rusya'nın dostluğu da kazanılmış olacaktı. Yücel bu nedenle Roosevelt'in ve İnönü'nün davranışlarını yerinde buluyordu. Özünde hem İnönü hem de Yücel Atatürk'ten esinlenmişlerdi. Bilindiği gibi büyük önderimiz de komünizme karşı olmakla birlikte başlangıçta ona saygın davranmayı yeğlemişlerdi.

Türk edebiyatının hayranı ve onun başarılı bir temsilcisi olan Yücel'in oluşturduğu tercüme bürosu, antik çağın doğa filozofları, yazarları, İtalyan, Fransız, İngiliz, Alman, Rus ve daha başka Avrupa ülkelerinde yetişen düşünürleri tarafından ortaya konmuş eserlerin Türkçeye çevrilmesini gerçekleştirmiştir. Türk aydınları eldeki bu kültür hazinesiyle kendilerini geliştirmek olanaklarına sahip oldular ve böylece Türk aydınlanması büyük ölçüde sağlanmış oldu.

Şengör, Hasan-Âli Yücel'in bakanlık yaptığı sürece Türkiye'nin kültür politikasına yeni bir biçem (uslup) kazandırdığını önemle belirtmektedir. Böylece Şengör bir başka gerçeği daha ortaya koymuş olmaktadır. Nitekim 1940'larda Ankara'da bir Hasan-Âli havası eserdi. Her çeşit kültür etkinliklerine gelir ve ilginç katkılarda bulunurdu. Çok alçakgönüllü (mütevazı) bir insandı. Herkesi, gençleri bile, evvela o, fötr şapkasını kaldırarak selamlardı. Bakanlığı sırasında arada bir Kızılay Meydanı ile Sıhhiye Meydanı arasındaki bulvar yolunu yaya olarak gezer ve sağa sola sevgi dolu davranışlarda bulunurdu. Bir gün Kutlu Kahvesi önünde açık havada Nurullah Ataç'ın etrafında toplanmış 5-6 kişi oturuyorduk. İçimizden biri, "Hasan-Âli geliyor" dediğinde bakışlarımız birden ona

yöneldi. Yücel, fötr şapkasını çıkararak bizi selâmladı. Hepimiz ayağa kalktığımız için yanımıza geldi ve elimizi sıktı. Beş, on dakika kadar bizimle oturdu. Biraz sonra Özel Kalem Müdürü geldiğinde, arabasına binerek ayrıldı.

Ankara'da 1940'lı yıllarda çeşitli kültür odakları vardı. En başta Halkevi, Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu, İnönü Ansiklopedisi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi salonları, Cebeci'deki konservatuvarın konser salonu, Paul Bonatz'ın restore ettiği Opera Binası, Vakıf Apartmanı salonları çeşitli kültür toplantılarına sahne olurdu. Değişik alanlardan aydınlar, yazarlar, sanatçılar, bilim adamları Cumhuriyet Yıldız Lokantası, Karpiç, Postane Caddesi'ndeki küçük gazinolarda, Sıhhiye'de Yüksel Palas lokantasında, Kutlu Kahvesi'nde ve Mutlu Pastahanesi'nde buluşurlardı. Bütün bu toplantılarda Hasan-Âli'nin desteklediği insancıl dünya görüşü egemendi. Hasan-Âli her Cumartesi İnönü'yle birlikte Cebeci'deki konservatuvar salonuna gider ve o hafta verilen konseri dinlerdi. Bu satırların yazarı da dinleyicilerden biriydi.

Celâl Şengör bu çok önemli incelemesi dolayısıyla ne denli övülse azdır. Böylece saygın ozan ve eğitimci, başarılı bir devlet adamı olan Hasan-Âli Yücel Türk kamuoyuna seçkin bir bilim adamının kaleminden gerçekçi bir dille tanıtılmış oldu.

Ekrem Akurgal

İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

Oğlu, "çağın en güzel gözlü maarif müfettişi"nin, aydınlığı peşinden sürükleyerek ülkesinin hangi toprağına gittiğini atlastan takip etti ve "hayatta en çok babasını sevdi".

Oğlu demiş ki:

"Bilmezdi ki oturduğumuz semti /Geldi mi de gidici – hep, hep acele işi!–"

Belli ki başkalarının oğulları, kızları için, ülkesinin aydınlığı için kendi oğlundan uzak düşmekten hiç yüksünmedi.

Uğrunda kendi oğluna gurbeti ezber ettirdiği başkalarının oğullarından biri de benim. Daha ortaokul öğrencisiyken binyılları önüme seren de O, Hasan-Âli.

Binlerce insanın, onlarca çağın bilgisi hiçbir karşılık beklemeden körpe beynimin önündeydi. Öncekilerin ve başkalarının sayısız deneme yanılmalarının kimi acılı, kimi talihli sonuçları yanıbaşımdaydı; aydınlığa susamış her yaştan Türk insanının önündeydi. Sanki o kadar insan, o kadar çok yerde bizin için yaşamıştı. Onca yaşamın biriktirdiği herşey bu eserler aracılığıyla yargımızla başbaşaydı. Onlar kadar çok yaşayabilir miydik? O kadar çok yerde yaşayabilir miydik?

O'nun 500 kitaba yaklaşan Tercüme Serisi, batı ve doğu uygarlıklarına yön veren eserleri Türk toplumunun hizmetine sunmuştur ve Cumhuriyet aydınlanmasının en önemli ışıklarından biri olmuştur.

Hasan-Âli'nin yaptığı işi yapabilmek için, bu toprağın çocukları ışıklar içinde "çok yerde" ve "çok" yaşamayı sürdürsün diye, TÜBİTAK'ın Popüler Bilim Kitaplarını çıkarıyoruz. Esin kaynağımız ve rehberimiz O'dur.

Sayın Celâl Şengör bu kitabı büyük bir kadirbilirlik ve duyarlılıkla yazmış ve Hasan-Âli'nin daha az bilinen ama çok önemli bir başka yönünü günışığına çıkarmış. Hasan-Âli'nin bilimi bütün boyutlarıyla yorumlayan derin, berrak ve sarsıcı görüşlerini, O'nun aslında evrensel çapta bir bilim filozofu olduğunu gözler önüne sermiş.

Çok erken yaşlarda uygarlığa ve bilime yön verenlerle buluşmamı sağladığı için Hasan-Âli'yi hep şükranla andım. Genç kuşaklar da özgür düşünceyi kendi şahsında örnekleyen bu büyük insanı Sayın Şengör'ün kitabı sayesinde daha yakından tanımaktan herhalde gurur ve sevinç duyacaklardır.

Prof. Dr. Namık Kemal Pak

İKİNCİ BASKIYA YAZARIN ÖNSÖZÜ

Bu kitabın birinci baskısı, *Giriş* kısmında da anlatıldığı gibi, Yükseköğretim Kurulu Başkanı Prof. Dr. Kemâl Gürüz'ün isteği üzerine oluşturulmuş ve Yükseköğretim Kurulu matbaasında basılıp ücretsiz olarak eğitim fakültelerine dağıtılmıştı. Bu nedenle kitap Hasan-Âli Yücel ve Türk aydınlanma tarihi ile ilgilenen pek çok kişinin eline geçmedi. Daha geniş bir okuyucu kitlesine erişmesi için TÜBİTAK Başkanı Prof. Dr. Namık K. Pak kitabın ikinci baskısının TÜBİTAK Yayınları arasında çıkmasını kabul etti. Bu fırsattan yararlanarak kitabın özellikle kaynaklar kısmını genişletip güncelleştirdim, içine ilk baskıda bulunmayan bazı fotoğraflar serpiştirdim. Bu fotoğrafların bazıları ilk defa bu kitapta yayımlanmaktadır.

İkinci baskının hazırlanması esnasında birinci baskıyı görebilmiş olan Köy Enstitüsü mezunları bana kendi eserlerini göndererek bibliyografyamın zenginleşmesine katkıda bulundular, kitabı beğendiklerini söyleyerek beni cesaretlendirdiler. Onların yazdıklarını okudukça, Köy Enstitüleri deneyi zamansız durdurulmasaydı Türkiye'nin ne denli aydınlanmış bir ülke olacağını düşünüp hayıflanmaktan kendimi alamadım. Bu büyük eğitim hareketini saptıran, engelleyen ve boğanların tarih önündeki sorumlulukları, ulusları silâhla ortadan kaldırmaya kalkışanların suçlarından hiç de hafif değildir.

İkinci baskıya eklenmiş parçalar metin veya kaynak listeleri içinde kırık parantezlerle <...> gösterilmiştir. Kitabın ilk baskısı Türk öğretmenlerine ithaf edilmişti. Bu baskıda da aynı ithafı kullanmayı uygun buldum, çünkü Türkiye üzerine Hasan-Âli Yücel'in Millî Eğitim Bakanlığı'ndan ayrılmasından

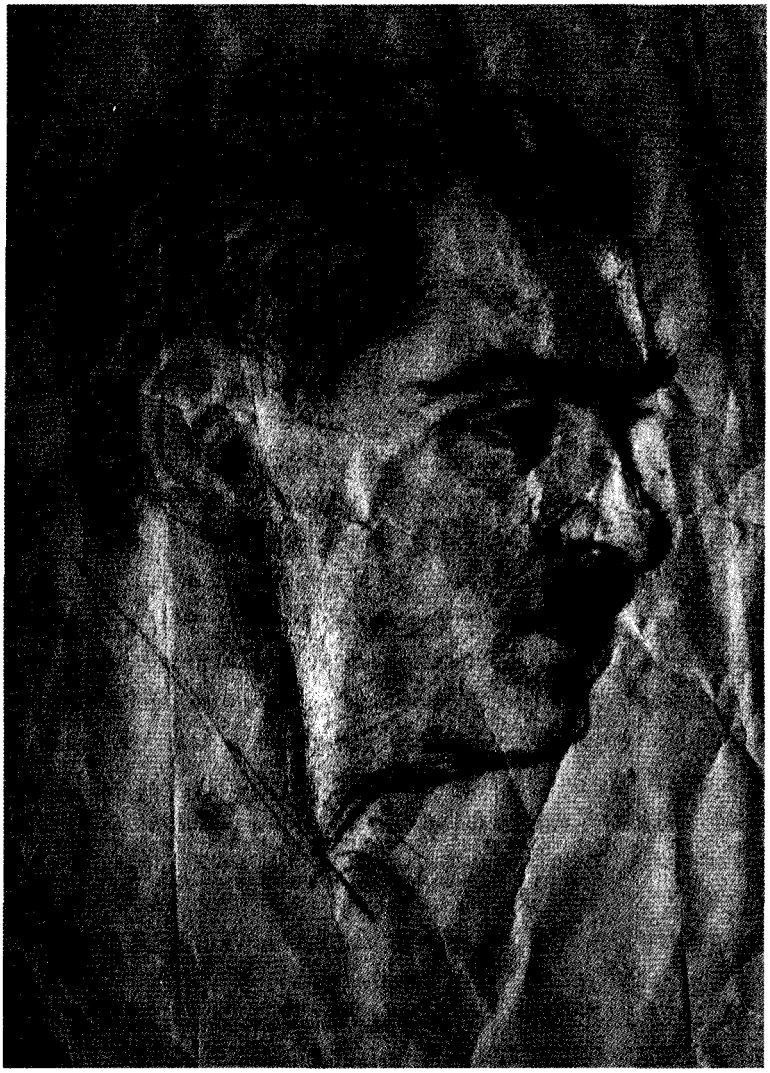
sonra giderek artan bir yoğunlukla çöken karanlık eğer günün birinde kaldırılabilecekse, bu ancak ve ancak öğretmenlerimiz sayesinde olabilecektir.

Hasan-Âli Yücel ile yakından ilgilenmeye başlamam, *Giriş* kısmında anlattığım gibi, ülkemizin en önde gelen doğa bilimcilerinden, Prof. Dr. Namık K. Pak vesilesiyle olmuştur. Kendisi bana sık sık, özellikle idâri görevleri esnasında, Hasan-Âli Yücel'in aydınlattığı yolda yürümeye özen gösterdiğini, onu kendisine örnek almaya çalıştığını söylemiştir. Özellikle benim Hasan-Âli Yücel araştırmalarımdaki rolü nedeniyle bu baskıya kendisinin bir önsöz yazarak günümüzün bir bilim idarecisinin gözünden Hasan-Âli Yücel'in mirasını irdelemesini rica ettim. Bu ricamı yerine getirdiği için kendisine minnettarım.

Bir kez daha burada dostum Prof. Dr. Kemâl Gürüz'e bu kitabın oluşturulması ve ilk baskısının ortaya çıkmasındaki ilhamı ve büyük yardımı için teşekkür etmek isterim. İçten bir Yücel hayranı olan Kemâl, ülkemizin Atatürk'ün ve Hasan-Âli Yücel'in aydınlattıkları yoldan hızla uzaklaştığı bu sıkıntılı günlerde, eğitimde her ikisinin de Türkiye'ye yerleştirmeye çalıştıkları kalite kaygısının pekiştirilmesi için hiç kuşkusuz en büyük çabayı harcamış eğitimcimizdir.

Bu yeni baskısıyla daha geniş bir okuyucu kitlesine ulaşması ümit edilen bu küçük kitabın Atatürk ve Hasan-Âli Yücel'in bizlere gösterdikleri eleştirel akıl yolunda yeni bir işaret ışığı olabilmesi dileği ile ...

A. M. C. Şengör
Anadoluhisarı, 2 Nisan 2001

Hasan-Âli Yücel (İstanbul, 17 Aralık 1897 — 26 Şubat 1961)
Saip Tuna'nın bir karakaleminden (1942-43?)

GİRİŞ

"Yeni bir söz söyledim" diyen, sözlerin en eskisini tekrarlamış olur. Fakat, ne yazık ki hakikatleri tekrara, hafızamızdan çok idrakimiz muhtaçtır.
Hasan-Âli Yücel (1937)

Bu kitapta vücut bulan çalışmanın ilhamını bana *ODTÜ Prof. Dr. Mustafa N. Parlar Eğitim ve Araştırma Vakfi*'nın 1997 yılı ödül töreninde merhum Hasan-Âli Yücel ile birlikte ödüllendirileceğim haberi vermişti. Bu mutlu haberi bana ileten azîz dostum, ülkemizin göğsünü kabartan doğa bilimcilerimizden, Prof. Dr. Namık Kemâl Pak'a, Vakıf izin verdiği takdirde, ödül kabul konuşmamı tamamen Hasan-Âli Yücel'e ayırmayı düşündüğümü söyledim. Bunun üzerine Pak, konuşmanın aynen bir bilimsel makale ciddiyet ve kapsamında tutulmasını isteyerek Vakfın bunu ayrıca bir kitapçık halinde bastıracağından emin olduğu cevabını verdi. Konuşmanın hazırlanması ve metnin yazılması esnasında Pak, oluşmakta olan metni birkaç kere okudu, birlikte uzun uzadıya tartıştık, çok faydalı düzeltmeler yaptı, ilâveler teklif etti ve gerçekten Vakıf ortaya çıkan metni bir kitapçık olarak yayınladı (bkz. 1. Bölüm, 1. not)

ODTÜ Prof. Dr. Mustafa N. Parlar Eğitim ve Araştırma Vakfi'nın ödül töreninden sonra TÜBİTAK'ın *Bilim ve Teknik* dergisi yönetmeni, ödül konuşmamı, bir kısmını Hasan-Âli Yücel'e ayırmayı plânladığı bir *Bilim ve Teknik* sayısı için, özetlememi istedi. Ben de kendisine, yayınlanmış bir yazıyı özetlemektense Hasan-Âli Yücel'in bir başka cephesini ele

Atatürk ve Hasan-Âli Yücel 1930'daki yurt gezisinde birlikte.

alan yeni bir yazı yazmayı önerdim. Kabul etti. Hattâ, sonunda yazımın *Bilim ve Teknik*'in 12 sahifesini işgal edecek bir uzunluğa ulaşmasına rağmen büyük bir kararlılıkla tamamını bastı (bkz. 2. Bölüm, 1. not).

Elinizdeki bu kitapçığın oluşturulması fikri ise Yükseköğretim Kurulu Başkanı, sevgili dostum, Prof. Dr. Kemâl Gürüz'e aittir. Prof. Gürüz, 19 Aralık 1997 Cuma günü *ODTÜ Prof. Dr. Mustafa N. Parlar Eğitim ve Araştırma Vakfı*'nın ödül töreninde yaptığım ve içeriği bu kitapçığın 1. bölümünü oluşturan ödül kabul konuşmasına YÖK'ün önemli bir genel kurul toplantısı nedeniyle gelememişti. O gün daha sonra hem Vakfın ödül alanlar şerefine verdiği kokteylde hem de özel bir akşam yemeğinde, Hasan-Âli Yücel'in kızları Sayın Canan Yücel Eronat ve Sayın Gülümser Sanver Hanımefendiler ve diğer bazı Yücel-sever dostlarla birlikte olduk ve ben kendisine

Vakfın bastığı kitapçıktan bir adet takdim ettim. Gürüz birkaç gün sonra beni aradı ve:

—Bir de bu adama komünist derlerdi, dedi heyecanla. Hasan-Âli Yücel ve fikirleri, her türlü bağnazlığa ve yobazlığa karşı en etkili silâhımız, bana sorarsan!

—Demek okudun! dedim büyük bir keyifle.

—Hem de birkaç kere, diye cevap verdi; izin verirsen ben bundan derhal bin adet daha bastırıp eğitim fakültelerine dağıtmayı düşünüyorum.

—Çok mutlu olurum.

Konuşmam YÖK tarafından basılma aşamasına gelince, beni bu konuyla ilgili olarak arayan Yükseköğretim Kurulu Başkan Vekili Prof. Dr. İsmail Tosun'a Hasan-Âli Yücel'in eğitim kuramını bilim felsefesi açısından ele alan ikinci yazımın da ödül konuşmasıyla birlikte basılmasının bilhassa eğitimciler açısından çok yararlı olabileceğini düşündüğümü söyledim. O da aynı fikirde olduğunu belirtti. Hattâ, ödül konuşmamın metninde bazı rötuşlar yaparak, doğrudan ödül nedeniyle söz konusu olan ve benim şahsımla ilgili mevzuları ve konuyla ilgisi olmadığı halde ödül törenindeki dinleyicilere hitap eden bazı kısımları çıkartıp, konuşma kitapçığına yer darlığı nedeniyle alınmamış, ancak bilgisini derinleştirmek isteyen okuyucuya yararlı olabilecek bazı kaynakları ilâve etmek arzumu da doğal karşıladı. Ben bunlara bir de pek çok okuyucunun beğenisini kazanmış, hattâ diğer yayın organlarında da iktibas edilmiş olan *Cumhuriyet Bilim Teknik*'in "Zümrüt'ten Akisler" köşemde daha önce yayınlamış olduğum *Aklın Vekili* başlıklı fantezimle, kitaba bir vecize olarak Hasan-Âli Yücel'in, Tevfik Fikret'in *Tarihi Kadim* ve *Doksan Beşe* Doğru adlı iki şiirini

içeren *Tarihi Kadim — Doksan Beşe Doğru* adlı kitabının 1928 yılında yeni harflerle kendi yaptırttığı baskısının sonuna koyduğu ve genç Türkiye Cumhuriyeti'nin genç insanlarının belki de en sâdık karakter portresi olan *Yeni Hayat* adlı şiirini kattım[1]. Prof. Gürüz, bütün bu teklifleri büyük bir heyecanla onayladı.

Bu kitabı okuyacaklarını ümid ettiğim öğretmen kardeşlerimi düşünerek kaynakların künyelerini detaylı vermeğe gayret ettim. Ülkemizin dört bucağında görev yapan bu kahraman insanların her zaman ellerinin altında tatminkâr kütüphaneler hattâ kitaplıklar olmayabilir. Ancak buradaki detaylı künyeleri kullanarak arzu ettikleri eseri veya bir fotokopisini bir kütüphaneden getirtme imkânına sahip olabilirler. Ülkemizde de hızla gelişen elektronik haberleşmeyle bunun giderek daha da kolaylaşacağı kanısındayım.

Hasan-Âli Yücel'in düşüncelerinin felsefî temeli üzerine yazılmış olan bu kitap, O öldüğü zaman henüz altı yaşında olan bir insan tarafından kaleme alınmıştır ve doğal olarak literatüre ve çok kısıtlı olarak da O'nu tanıyanlarla yapılan pek yetersiz bazı konuşmalara dayanır. Bir diğer deyişle, bilgi tabanı hemen tamamen dolaylı verilerden oluşmaktadır. Bu nedenle, Hasan-Âli Yücel'i yakından tanıyan, O'nunla, dostu olarak, aynı aydınlanma ideallerini paylaşan bir büyük bilim adamımıza, Atatürk aydınlanmasının bayraklaşan simalarından biri olan hocam ve azîz dostum Ord. Prof. Dr. Dr. h.c. mult. Ekrem Akurgal'a, bu kitapta ileri sürdüklerimin ne dereceye kadar gerçeği yansıttığını sandığını sordum. Sayın Akurgal kendi bilgi dağarcığındaki doğrudan verilere dayanarak verdiği cevabını bu kitaba bir önsöz şeklinde katmak nezâketini gös-

terdi. Kitabıma böylece eklediği bu büyük değerden ötürü kendisine olan şükran borcum sonsuzdur.

Bu çalışma esnasında yukarıda sayılanlara ilâveten pek çok akraba, dost ve tanıdığa teşekkür borçlandım. Herşeyden evvel bana Atatürk'ün ve Hasan-Âli Yücel'in büyüklüğünü ve yurdumuz için önemini pek küçük yaşlarımdan itibaren her fırsatta anlatmağa çalışan babama, anneme, dedelerime, babaanneme, anneanneme, amcalarıma ve dayılarıma teşekkür borçluyum. Türkiye'deki 1946 sonrası gelişmeler aile çevremde her zaman Atatürk'ün akılcı dünya görüşünün terki olarak anlatılmış, Hasan-Âli Yücel'in Millî Eğitim Bakanlığından ayrılması da bu talihsiz sürecin ilk kilometre taşı olarak yorumlanmıştır. Üyesi olmak ayrıcalığına ulaştığım İstanbul Teknik Üniversitesi içinde de Türkiye'nin bu en eski yükseköğretim kurumunun, 1944'de bizzat Hasan-Âli Yücel'in modern bir üniversite haline dönüştürdüğü bu saygın müessesenin, en önde gelen bilim adamlarından, başta merhum hocam Prof. Dr. İhsan Ketin'den, Prof. Dr. Dr. M. Cengiz Dökmeci'den, Prof. Doğan Kuban'dan, Prof. Dr. Erdoğan Şuhubi'den O'nun Türkiye'de bilimsel eğitimin gelişmesi, ülkemizin uygarlık çevresine sokulması için yaptıklarını dinledim. Prof. Kuban bana bu çalışmada da ulaşamadığım bazı bilgilerin elde edilmesinde yardım etti. Bir başka kıymetli hocam ve dostum, Prof. Dr. Sırrı Erinç, bana çeşitli zamanlarda Hasan-Âli Yücel döneminde yapılanları derin bir saygı ve içten bir nostalji ile anlattı, hattâ kendisini orta öğretim için coğrafya ders kitabı yazmaya O'nun teşvik etmiş olduğunu söyledi.

Bu çalışmanın başladığı 1997 Ekim ayından itibaren Hasan-Âli Yücel ile ilgili literatürün büyük bir sür'atle temininde iç-

ten yardımlarını gördüğüm aziz dostlarım, uzman sahhaflar Bay Nedret İşli'ye, Bay Ahmet Yüksel'e, Bay Serdar Işın'a, Bay Sami Önal'a ve Bayan Ayşegül Manav ile babası, eski ve aziz dostum, bana pek küçük yaşımda eski kitap alışverişini öğreten, Hasan-Âli Yücel hayranı, Bay İbrahim Manav'a teşekkür borçluyum. Hepsi de bana yalnız aradığım eserleri temin ile kalmamış, benim bilmediğim bazı kaynaklara da dikkatimi çekmek lûtfunda bulunmuşlar, bazıları, büyük yazarın kimi eserlerini bana hediye ederek geçmişte defaatle isbatladıkları dostluklarının böylece birer nişânesini daha bahşetmişlerdir. Hasan-Âli Yücel'i Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile öğrenciler arasında gösteren[2] ve ilk defa bu kitapta yayınlanan fotoğrafı da Bay Ahmet Yüksel sağlamıştır. Bu fotoğrafta Yücel'in arkasında bulunan coğrafyacı Selçuk Trak'ın doğum ve ölüm tarihlerini sevgili meslekdaşım, şu anda ülkemizin en önde gelen faal jeomorfologu, Prof. Dr. İlhan Kayan bularak bana iletmek lûtfunda bulundu. Bir başka Yücel-sever, Prof. Dr. Ahmed Güner Sayar, bana O'nun Mevlevî yanıyla ilgili bazı kaynakları göstermek nezâketinde bulunmuştur. Gene bir başka Yücel-sever, sayın dostum M. Sabri Koz Beyefendi de bana bilmediğim kimi kaynakları öğretip, bunları temin etmek lûtfunda bulunmuştur. Hasan-Âli Yücel'in hayranı bir meslekdaşı olan felsefeci ve sahhaf sayın Bay Arslan Kaynardağ'a da benzer bir nedenden ötürü teşekkür borçluyuın. Eğitim ve kültür tarihçisi Sayın Bay Necdet Sakaoğlu'na, mesleği olan öğretmenliğin maharetlerini benim üzerimde de büyük bir ustalıkla tatbik etmiş olduğu için kalbden teşekkür ederim. Sayın Sakaoğlu ayrıca bu kitabın kapağındaki enfes fotoğrafı da bana tavsiye ve temin eden kişidir.

Hasan-Âli Yücel üzerine yaptığım bu ufak çalışmanın bana O'nu biraz daha yakından tanıyabilmemin dışındaki en büyük katkısı hiç kuşkusuz, büyük dâhinin zekî, yetenekli ve çalışkan olduğu kadar da nâzik, kadirbilir ve cömert kızı, yıllardır sâdık arşivcisi, evinde âdeta bir Hasan-Âli Yücel müzesi ve şahsında bir Hasan-Âli Yücel araştırma enstitüsü barındıran Canan Yücel Eronat Hanımefendi'yi tanıyabilmek, bunun da ötesinde, bu müstesna insanın dostluğunu kazanabilmek olmuştur. Canan Hanım bana babası hakkında kendi bulamadığım kaynakları hediye etmekle, diğerlerini bizzat göstermekle ve benim bitip tükenmek bilmeyen sorularıma büyük bir sabır ve hoşgörü ile cevap vermekle, hattâ bazan benim sormayı bilemediğim soruları kendisi benim adıma sorup gene kendisi cevaplamakla kalmadı, bana kendi evinde babasının plâğa alınmış sesini dinletmek lûtfunda bulunarak hayatımın belki de en duygulu anlarından birini yaşattı. İlk defa bu kitapta yayınlanan, Atatürk portreleri ve kompozisyonlarıyla tanınan ressamımız Saip Tuna (1904-1974) tarafından 1942(-43?) yıllarında yapılmış karakalem Hasan-Âli Yücel profilini ve Atatürk'ün nâşını Hasan-Âli'nin omuzunda T.B.M.M. önündeki katafalktan inerken gösteren[3], Canan Hanım'ın ve benim bilebildiğimiz kadarıyla bugüne kadar başka yerde yayınlanmamış olan[4] tarihî fotoğrafı da gene O'nun nezâket ve yardımseverliğine borçluyum. Beni telefonda Canan Hanımefendi'ye takdim etmek inceliğini gösteren kıymetli dostum Ahmet Yüksel Beyefendi'ye bir kez daha kalbimin derinliklerinden teşekkür etmek isterim.

Gerek *ODTÜ Prof. Dr. Mustafa N. Parlar Eğitim ve Araştırma Vakfı*'nın Mütevelli Heyetine ve onun kıymetli başkanı

Dr. Ziya Tinel'e, gerekse de TÜBİTAK eski başkanı sevgili dostum Prof. Dr. Dinçer Ülkü'ye, ellerinde bulunan telif haklarından Yükseköğretim Kuruluna bu eserdeki 1. ve 2. bölümlerin basılması izinlerini verdikleri için teşekkür ederim. Benzer bir teşekkürü de *Aklın Vekili* fantezisinin burada tekrar basılması için izinlerini esirgemeyen *Cumhuriyet* gazetesine borçluyum.

Prof. Pak'tan başka Doç. Dr. Remzi Akkök ve eşim Oya bu kitap metninin muhtelif kısımlarını büyük bir dikkatle okuyarak çok faydalı öneriler yapmışlardır. Buna rağmen kalmış olabilecek tüm eksik, yanlış ve belirsizliklerden yalnız kendimin sorumlu olduğunu vurgulamak isterim.

Kitapta Hasan-Âli Yücel'den, tüm ismini kullanmadığım yerlerde sadece Hasan-Âli olarak bahsettim. O'nun *İçten-Dıştan* adlı kitabındaki "Soy adı" bahsini[5] okumuş olanlar büyük yazarın, bu küçük isimle hitap alışkanlığından kurtulmamız konusunda bizi uyardığını bilirler. "Ben" diyor, yazarımız, "Hasan Âli değilim: Hasan-Âli Yücel'im". Ancak O, bu vurgulamayı, soyadı kanununun çıktığı yıllarda başkalarıyla karıştırılmak istemediği için yapıyor[6]. Kendi küçük isminin "pek öyle Mehmed Ali, İsmail Hakkı kadar bol isimlerden" olmadığını da belirtiyor. Fakat o yazıyı yazdığı 1938 yılından bu yana O'nun adı artık ne soyada, ne de bir başka belirtece muhtaçtır. O gerçi kişisel antetli kâğıtlarına yalnızca "Yücel" ibâresini koydurmuş, bazan imzaladığı kimi not veya eserlerini yalnızca "Yücel" olarak imzalamıştır. Fakat şurası da kesindir ki, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde ve— Unesco'nun 1997 yılı için aldığı mutlu kararın da altını çizdiği gibi—giderek artan bir şekilde dünyada da, Hasan-Âli dendi mi akla yalnız ve

yalnız Hasan-Âli Yücel gelir. Bahsi geçen yazısında kendisi de diyor ki "küçük isim, ancak aile ve dost muhitinde söylenir."[7] Ona ne şüphe? Ben ve diğer Türk bilimcileri, entellektüelleri, eğitimcileri, kendimizi O'nun aile ve dost muhitinden sayıyoruz ve bunu bütün dünyanın da böyle bilmesini istiyoruz. Hem O'nu artık sayıları pek çok olan Bay Yücel'lerle karıştırmamak için ve bilhassa O'nunla olan yakınlığımızı üstüne basa basa söylemek için ben bu kitapçıkta O'ndan en çok Hasan-Âli olarak bahsettim.

* * *

Başlığından da anlaşılacağı gibi bu küçük kitap Hasan-Âli Yücel'in Millî Eğitim Bakanlığı süresince (28. XII. 1938 — 12[8]. VIII. 1946) büyük bir bilgi, beceri ve coşkuyla yönettiği Türk Aydınlanma Hareketinin hangi bilim felsefesi temeline dayandığını irdelemektedir. Bu nedenle başlıkta Türk Aydınlanmasının *metabilimsel*[9] *temellerinden* bahsedilmiştir. Bu temeller yalnızca zeki ve bilgili bir insan tarafından bilinç dışı bir dürtü ile bulunup göz kararı ile uygulanmış pratik bazı kurallardan ibaret olmayıp, kuramsal olarak felsefî temelleri iyi düşünülmüş, dikkatle uygulanmış, evrensel standartlara dayalı fikir sistemlerinden oluşmaktadır. Zaten Hasan-Âli'nin amaçlarının ve çalışma yöntemlerinin zamanında da günümüzde de büyük ölçüde anlaşılamamış olması, O'na ve fikirlerine, kişiliği ve düşünce yapısıyla bağdaşması mümkün olmayan bir sürü felsefî veya politik doktrinin yapıştırılmaya çalışılması, O'nun çalışma arkadaşı veya politik hasmı durumunda bulunanların ezici ekseriyetinin O'nun yukarısında çalışmak mecburiyetinde olduğunu hissettiği entellektüel düzeye yükselmeyi başaramamış olmalarındandır.

Bu nedenle Hasan-Âli tüm canlı ve neş'eli karakterine, tüm insanseverliğine ve dervişliğine rağmen aslında çok yalnız bir insandı[10]. Yalnızlığını devlet görevinden ayrıldıktan sonra genellikle kalemi, kâğıdı ve kitaplarıyla paylaştı[11]. Arada bir belirli fikirlerin etkisiyle heyecanlanıp dost ve ahbap çevresinde, içinde çalıştığı komisyonlarda alevlenir, ancak etrafta o alevi paylaşacak doygun çıralar bulamayınca, alev gene kendi kabuğu içine saklanırdı. Ölümünden hemen önce gene böyle olmuştu. 27 Mayıs 1960 devrimi O'nu ümitlendirmiş, pek çok kişi bu devrimden kişisel fayda ümid ederken, O, câhil, kısa görüşlü ve kıt akıllı kişilerin 1946'dan itibaren giderek artan bir yaygınlık ve cür'etle küllendirdiği Atatürk aydınlanmasının korlarından yeni bir aydınlanma ateşi tutuşturmanın ümit ve heyecanıyla Rönesans ve hümanizma konusunda bir seri yazı plânlamış, seminerler düşünmüş[12], eğitim plânlaması için "Onbirler Komisyonunda" —6 Ekim 1960'da Çankaya'da Cemal Gürsel başkanlığında yapılan toplantı ümitlerini kırmış olmasına rağmen— görev kabul etmişti[13]. İlginç ve karakteristik bir rastlantı neticesi son yazısının konusu "Garba yönelme nedir?", bunun da son cümleleri: "Çare Fikret'in dediğidir: Hak bellediğin yolda yalnız gideceksin!.. Üzülmemeli; çünkü hak yolunda yalnız kalındığı görülmemiştir"[14] olmuştu. Gerçekten de Hasan-Âli, tüm entellektüel yalnızlığına rağmen, inandığı hak yolunda hep bir başka müzmin yalnızı yanıbaşında hissetmiş, onunla kuşkusuz kafasının içinde binlerce ve binlerce sohbet yapmış, tartışmış, hesaplaşmıştır. Bu diğer müzmin yalnızın felsefî görüşleri bilinmeden, Hasan-Âli Yücel ve Türk Aydınlanması hiçbir zaman tam olarak anlaşılamaz.

Mustafa Kemâl Atatürk bütün dünyada, dâhi bir asker, esaslı bir devrimci, üstün yetenekli bir devlet adamı, bilgili ve yaratıcı bir yenilikçi ve aydınlanmacı olarak hem dostları hem de akıllı düşmanları tarafından takdir edilmiş, yaptıkları ve yaşamı hakkında pek *az* tarihsel kişiliğe nasib olan dev bir uluslararası literatür oluşmuştur. Atatürk literatürü başlı başına bir ihtisas konusudur. Benim bu konuya olan âşinalığım, çocukluk yıllarımdan beri düzensiz aralıklarla elime geçirebildiğim önemli ve özgün Atatürk kitaplarını bilimsel çalışmalarımdan arta kalan az dinlenme zamanlarında okumaktan ibarettir. Bu kadarlık bir ilgi kimseyi Atatürk literatürü uzmanı yapmaz. Ancak okuyabildiğim Atatürk ile ilgili eserlerin hiçbirinde Atatürk'ün doyurucu bir felsefî analizinin yapıldığını görmediğim gibi[15], bu konuyu bildiğine inandığım kişilerle yaptığım sohbetlerde de benim *görmeyi* arzu *ettiğim tipten* bir felsefî analizin bugüne kadar yapılmış olduğuna dair herhangi bir izlenim edinemedim.

Çok doğaldır ki bu *Giriş* yazısına da böyle bir analiz sığdırılamaz.

Fakat bu kitapçığın 2. bölümünde değindiğim gibi, Atatürk'ün *Nutuk* adlı önemli eserinin[16] incelenmesi göstermektedir ki, O, karşısında bulduğu büyüklü küçüklü problemlere bir *doğa bilimcisinin* yaklaşma tarzıyla yaklaşmış, önce problemi tanımaya ve tanımlamaya çalışmış, sonra onu çözmek için o ana kadar yapılan teklifleri eleştirel bir gözle elden geçirmiş, bu bilgi üzerine kendisi bir çözüm önermiş, bu öneriyi tatbik sahasına koymuş, dolayısıyla sınamış, bu tatbikattan elde edilen veriler çözüm önerisiyle çelişiyorsa, o çözümü hızla ve *kesinlikle* terkederek yeni bir çözüm önerisi geliştirmiş ve bu sefer onu denemeye başlamıştır. Bu, bilimden de, günlük hayat-

tan da, bildiğimiz *deneme-yanılma* yöntemidir ve 20. yüzyılda modern bilim felsefesi ve bilim tarihi, bilimin bundan başka herhangi bir metodunun bu güne kadar olmadığını ve bundan sonra olabilmesi için de şimdilik görünürde hiçbir işaret bulunmadığını göstermiştir.

Atatürk'ün *Nutuk*'unda—ve tabiî ki onun veri tabanını teşkil eden icraatında—çok açık ve seçik olarak gördüğümüz bu felsefî temel, aslında O'nun yaşamında daha pek önceden karşımıza çıkmakta, genç kurmay Musafa Kemâl'in askerlik mesleğini bir bilim olarak ele aldığı, bu bilimin de felsefî temellerini kurabilmek için *metabilimsel düşünceler üretmiş olduğu* görülmektedir[17]. Hicrî 1334 (Milâdî 1918) yılında basılan fakat, daha önce, H1330 (M1914)'te yazılmış olduğunu yazarının kendi ifâdesinden bildiğimiz *Zâbit ve Kumandan ile Hasbıhal* adlı 32 sahifelik kitapçık[18], mahalle, okul ve meslek arkadaşı <ve hem anne hem de baba tarafından uzaktan akrabası*> erkânıharbiye[19] binbaşısı Mehmet Nuri [Conker] Bey'in (1881-1937) Balkan savaşı (18. X. 1912—14. XI. 1913) yenilgisinin askeri ve toplumsal denebilecek bir analizini içeren *Zabit ve Kumandan* adlı kitaçığına[20] âdeta bir şerhtir. Ancak bu şerhte o zaman Sofya'daki Türk ataşemiliteri olan erkânıharbiye kaymakamı[21] Mustafa Kemâl, bazan çok sert ve kat'i ifâdelerle askerlik biliminin felsefî temellerini dile getirmekte, söylenenler, Ruşen Eşref'in deyimiyle, "Felsefe'de kullanılan: 'Nicedir?' fakat: 'Nice olmalıydı?' yoklamlarına kendi konusunda bilimli bir karşılık teşkil" etmektedir[22]. Burada da *problemin tanınması, çözümü için gereken kuramsal ve gözlemsel bilgi ve çözüm önerisi, çözümlerin deneysel eleştirisi ve nihayet yeni çözümlere gidilmesi* zincirini bütün açıklığı ile görmekteyiz.

Mustafa Kemâl daha yalnızca bir erkânıharbiye kolağası[23] iken bile biliyordu ki, yanlışla doğrunun harmanından doğru çıkmaz. Kurtuluş Savaşını onun sihirli gibi görünen idaresi altında başarıya ulaştıran, bence en önemli yöntem olan "yanlışlığı sâbit varsayımların hızla ve kesinlikle terkedilmesi" fikri, General Litzmann'dan çevirdiği *Takımın Muharebe Talimi* adlı kitaba kendi yazdığı önsözde şu sözlerle karşımıza çıkmaktadır: "...elimizdeki Talimname terakkiyat-ı zemaniyeyi takibedebilecek mahiyeti haiz değildir. Onun hâyîde[24] ve fersûde[25] yapraklarını koparıp atmak; yerine, bize; zaman-ı hazır harbinin talebeylediği evsaf ve şeraiti bahşedecek yeni bir kitab-ı mübin[26] komak mecburidir."[27]

Mustafa Kemâl'in kafasında yalnız askerlik bilimi değil, tüm yaşam problem teşhisi ve problem çözümü halkalarından oluşan sürekli bir zincirdi. Bu zinciri herhangi bir yerde kesmeyi öngören her türlü doktrin O'nun düşüncesine tamamen yabancıydı. Cumhuriyet Halk Partisini kastederek: " Paşam, bu partinin doktrini yok" diyen Yakup Kadri Karaosmanoğlu'na "Elbette yok çocuğum, eğer doktrine gidersek hareketi dondururuz" diye karşılık vermemiş miydi[28]. Mustafa Kemâl, modern fen bilimlerinin genel bilim anlayışına ve felsefesine büyük ölçüde yirminci yüzyılda[29] açık olarak soktuğu *varsayım üretme—varsayımı gözlemle sınama—sınav ışığında eski varsayımı yanlışlayarak terketme ve yeni varsayım üretme—yeni varsayımı gözlemle sınama—ilh.* yöntemini hem kuramsal düşünceleriyle, hem de bizzat icraatıyla sosyal bilimlere taşımıştı. Bu yüzden, modern fen bilimi öncesi "son gerçeğin" bulunabileceğini ve bulunduğunun farkına varılabileceğini zanneden tüm dogmatik görüşlere—ki bunlara her türlü dinsel inançla beraber marksizm ve nasyonal sosyalizm gibi yirminci yüzyılda çok etkili olmuş, hattâ denebilir ki

bu yüzyıla damgasını vurmuş, doktrinler de dâhildir—sırtını çevirmişti. O'nun görüşünün adını burada artık koymak istiyorum. Atatürk'ün bilim—hattâ yaşam—felsefesi, Albert Einstein'den[30] (1879-1955) Jacques Monod'ya[31] (1910-1976) kadar uzanan yüzyılımızın bir sıra büyük fen bilimcisinin kendilerine yakıştırdıkları ve bütün zamanların en büyük bilim felsefecisi diye bilinen Sir Karl R. Popper'in (1902-1994) tanımladığı şekliyle ***eleştirel akılcılıktı***[32]**.**

Onsekizinci yüzyıl Fransız aydınlanma hareketinin pozitivist ve determinist yaklaşımının[33] büyük ölçüde devamı olan ondokuzuncu yüzyıl sosyal bilim hareketleri, yirminci yüzyılın başında doğa bilimlerinde—özellikle fizik[34] ve biyolojide[35]—meydana gelen ve bilhassa determinizmin geçersizliğini gösteren büyük devrimlerden hiç etkilenmeden yirminci yüzyılın içine taşınmışlardı. Gene onsekizinci yüzyılın sonunda Jean-Jacques Rousseau'nun (1712-1778) hissi akıldan üstün gören bilim düşmanı düşüncelerinin[36] doğurduğu romantizm akımı, ondokuzuncu yüzyılın ilk otuz yılı içinde pozitivizm ile ilginç bir sentez oluşturmuş, felsefede G. W. F. Hegel'in (1770-1831) ekolünden türeyen hem sağ hem de sol politik doktrinleri, tarihçilikte Leopold von Ranke'nin (1795-1886) ilâhi pozitivizmi denebilecek öğretileri doğurmuştu. Bu akımlar yirminci yüzyılın irrasyonel[37] sosyal kuramlarına kaynak oldukları için, Mustafa Kemâl yalnız askerî değil, çok ciddî, hattâ kronik, sosyal ve kültürel sorunları bulunan ortaçağ kalıntısı bir imparatorluğun genç bir subayı olarak kendini bu irrasyonel fikirlerle çevrili buldu. Osmanlı İmparatorluğu düşünürleri arasında yirminci yüzyılın başında hâkim olan irrasyonel fikirler, yalnız Avrupa'dan ithal edilen romantik/pozitivist karması

olanlar değildi. Osmanlı İmparatorluğunun kökleri, hemen tamamen irrasyonel geleneklerden oluşan doğulu bir toprak tarafından besleniyordu. Tutucu irrasyonalistler[38] bu köklere sarılıyor, kendini ilerici sananlar ise Avrupa'dan ithal edilen irrasyonalist fikirlerden medet umuyorlardı[39].

Askerî ve siyasal çevrede Mustafa Kemâl, sivil ve entellektüel çevrede de Hasan-Âli irrasyonalizmin hem geleneksel Osmanlı-İslâm hem de modern Avrupa türlerini aynı şiddet ve inançla reddettikleri için kendilerini engin bir yalnızlığın içinde buldular[40]. Ulaşabildikleri kulak ve beyinlere genellikle irrasyonalist kanalların açık bulabildiklerinden süzülerek vardılar. Birbirlerini nihayet kişisel olarak buldukları zaman, Mustafa Kemâl ömrünün belki de en zor ve en ıstıraplı yıllarının başında bulunuyordu[41]. Hasan-Âli, Mustafa Kemâl'in hayâllerini gerçek yapabilecek icraatin başına geçebildiğinde ise hiçbir zaman omuz omuza çarpışamadığı "dâvâ arkadaşı" artık azîz bir hâtıradan ibaretti.

Ancak Hasan-Âli'ye "dâvâ arkadaşıyla" tek bir defa omuz omuza gelmek nasib oldu, o azîz hâtırayı omuzunda taşımak ayrıcalığına ve bahtiyarlığına ulaştı. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Atatürk'ün naaşını taşımak üzere kur'a ile seçtiği 12 milletvekilinden biri olarak[42] görevini yaparken hissettiklerini en güzel kendisi dile getirmiştir:

"Biliyor musun, bu ağaçtan kolunu tutarak taşıdığın tabutun içinde kim var? O insan mı? olamaz. O bir cihandı. Fezalara sığmamalıydı; nasıl bir soğuk mahfazanın içinde durabiliyor? Oraya niçin girdi, nasıl girdi? biliyor musun? bilemezsin. Anlıyamazsın. Sen bu muammayı çözemezsin. Önüne bak, işine bak. Taşı, o cihanı bu tabutun içinde belliyerek taşı!..

Sen onu daima kendi arzularına göre yürür ve yaşar görmüştün. Şimdi O, hareketlerini sizin iradelerinize bırakmıştır. İstediğiniz yere koyup dilediğiniz yere kaldırıyorsunuz. Mukavemet etmiyor, hayır demiyor. Kendini size terketmiş gibidir. Niçin? niçin bu hür, hareketlerine sahip insan, hürriyetinden ve iradesinden vaz geçmiştir? Zihnini yorma; halledemezsin. Taşı, senin götürmek istediğin yer, şimdi O'nun gitmek istediği yerdir. Gözlerinin nemini kurutmadan, bol bol gözyaşı dökerek O'nu taşımak vazifendir. O kadar!.. Sen onu yap ve başka şey sorma!..

Taşı!..

Taşı O'nu... Bir cihan götürüyorsun. Cihanlar yaratan bir insan götürüyorsun. Korkma, ezilmezsin. O, kendini ezilmeden taşıtmak için sana kendi kudretinden vermiştir. Başka şey düşünme. Dikkat et, bu tabutun içindeki varlığında da O seni taşıyor. Sen kendini taşıyor gibisin. Karanlık meçhullere dalma. Ellerinin üstünde en büyük hakikati götürüyorsun. Ona bütün katılığı, bütün acılığiyle dokunmaktasın. Buna mazhariyet her zaman mümkün olmaz. Kadrini bil. Başını önüne eğ. Gözlerinin yaşını silmeyi düşünmeden O'nu taşı! Taşı, omuzlar üstünde en büyük hakikati taşımaktasın. Sen de bir yanından tut ve taşı!...

Bırakma, zaman dar; çünkü hayat kısadır. Bu kısa mesafelere sonsuzluğu sığdırabilmek, herkese müyesser olmaz. Taşı, omuzunda bir nâmütenahilik olduğunu bilerek taşı. Asırlar götürüyorsun. Bu ağırlık ondan. Asırlar ve asırlar, O'nda bir hayat olmuştu; O'nun yarım asrı birkaç yıl geçebilmiş ömrüne sığınmıştı. Gaflet etme; bir tarih taşıyorsun. İstikbal olmuş bir mazi götürüyorsun. Maziyi istikbale naklediyorsun. Taşı; yükün ağır, fakat paha biçilmez bir kıymettedir. Taşı; O'nu taşıyarak sen de tarih oluyorsun. Bunu bilerek taşı!..

Yer nemli, gök nemli, gözlerin nemli. Bu ıslak hava içinde kaskatı ve kupkuru bir şey taşımaktasın. Üzülme. Maddenin ve ruhun bu çiseliyen yaşlariyle o katılık yumuşuyor, o kuruluk yavaş yavaş yok oluyor. Hissetmiyor musun, taşıdığın cansız şeye yepyeni, başka bir hayat gelmektedir. Ve onun için değil midir ki O'nu taşırken bu hayat sana da sirayet ederek o aziz yükün altında dipdirisin. Canlısınız; taşınan da taşıyan da. Ölüm artık siliniyor. Fanilik beka ile omuz omuza... Bu kadar yakınlık içerisinde O'nu hayatta hissetmiyor musun? Taşı; bir ölü değil, bir diri taşıyorsun. Taşı, O'nu taşıyarak yaşıyacaksın. Yaşadıkça O'nu taşıyacaksın. Taşı, taşı!..."[43]

Hiçbir zaman "arkadaşlık" edememiş bu iki insana arkadaş dememin nedeni, yukarıya tamamını aldığım duygu çağlayanında dile gelen ve insanın duygulanmadan okuyamadığı içten hislerin yanında, taşıyanla taşınanın birbirinden tamamen bağımsız olarak, çok değişik problem temelleri üzerinden hareketle sosyal sorunlara eleştirel akılcılık açısından yaklaşmayı "keşfetmiş" olmaları ve nihayet yolları kesiştiği zaman birbirlerini aynı ülkünün ateşli savunucuları olarak bulmalarındandır[44]. Mustafa Kemâl'in kafasında doğan ve onun icraatıyla fiil haline geçen Türk Aydınlanması, genç Maarif Vekili Hasan-Âli Yücel'in elinde, âdeta Atatürk ölmemişcesine devam etmiştir, edebilmiştir; çünkü, Hasan-Âli Atatürk'ün fikirlerini ve amaçlarını O'nun bilfiil liderliğine ihtiyaç göstermeyecek derecede biliyordu; çünkü, Hasan-Âli'nin bilim, kültür ve eğitim konusundaki görüşleri Mustafa Kemâl'den bağımsız olarak, Mustafa Kemal'inkilerle neredeyse bire bir örtüşüyordu; çünkü her ikisinin de temel felsefî varsayımları, birbirinden bağımsız olarak birbirinin aynıydı. Başkalarının, zekâlarının gücü ve niyetlerinin yönü nisbetinde Atatürk'ten öğrenebildikleri O'nun ölümünden sonra erozyona uğrarken, Atatürk'ün düşüncelerini kendi dehâsı ve bilgisiyle O'ndan bağımsız keşfetmiş ve ancak O'nun mutabakatıyla güçlendirmiş olan Hasan-Âli'nin "Atatürkçülüğünde" bu nedenle herhangi bir erozyon bahis konusu olamazdı. Bu nedenle Hasan-Âli Atatürk'ü "Atatürk le parfait" (=kusursuz Atatürk) diye sıfatlandıran bir Fransız yazarını "tarihe ilk işareti vermiş bir hakikat dostu olarak hürmetle" anmıştır[45].

1946 yılından itibaren Hasan-Âli'ye ve O'nun eserlerine ve politikalarına yöneltilen hücumların hepsi bu yüzden Ata-

türk'e de yöneltilmişlerdi. Hasan-Âli'nin yenilgisi ve akıl düşmanlığının 1946'dan sonraki zaferi, bu yüzden Atatürk'ün fikir ve hedeflerinin de yenilgisiydi.

Yukarıda çiziktirilen Mustafa Kemâl Atatürk//Hasan-Âli Yücel paralelliği ciddî bir felsefî temel paralelliği olduğu için, aynı ciddiyette bir inceleme gerektirir. Benim bu *Giriş* yazısında yaptığım ise benden önce pek çok kişinin de farkettiği bu paralelliğin felsefî temellerini bir varsayıma dayandırılmış olarak takdim edip çok kaba ana hatlarını ve bazı temel kaynakları belirtmekten ibarettir. Kanaatim ise, bu konunun Cumhuriyet tarihinin en çok incelenmeğe değer konusu olduğudur. Böyle bir inceleme, Türkiye Cumhuriyetinin ve onun beşiklik yaptığı Türk Aydınlanmasının fikirsel temellerini açığa çıkaracak, Mustafa Kemâl Atatürk/Hasan-Âli Yücel aydınlığına tekrar kavuşabilmek için nelerin gerekli olduğunu bizlere gösterecektir.

Türk halkı bugün çok ciddî bir yol ayırımındadır. Bu kavşakta alınacak yön, bu halkın ileride uygar insanlığın bir parçası olup olamayacağını, bağımsız bir kütle olarak uygarlık içinde yaşamını sürdürüp sürdüremeyeceğini tâyin edecektir. Kavşaktan ileri uzanan yollardan birinin üzerinde Atatürk ve Hasan-Âli Yücel birlikte bizleri aklın yoluna, sağlıklı, verimli, rahat ve zevkli bir ortak yaşam tarzına dâvet etmektedirler. Akılcı düşünce ve bunun ışığında tarihten alınan dersler diğer yolların sonlarının büyük bir olasılıkla felâket, en azından karanlık birer meçhul olduğunu söylemektedir. Umarım bu minik kitap, yurtdaşlarıma akılcı yolu tercihte çok mütevâzı da olsa bir yardım yapabilir.

1. **Tevfik Fikret**, 1928, *Tarihi Kadim—Doksan Beşe Doğru*—Hasan-Âli beyin bir mukaddemesiyle bir şiirini havidir: Nümune Matbaası, basıldığı şehir belirtilmemiş <[İstanbul; aşağıdaki anonim kataloğa bkz.]>, 21 ss; bu minik kitapçık, yeni Türk harfleriyle basılan ilk üç kitaptan biridir (bkz. **Çıkar,** M., 1994, *Hasan–Âli Yücel und die Türkische Kulturreform*: Veröffentlichung des Kultusministeriums/1635, Pontes Verlag, Bonn, s. 100; **aynı yazar**, 1997, *Hasan–Âli Yücel ve Kültür Reformu*: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, s. 157; <ayrıca bkz. **Anonim,** 1929, *İstanbul Matbaalarında Yeni Harflerle Basılmış Olan Neşriyat Kataloğu*: Devlet Matbaası, İstanbul, s. 7; Kültür Bakanlığı Hasan-Âli Yücel'in bu kitabını Canan Yücel Eronat'ın bazı eklemeleriyle tekrar yayınlamıştır: **Yücel, H.–Â.**, 1998, *Tarihi Kadim—Doksan Beşe Doğru* {eklemelerle yayına hazırlayan Canan Yücel Eronat}, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları/2181, Sanat-Edebiyat Eserleri Dizisi/200-53, H.Â. Yücel Külliyatı IX, Ankara, VIII+24 ss.>). Hasan-Âli Yücel bunu niçin bastırttığını giriş yazısında (s. [3]) şu sözlerle ifâde ediyor: "Fikret, bütün hayatında, tahakküme, her türlü istipdâda, dinî, siyasî, dünyevî, uhrevî esaretlere isyan etmiş bir şairimizdir. 'Doksan beşe doğru' ile 'Tarihi Kadim', yerdeki taçla gökteki tahtın mütecaviz tehâkkümüne baş kaldıran bir tuğyandır [=coşkunluktur, taşkınlıktır]. Ona imansız diyenlerden çok daha mümin olan Fikreti, gayz duyduğu velayetlerin yıkıldığı bir devirde hatırlamamak günah olur. Bu iki manzumeyi neşre saik olan, sadece yakın bir mazideki hâlimizi hatırlatmak ve bu vesileyle içinde bulunduğumuz devrin en bahtiyar imkânlarla dolu olduğunu bir kere daha düşündürmektir.
Bunlara kendi manzumelerimden birisini ilâveye cür'et ettim. Çünkü o da aynı tehassüsle yazılmıştı; şu farkla ki, ben aziz şairin idrak edemediği halâs gününü görmek saadetine erebilmiştim."

2. İnönü'nün bu fotoğrafın çekildiği ziyaretiyle ilgili daha geniş bilgi ve yayınlanmış fotoğrafları görmek isteyenler şu broşüre baş vurabilirler: *Millî Şef ve Cümhurreisimizin Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesini Ziyaretleri ve Fakültenin Yeni Binasında Tedrisata Başlaması*: Maarif Matbaası, İstanbul, 1941, 38 ss. ve pek çok fotoğraf levhası.

3. Bu ân, saatiyle birlikte, Atatürk'ün cenaze töreninin son derece detaylı programında belirtilmiştir: **Anonim,** 1938, *Atatürk'e Yapılacak Cenaze Törenine ait esas programdır:* T. C. Hariciye Vekâleti Protokol Dairesi, Ankara, s. 11.

4. Sayın Bay Necdet Sakaoğlu 23 Mart 1998 günü yaptığımız bir sohbette bana böyle bir resmi daha önce görmüş olduğunu, dolayısıyla yayınlanmış olabileceğini, ancak nerede gördüğünü hatırlamadığını söyledi.

5. **Yücel, H.-Â.**, 1938, Soy adı: **Yücel, H.–Â.**, *İçten-Dıştan*'da: Ulus Basımevi, Ankara, ss. 108-109; aynı yazı aynı başlıkla *Çağdaş Eğitim*, yıl 22, sayı 238, s. 21 (1997) de tekrar yayınlanmıştır.

6. Sayın Canan Yücel Eronat'ın verdiği sözlü bilgiye göre burada kastedilen Hasan Âli, Puşkin, Gogol, Dostoyevski ve Gorki gibi Rus edebiyatçılarından ve Vladimirt-

sov gibi Rus tarihçilerinden yaptığı tercümeler ve *Son Posta* ve *Cumhuriyet* gibi gazetelerde yayınladığı tiyatro eleştirileri ve edebiyat incelemeleriyle bilinen yazar **Hasan-Âli Ediz**'dir (1904-1972).

7. **Yücel, H.-Â.**, a.g.e., s. 108; 1997, s. 21

8. Hasan-Âli Yücel'in bakanlıktan ayrılış tarihi muhtelif kaynaklarda değişik verilmektedir. Ben bu kitabı hazırlarken bu konudaki birincil belgeleri araştırmaya vaktim olmadığından **Murat Koraltürk**'ün *Tarih ve Toplum* dergisinin Ekim 1997 sayısında (c. 28, sayı 166) yayınlanan kronolojisinde verilen tarihi, görebildiğim yayınlarda üzerinde en çok fikir birliği bulunanı olduğundan, *şimdilik kaydıyla*, esas aldım: s. 21. Tarihsel süreleri yıl, ay ve gün belirterek vermeğe önem veren yazar Yılmaz Öztuna da aynı tarihi kabul etmiştir: **Öztuna, Y.**, 1983, *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Büyük Türkiye Tarihi—Türkiye'nin siyasî, medenî kültür, teşkilât ve san'at tarihi*, 10. cilt: Ötüken Yayınevi, İstanbul, s. 399. Hasan-Âli'nin maarif vekilliğinden ayrılması nedeniyle yayınladığı mesajın tarihi 7. VIII. 1946'dır (bkz. *Millî Eğitim*, sayı 136 [Ekim, Kasım, Aralık, 1997], s. 8).

9. Metabilimsel sözcük anlamı olarak "bilimötesi, bilim sonrası" demektir ve bilim hakkındaki gözlem ve düşüncelerin oluşturduğu fikir kümesini ifâde etmek için kullanılır. Bir diğer deyişle, bilimin ne olduğunu irdeleyen gözlem ve düşünceler bilimin *içinde* değil de bilimin *ötesinde* addedildiği için, onlara *bilimötesi* anlamına gelen *metabilimsel* sıfatı verilir.

10. Ör. bkz. **Cengizkan, A.,** 1997, Açış konuşması: *Hasan-Âli Yücel Günleri*'nde (**Danabaş, A. E. ve Budak, A.,** yayına hazırlayanlar), Edebiyatçılar Derneği, Ankara, s. 8; **Aşut, A.,** 1998, "Yücel Yılı"ndan geride kalanlar/2: *Edebiyatçılar Derneği Haberler*, sayı 52 (Şubat 1998), s. [6].

11. 1954'de bir dergi anketine "Politikayı bıraktıktan sonra okumak ve düşünmekten başka bir işim yok" demişti: **Sakaoğlu, N.,** 1997, İlkeli aydınlıklar açan Yücel...: *Cumhuriyet*, sayı 26372 (20. XII. 1977), s. 2. Bu anket şurada yayınlanmıştır: *Ayda Bir*, sayı 26 (Ağustos 1954) s. 13.

12. **Ülken, H. Z.**, 1961, Hasan Âli Yücel: *Unesco Haberleri*, seri IV, sayı 34 (Mart 1961), s. 21.

13. **Alpar, H.**, 1961, Bir eğitim adamının ölümü: *Unesco Haberleri*, seri IV, sayı 34 (Mart 1961), s. 6; detaylı bilgi için bkz. **Çıkar, M.**, 1994, s. 92; **aynı yazar**, 1997, ss. 144-145.

14. **Yücel, H.-Â.**, 1961, Garba yönelme nedir? *Unesco Haberleri*, seri IV, sayı 34 (Mart 1961), s. 30 (ilk yayınlandığı yer *Dünya* gazetesi; benim bu yazının *Dünya*'daki orijinalini görme imkânım olmadı).

15. "Yaşamı ve eseri üzerinde çok yazılmıştır, ama hiç bir tarihçi söylevlerinde beliren kişiliğine uygun bir manevi portresini çizmemiştir." : **Sinanoğlu, S.**, 1988, *Türk Hümanizmi:* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, XXIII. Dizi—Sa. 3a, Atatürk'ün Yüzüncü Doğum Yılı Yayınları, Ankara, ss. 36-37; "...insanı düşüncesinin derinliği ve berraklığı etkiler. İnsan hayret içinde kalır; nasıl bir eğitimden geçtiğini merak eder olur. Ama bugüne kadar bu konuda doyurucu bir inceleme yapılmış değildir." a.g.e., s. 38. Sinanoğlu'nun burada içinden alıntı yaptığım eserindeki Atatürk portresi (ss. 33-46) büyük dâhinin bugüne kadar okuduğum en etraflı, en detaylı, en eleştirel ve kanımca da en doğru manevi ve fikirsel portresidir. Bu *Giriş* bölümünde pek kısa ve pek eksik olarak anlatılan Atatürk'ü, burada anlatılan çerçevede anlamak isteyenler Sinanoğlu'nun çok zengin bir şekilde belgelenmiş olan Atatürk portresini mutlaka okumalıdırlar.
1988 yılının Aralık ayında, Atatürk'ün ölümünün 50. yılı dolayısıyla, Türkiye Felsefe Kurumu "Felsefe Açısından Atatürk" konulu bir seminer düzenledi. Amaç, Atatürk devriminin düşünsel arka plânını ortaya koymak ve O'nun getirdiği ilkelerin ve tüm eserlerinin dayandığı ortak temeli dile getirmekti. Bu seminerin tutanakları ne yazık ki yayınlanmamıştır. **Kaynardağ** seminerin genel sonuçlarını şu sözlerle özetlemiştir: "Birçok felsefeci ve bilim adamının katıldığı seminer, Atatürk devriminin bir 'kültür devrimi' olduğunu ortaya koydu. Yapılan bütün değişikliklerin temelinde, aynı insan ve değerlilik anlayışının bulunduğu ve Atatürk'ün ülkemizde yerleşmesini istediği anlayışın bu temelden kaynaklandığı belirtildi." (**Kaynardağ, A.,** 1994, *Bizde Felsefenin Kurumlaşması ve Türkiye Felsefe Kurumu'nun Tarihi*: Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, s. *30*). Aynı yerde Kaynardağ seminere sunulan tebliğlerin de bir listesini vermiştir (ss. 30-31). Gerek Kaynardağ'ın pek kısa özetinden, gerekse de seminere sunulan tebliğlerin bazı sahiplerinin konuyla ilgili bildiğim diğer kimi eserlerinden edinebildiğim intiba, bu seminerde de Atatürk'ün düşüncesinin seminerin amacında belirtilen ve benim de yapılabilmesinin mümkün olduğuna inandığım detayda bir analizinin yapılamamış olduğudur. Doğaldır ki katılmadığım ve tutanakları da yayınlanmamış olan bir toplantının sonuçları hakkındaki bu hükmüm tamamen yanlış da olabilir. Yukarıdakilerden daha detaylı bir analiz için bkz. **Yaltırak, C.**, 1997, Kemalizmin kuramsal çerçevesi: *Aydınlanma 1923*, yıl 2, sayı 17, ss. 4-13.

16. *Nutuk*'un ben şu baskısını kullandım: **Atatürk, K.,** 1973, *Nutuk*, onüçüncü basılış: Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, Devlet Kitapları, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, cilt I (1919-1920), IV+432 ss; cilt II (1920-1927), ss. 433-898; cilt III (Vesikalar), ss. 899-1280. **Sinanoğlu** (a.g.e., s. 43), *Nutuk*'un Atatürk'ün anlaşılması hakkındaki önemi üzerine şunları yazmıştır: "Ruhuna erişilmesi ne kadar zor olursa olsun, *Nutuk* Atatürk'ün kişiliğini ortaya koymak istiyen için en önemli kaynaktır. Böyle olduğu halde, bugüne kadar hiç bir ciddi incelemeye konu edilmemiş olması dikkat çekicidir." *Nutuk*'un önemi hakkında **Hasan-Âli Yücel**'in de şu yazılarına bkz: Kitabımız: *Pazartesi Konuşmaları*'nda, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1938, ss. 1-4; Atatürk'ün "Nutuk"unu okuyun ve okutun: *Kültür Üzerine Düşünceler*'de, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: *142*, Ankara, *1974*, ss. *189-192*; aynı *yazı şurada tekrar yayınlanmıştır: Öğretmen-Öğrenci Köşesi*, H.-Â. Yücel Külliyatı IV, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları 1791, Türk Klasikleri Dizisi 41, Ankara, ss. *457-459*.

17. "Atatürk, kendi yetişdiği devrin müspet ilimlerini meslekî ihtisası bakımından bellediği vakit, berrak ve müspet bir görüşe sahip olabildiğini ve her hangi bir meseleyi riyazî bir katiyetle haletmeyi (*sic!*) hedef tuttuğunu söylerdi.": **Afetinan,** 1959, *Atatürk Hakkında Hâtıralar ve Belgeler*: Türkiye İş Bankası, Atatürk ve Devrim Serisi no. 10, Ankara, s. 271. Bu çok önemli ifâde herhangi bir tereddüde yer vermeyecek şekilde Atatürk'ün düşünce yöntemini doğa bilimlerinden aldığını göstermektedir. Bu şekilde kafasında geliştirdiği yöntemi, büyük dâhi daha sonra hem askerliğe hem de sosyal sorunlara uygulamıştır (özellikle bkz. **Cebesoy, A. F.,** 1967, *Sınıf Arkadaşım Atatürk:* İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul, özellikle ss. 114-117; fakat bu önemli kitabın pek çok yerinde Atatürk'ün düşünme yöntem ve şekli üzerinde bilgi vardır; **aynı yazar,** 1989, *1907 İkinci Meşrutiyet Öncesi Mustafa Kemâl'in Önerdiği Misak-ı Millî*: **Sükan, F. ve Kutay, C.** (yayına hazırlayanlar), özel baskı, Acar Matbaası, İstanbul, 96 ss.). O'nun çalışma şeklini ise en güzel kızkardeşi **Makbule Atadan** anlatmıştır: **Belli, Ş.,** 1959, *Makbûle Atadan Anlatıyor Ağabeyim Mustafa Kemâl*: Ayyıldız Matbaası, Ankara, özellikle ss. 50-52. Bu sahifelerde karşılaşılan, haritaları ve kitapları arasında kaybolan, dikkatini bir probleme yoğunlaştırdığı zaman âdeta dünya ile ilişkisi kesilen insan imajı, hemen tüm üstün yetenekli bilim adamlarının yaşamında da karşımıza çıkar. Hele problemi çözdüğüne inandığı an "Tamam!" diye haykırıp coşkuyla günlerdir kapandığı odasından, harita ve kitaplarının arasından, koridora fırlayan Mustafa Kemâl, bana gayri ihtiyârî hamamdan "Eureka!" diye bağırarak fırlayan Arşimed'i çağrıştırdı. Ömrünün değişik bir dönemindeki yöntemi için ise bkz. **Afetinan, A.,** 1971, *M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*: 1000 Temel Eser, Devlet Kitapları, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, özellikle ss. 19-34. <Atatürk'ün tuttuğu notlara dayanarak okuduğunu bildiğimiz kitapların bir kataloğu çıkartılmıştır: **Tüfekçi, G. D.** (Derleyen), 1983, *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar "Özel İşaretleri, Uyarıları ve Düştüğü Notlar İle"*: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Genel Yayın No. 256, Atatürk Dizisi 25, Ankara, VIII+493 ss.> Atatürk'ün özel kütüphanesinin kataloğunun incelenmesi de O'nun ilgi alanının genişleği ve derinliği hakkında bir fikir vererek yukarıda anlatılanları tamamlar: **Derer, M. ve diğerleri,** 1973, *Atatürk'ün Özel Kütüphanesi'nin Kataloğu*: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları: 16 (Millî Kütüphane Atatürk Dökümantasyon Merkezi Yayınları: 2), Ankara, XXIII+791 ss+8 fotoğraf levhası; Belki burada 30 Aralık 1929'da Atatürk'le görüşen Alman yazarı ve biyografı Emil Ludwig'in (1881-1948) O'nun hakkındaki bir gözlemini kaydetmekte yarar olacaktır: "Gazi hazretleri faal oldukları kadar da bir mütefekkirdirler" : **Baltacıoğlu, İ. H.,** 1973, *Atatürk—Yetişmesi, Kişiliği, Devrimleri:* Atatürk Üniversitesi Yayınları, Cumhuriyetin 50. Yılı Armağanı, Erzurum, s. 23.

18. **M. Kemâl,** H1334[M1918], *Zâbit ve Kumandan ile Hasbihâl*: Minber Matbası, İstanbul, 32 ss; bu eserin çok daha kolay erişilebilir bir baskısı için bkz. **aynı yazar,** 1956, *Zâbit ve Kumandan ile Hasbihal*: İş [Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları], Ankara, XVI+31 ss+1 fotoğraf levhası: bu kitabın başında Atatürk'ün bir diğer dostu, bir dönem genel sekreteri, <gazeteci/filozof> yazarımız **Ruşen Eşref Ünaydın**'ın (1892-1959) çok faydalı bir giriş yazısı vardır; ayrıca bkz. **[Afetinan],** 1959, *Atatürk'ün Askerliğe Dair Eserleri*: Türkiye İş Bankası, Atatürk ve Devrim Serisi, no. 8, Doğuş Matbaası, Ankara, 24 s. (her esere tek bir cilt altında fakat kendi içinde bağımsız ola-

rak sahife numarası verilmiş). Bu kitapların İş Bankası tarafından **Hasan-Âli Yücel** bu bankanın kültür yayınlarının yöneticisi iken, ikincisinin de O'nun başlattığı Atatürk ve Devrim serisi içinde yayınlanmış olması, Hasan-Âli'nin de Atatürk'ün bu ilk yayınlarını "ehemmiyetli ve istikbale işaretlerle dolu" (aşağıda 20. notta verilen Nuri Conker'in kitabının İş Bankası tarafından yayınlanan baskısına yazdığı önsözden, s. 3) bulduğunu, O'nun fikirsel çatısının ve bu çatının evriminin anlaşılmasında büyük önemleri olduğunu düşündüğünü gösteriyor. Burada Ruşen Eşref Ünaydın'ın bu eserin İş Bankası tarafından basılması konusunda söylediklerini konumuzla doğrudan ilgili bulduğumdan buraya alıyorum: "Mutâreke şartları içinde elde kalabilen basit kâğıt üzerine ufak punto ile basılmış pembe kaplı küçücük bir risâle kılığındaki 'Zâbit ve Kumandan ile Hasbihal', yıllar yılı kimsenin dikkatini çekmedi. Yanılmıyorsam, ondan ilk bahseden ben oldum. Geçen sene 'Ulus' ta yayınladığım hâtıralarda onun önemini belirttikten sonra gerekli ve yetkili kaynakların onu yeni harflerle bastırarak okurların gözü önüne bir an önce koymasını dilemiştim. Daha sonra da, ya doğrudan doğruya, ya dostlar yolu ile ilgilerini çektiğim,—yetkili olabilecek—kaynaklar eyi niyetler belirttiler. Hattâ tehâlük gösterdiler. Bununla beraber, şimdiye kadar; gerçekleştirici bir yürürlükte henüz bulunulmadı. Başvurduklarım arasında yanlız (*sic!*), dostum Hasan-Âli Yücel bununla çok alâkalandı. Bendeki nüshadan bir kopye çıkarılarak eserin İş Bankası yayınları arasında yeni harflerle basılması için teşebbüsünü esirgemedi. Dileğim üzerine bütün gelirinin Atatürk armağanı olarak Bankaca bir hayır işine bağlanmasına çalışmayı o, üzerine aldı. " **Ünaydın: M. Kemal** 1956'da, s. XV. ***Mango, A.,** 1999, *Atatürk*: John Murray, London, s. 27. Türkçe baskı için bkz. **Mango, A.**, 1999, *Atatürk* (Türkçesi Filsun Doruker): Yeni Binyıl, Sabah Kitapları, İstanbul, s. 31.

19. Erkânıharp=kurmay

20. **Conker, N.**, H1330[M1914], *Zâbit ve Kumandan*: Tanin Matbaası, Dersaadet, 101 ss; bu eserin çok daha kolay erişilebilir bir baskısı için bkz. **aynı yazar**, 1959, *Zâbit ve Kumandan*: Türkiye İş Bankası Atatürk ve Devrim Serisi no. 9, Doğuş Matbaası, Ankara, ss. 9-76. Bu kitabın başında, 3. ve 7. sahifeler arasında Hasan-Âli Yücel'in önsözü vardır.

21. Erkânıharbiye kaymakamı=kurmay yarbay

22. **Ünaydın**, a.g.e., s. III

23. Erkânıharbiye kolağası=kurmay önyüzbaşı

24. hâyîde=ağızda çiğnenmiş, ağızdan ağıza dolaşmış, bayat

25. fersûde=yıpranmış, eskimiş, aşınmış; eski, yırtık.

26. mübin=iyiliği, kötülüğü ayıran; açık, besbelli. Burada Mustafa Kemâl "Kur'ân-ı mübin" sözüne kinaye yapmaktadır!

27. **General Litzmann**, 1324[1908], *Takımın Muharebe Talimi*, tercüme: Erkânıharbiye Kolağası M. Kemâl: Selânik kütüphanesi Sahipleri Vasıf ve Cevdet Nafiz, Selânik, 64 ss. (Bu eserin çok daha kolay erişilebilecek ve benim de yukarıda verilen alıntıyı aldığım bir baskısı için bkz. **[Afetinan]**, a.g.e., belirtilen addaki kitabın olduğu bölüm, s. 3. <Bu kitap tekrar basılmıştır: **Uğurlu, N.** (hazırlayan), 1998, *Atatürk'ün Askerlikle İlgili Çeviri Kitapları*: Cumhuriyet Gazetesinin Okurlarına Armağanıdır, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A. Ş., İstanbul, s. 19).> Benzer bir fikir için bkz. 1907'de **Mustafa Kemâl:** "İçine düştüğümüz bu felâket ve sefâlet düzeltilebilir bir şey değildir. Mutlaka bunu yıkmalı ve yerine yenisi yapılmalıdır": **Cebesoy**, 1989, s. 26.

28. **Aydemir, Ş. S.**, 1983, *Tek Adam*, 3. cilt, sekizinci baskı: Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 498; **aynı yazar**, 1979, *İkinci Adam*, 2. cilt, dördüncü baskı: Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 352.

29. Bilhassa Albert Einstein'in izâfiyet teorisinin yayınlanmasından sonra: **Einstein, A.**, 1905, Zur Elektrodynamik bewegter Körper: *Annalen der Physik*, seri 4, cilt 17, ss. 891-921; **aynı yazar**, 1916, Die Grundlagen der allgemeinen Relativitätstheorie: *Annalen der Physik*, seri 4, c. 49, ss. 769-822; bu eserlerin yirminci yüzyılda metabilimsel düşünceye yaptıkları etkinin en yalın anlatımı için bkz. **Popper, K. R.**, 1974, Autobiography of Karl Popper: *The Philosophy of Karl Popper*, c. 1'de (**Schilpp, P. A.**, editör): The Library of Living Philosophers, Open Court, La Salle, s. 28; ayrıca bkz. **aynı yazar**, 1957[1989], Science: conjectures and refutations: **Popper, K. R.**, *Conjectures and Refutations*'da: 5. düzeltilmiş baskı, Routledge, London, özellikle ss. 35 ve sonrası; **Clark, R. W.**, 1971, *Einstein—The Life and Times*: A Discus Book, published by Avon Books, New York; bilhassa 295. ve 329. sahifeler arasındaki *The New Messiah* başlıklı bölüm.

30. Albert Einstein'in felsefî görüşleri hakkında geniş bir literatür vardır. Onun görüşlerini kendi kaleminden özetleyen, bu görüşlere şöhretli bilimci ve felsefecilerin yönelttiği eleştirilerin en önemli 25 tanesini ve büyük fizikçinin bunlara cevaplarını içeren çok meşhur bir eser için bkz. **Schilpp, P. A.** (editör), 1970, *Albert Einstein—Philosopher-Scientist*: The Library of Living Philosophers, Open Court, La Salle, xviii+781 ss. Ayrıca bu konuda Einstein'in Karl Popper'e yazdığı bir mektubun tıpkıbasımı için bkz. **Popper, K.**, 1980, *The Logic of Scientific Discovery*, değiştirilmiş 10. baskı: Unwin Hyman, London, ss. 457-460 (İngilizce çeviri), 461-464 (Almanca orijinalin tıpkıbasımı).

31. **Monod, J.**, 1978, Préface de Jacques Monod: **Popper, K. R.**, *La Logique de la Découverte Scientifique*'de: Payot- Paris, ss. 1-6; ayrıca bkz. **aynı yazar**, 1970, *Le Hasard et la Nécessité*: France Loisirs, Paris, 237 ss. (Bu eserin bir Türkçe tercümesi için bkz. **Monod, J.**, 1997, *Rastlantı ve Zorunluluk*, çeviren **Vehbi Hacıkadiroğlu**: Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 170 ss.)

32. Sir Karl R. Popper'in bu konudaki eserleri için bu kitabın 1. bölümünün 16 ve 18 numaralı notlarına bkz. Mustafa Kemâl Atatürk'ün düşüncelerinin felsefî temelinin

Popper'in anladığı anlamda *eleştirel akılcılık* şeklinde yorumlanması gerektiği fikri bana ilk defa 10 Kasım 1988'de Zürih'te, Almanca yayın yapan bir televizyon kanalında O'nun hakkında yapılmış enfes bir programın O'nu 1) Devrimci, 2) Reformcu, 3) *Avrupalı* olarak tanıtması sonucu gelmiştir. Programı yapanlar Atatürk'ü herhalde sadece Selânik doğumlu olduğu için Avrupalı olarak betimlememişlerdi. Avrupalılığı, Avrupa kültürünü, diğer kültürlerden ayıran nedir diye düşündüm o akşam. Bulabildiğim tek cevap "eleştirel akılcı düşünce" idi. Düşüncesini yönlendiren bu eleştirel akılcı faktör Mustafa Kemâl'i yalnız Avrupalı yapmakla kalmıyordu, bilimsel yöntem üzerinde de bu yönde düşünmesi O'nu aynı zamanda faal bir filozof da yapıyordu (bu arada pek *az* Avrupalının bu anlamda "Avrupalı" olabildiğini unutmamak gerekir). Bu filozof tarafı O'nun eleştirel akılcı yaklaşımı toplum bilimlerine uygulamasına neden olmuştu. Auguste Comte ve pozitivistlere duyduğu ilgi (**Kaynardağ, A.**, 1983, Türkiye'de felsefenin evrimi: *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 3. cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 764; **Timur, T.**, 1983, Atatürk ve Pozitivizm: *aynı yerde*, 1. cilt, ss. 94-96: ancak bu yazıda pozitivizm ile bilim âdeta eş anlamlılarmış gibi ele alındıklarından Timur'un Atatürk'ün pozitivist olduğu tezi gücünü kaybetmektedir) kanımca aynen Popper gibi, onları tek ciddî felsefî muhatap kabul etmesinden kaynaklanıyordu (bkz. **Popper, K. R.**, 1974, Autobiography: **Schilpp, P. A.** (editör), 1974, *The Philosophy of Karl Popper*'de: The Library of Living Philosophers, Book I, Open Court, La Salle, s. 70). Bu ilgiyi O'nun da pozitivist olduğu şeklinde yorumlamak, kanaatimce, düşüncesinin elimizdeki kalıntılarıyla çelişir. Atatürk'ün düşüncesinin en doyurucu yorumunun eleştirel akılcı felsefî görüş çerçevesinde yapılabileceğinin farkına vardığım tarihten sonra bu fikri hem İTÜ'de okuttuğum bilim felsefesi derslerimde, hem de bu konudaki sohbetlerimde bilhassa vurgulamaya çalıştım. Bu fikirler, çok büyük bir mutlulukla belirteyim ki, bir grup öğrencim ve onların arkadaşları arasında bir tartışma ortamı buldu ve bu gençler kendi çıkardıkları *Aydınlanma 1923* dergisi etrafında yazı yazmağa başlayarak bu konudaki ilk yayınları yaptılar. Buna en son ve kapsamlı bir örnek için bkz. **Yaltırak, C.**, 1997, a.g.e; Ne yazık ki Atatürk'ün eleştirel akılcılığı uygulayamadığı tek konu kendi sağlığıydı!

33. Bu yaklaşım en açık ifâdelerinden birini Jean Le Rond d'Alembert'in (1717-1783) *L'Encyclopédie*'ye yazdığı *Discours préliminaire des editeurs* başlıklı öndeyişte bulmuştur (bkz. **R. N. Schwab**, Introduction: **D'Alembert, J. L. R.**, 1995, *Preliminary Discourse to the Encyclopedia of Diderot*'da, The University of Chicago Press, Chicago, s. ix). Bu öndeyişin bir Türkçe çevirisi için bkz.: **Diderot & D'Alembert**, 1996, *Ansiklopedi ya da Bilimler, Sanatlar ve Zanaatlar Açıklamalı Sözlüğü*, çeviren **S. Hilav**: Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss. 29-94.

34. Fizikte determinizmin kuyusunu kazmağa başlayan çalışma da Einstein'e aittir: **Einstein, A.**, 1905, Über einen die Erzeugung und Verwandlung des Lichtes betreffenden heuristischen Gesichtspunkt: *Annalen der Physik*, seri 4, c. 17, ss. 132-148. Ancak fiziğin artık 19. yüzyılın bildiği ve öngördüğü fizik olmadığı 1924'de **Broglie** Dükü **Louis**'nin 1927'de de **Heisenberg**'in yayınlarıyla açıklığa kavuşmuş, bu yeni fikirlerin — Einstein'in muhalefetiyle! — sıkı bir tartışması 1927'de toplanan Beşinci Solvay konferansında yapılmıştı: bkz. **Clark**, a.g.e., ss. 411, 414-418.

35. Biyolojide burada özellikle De Vries'in mütasyon teorisini kastediyorum: **De Vries, H.**, 1901, *Die Mutationstheorie. Versuche und Beobachtungen über die Entstehung von Arten im Pflanzenreich*: Veit & Co. Leipzig, xii+648 ss.

36. Bu düşüncelerini Rousseau 1750 yılında yayınladığı şu eserinde dile getirmiştir: *Discours sur les sciences et les arts* (bu eserin bir Türkçe tercümesi için bkz. **Rousseau, J.-J.**, 1960, İlimler ve Sanatlar Hakkında Nutuk, Türkçeye çeviren **Z. Güvemli**: *6 Kitabile Rousseau(Ruso)*'da: Türkiye Yayınevi, İstanbul, ss. 21-37). Akıl dengesi bozuk olan ve bu nedenle hemen tüm dostlarıyla sonunda bozuşan bu tuhaf Cenevrelinin bilhassa 19. yüzyıl içerisinde akıl düşmanı romantik hareketlerin gelişmesi ve dolayısıyla 20. yüzyılda milyonlarca insanın en korkunç şartlar altında yaşamlarını yitirmeleri üzerinde büyük etkisi olmuştur. Rousseau'nun karakteri ve etkilerinin çok güzel bir anlatımı için bkz. **Russel, B.**, 1945[1972], *A History of Western Philosophy*: A Touchstone Book, Simon & Schuster, New York, ss. 675 ve sonrası; d'Alembert'in Rousseau'ya karşı yazdıkları için bkz. **Diderot & D'Alembert**, 1996, *Ansiklopedi ya da Bilimler, Sanatlar ve Zanaatlar Açıklamalı Sözlüğü*, çeviren **S. Hilav**: Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 81.

37. "İrrasyonel" kelimesini Türkçeye tatminkâr bir şekilde çeviremedim. Bu kelime aklı inkâr, aklın dışında olma, akla düşman olma, muhakeme yapamama ve muhakeme dışı olma öğelerinin hepsini birden içerir. Bu nedenle **Bedia Akarsu'nun** *Felsefe Terimleri Sözlüğü*'nde (1988, gözden geçirilmiş 4. baskı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul) önerdiği "usdışı" terimini fazla dar buldum.

38. Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinin tutucu irrasyonalist Osmanlı tipi **Jules Verne**'in ülkemizde ne yazık ki pek yaygın olarak bilinmeyen eğlenceli romanı *Kerabanle-Têtu*'de ölümsüzleştirilmiştir (1883, Bibliothèque d'Éducation et Récréation, J. Hetzèl, Paris, 410 ss. <Türkçe'ye *İnatçı Kahraman Ağa* başlığ altında çevrilmiştir.>)

39. Bkz. **Ülken, H. Z.**, 1940, Tanzimattan sonra fikir hareketleri: *Tanzimat I*'de: Maarif Matbaası, İstanbul, ss. *757-775*; **aynı yazar**, 1979, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 2. Baskı: Ülken Yayınları, İstanbul, 496 ss; **Adıvar, A. A.**, 1969, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, dili H. Örs tarafından güncelleştirilmiş 2. baskı: Remzi Kitabevi, İstanbul, ss. 493-500; **Petrosyan, L.**, 1994, XIX. asır Osmanlı İmparatorluğu'nda reform hareketleri: gelenekler ve yenilikler: *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, Ankara 31 Ekim-3 Kasım 1989*'da: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XXVI. Dizi—Sa. 5, ss. 21-24.

40. **Sinanoğlu**'nun (a.g.e., ss. 41 ve sonrası) pozitivist tarihçilerin Atatürk'ü anlamakta çekecekleri güçlüğü tartışan satırları burada anlatılanları desteklemektedir.

41. Bilhassa şu çok etkileyici esere bkz. **Dündar, C.**, 1994, *Sarı Zeybek—Atatürk'ün son 300 günü*: Milliyet Yayınları, İstanbul, 159 ss; bu kitap aslında başlığının vaat ettiğinden fazlasını vermekte, Atatürk'ün son ve hazin yıllarının kuş uçuşu bir panoramasını sunmaktadır. İlgili okuyucuya, bu kitabın temelini oluşturan ve aynı adla ya-

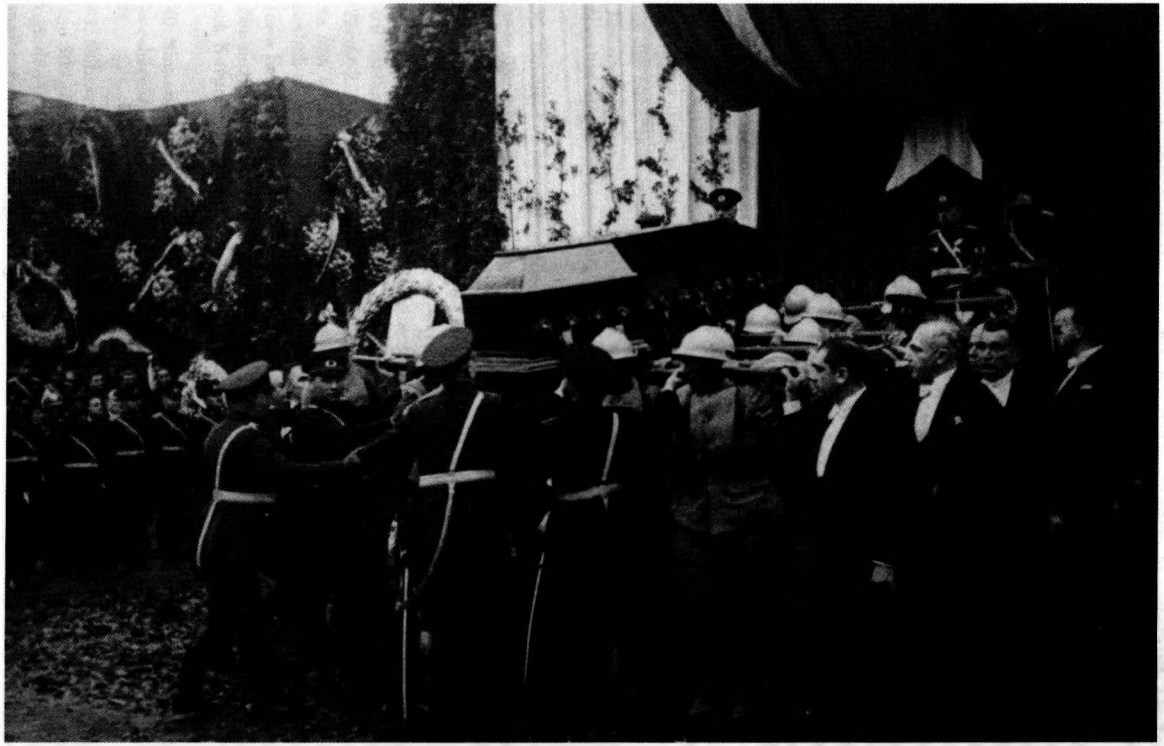
yınlanan *32. Gün* yapımı televizyon belgeselini de, video kasetini bularak seyretmesini hararetle öneririm.

42. **Anonim**, 1938, s. 11; **Unat, F. R.**, 1961, Hasan-Âli Yücel: *Belleten*, c. 25, sayı 98, s. 296.

43. **Yücel, H.-Â.,** 1938, Kendime söylüyorum: *Ulus*, no. 6220 (22 Kasım 1938), s. 2, "İçten-Dıştan" köşesi.

44. "O gün [3 Şubat 1923: **Çıkar**, a.g.e., 1997, s. 46] Gazi Mustafa Kemâl, tam sekiz saat söyledi. ... Öyle kudretli bir mantıkla fikirlerini tahşid ediyordu (=düzenleyerek toplama) ki yurd toprakları üstünde ordular idare eden bu dimağın, fikir sahasında da başkumandan olduğunu o gün anladım": **Yücel**, 1938, a.g.e., s. 45; yukarıda 17. notta gördüğümüz gibi, Alman yazarı ve biyografi Emil Ludwig de Hasan-Âli'den altı yıl sonra Atatürk hakkında aynı şeyleri düşünmüştür: "Gazi hazretleri faal oldukları kadar da bir mütefekkirdirler".

45. **Yücel, H.-Â.,** 1938, Atatürk le parfait: *Ulus*, no. 6214 (16 Kasım 1938), s. 2, "İçten-Dıştan" köşesi.

21 Kasım 1938, saat 10:00. Frak giymiş oniki saylâv (milletvekili), generaller ve Mehmetçikler Atatürk'ün tabutunu Kamutay (Türkiye Büyük Millet Meclisi) önünde oluşturulan katafalktan alarak top arabasına götürüyorlar. İzmir saylâvı Hasan-Âli Yücel, saylâvların en önünde, büyük önderi ve "dâva arkadaşıyla" ilk ve son defa omuz omuza gelmek üzere!

AKLIN VEKİLİ[1]

Ben... güneşin altın sarısından içtiği şarapla
mest ve birbirine sokularak bahtiyar bir
insanlığın istikbalini kendi milletimin ilerideki
mesut günlerinde gören ve bu hayal içinde
bütün saadetini bulan biriyim.
Hasan-Âli Yücel (1937)

Bundan 2500 yıl önce Anadolu'nun batı kıyıları bugünkünden daha da girintili-çıkıntılıydı. Bugün artık olmayan girintilerden birini güneyden çeviren bir burnun ucundaki ufak ama hür şehirde yaşayan iki insan aklın ve duyguların - tüm eksiklik ve yanıltıcılıklarına rağmen - kendimiz ve içinde yaşadığımız evren hakkında bize en güvenilir bilgileri sağladığını keşfettiler. Bu keşifleri önce doğa bilimlerini, hemen arkasından da doğa bilimlerine dayanan insan uygarlığını doğurdu. Uygarlık giderek büyüdü ve uygarlaşamamış olan kültürleri bir bir yuttu. Ne Mısır'ın eskiliği, ne Hint'in zenginliği ne de Çin'in inzivası uygarlığı durdurabildi. Uygarlığa direnirim sananlar tarihin sahifelerinden bir bir döküldüler.

Osman'ın o muhteşem mirası uygarlıkla hep iç içeydi, ama onu yüzyıllar boyunca yok saydı. Ona muhtaç olduğunu farkettiğinde artık iş işten geçmişti; tek dişli zannettiği canavarın marifetli bir pehlivan olduğunu gördüğünde sırtı çoktan yerdeydi. Osman'ın mirasçılarından sarı saçlı bir adam pehlivanın oyunlarını o talihsiz güreş olurken gözlemişti: Osman'ın dev mirası yerde bitkin yatarken o ufak-tefek adam doğruldu, iri pehlivanı yeni bir güreşe davet etti ve galip geldi. Pehlivanla el

sıkıştılar, sarı saçlı adam Pehlivan'a oyunlarını nereden öğrendiğini sordu. Pehlivan döndü, Osman'ın ülkesindeki yeşil bir sahil ovasını işaret etti: "Bak!" dedi, sarı saçlı adama, "benim bildiklerimi öğretenler bir zamanlar orada yaşıyorlardı. Ben onların kitaplarını okudum. Senin ataların oraları hep fethettiydi. Siz onları okumadınız mı?"

Sarı saçlı adam o kitapları Osman'ın mirasçılarının da okumaları gerektiğini anladı. Ancak ömrü yeşil ovaya varmaya yetmedi. Arkasından gelenlerden iri kaşlı güzel gözlü bir genç sarı saçlı liderin arayışını sürdürdü. Eskiden deniz olan yeşil ovada yaşamış bilgelerin kitaplarını aratttırdı, bulabildiklerini Osman'ın miraçılarının diline çevirttirdi. Onlara o kitapları okuyabilecekleri okullar, üniversiteler, öğrendiklerini uygulayabilecekleri enstitüler, konservatuarlar yaptırdı, bunları anlatıp tartışabilecekleri kongreler düzenledi, öğrendiklerini ve bulduklarını başkalarına yazabilecekleri dergiler, ansiklopediler bastırdı. Böylece Osman'ın mirasçıları, sarı saçlı adamın hayâl ettiği gibi pehlivanlar olmaya başladılar.

Ancak yüzü batıdaki yeşil ovaya dönük heyecanla çalışan iri kaşlı ve güzel gözlü adam, doğudan gelen tehlikeyi göremedi. Sırtındaki hançerin sızısını hissettiği zaman iş işten çoktan geçmişti. Cansız vücudu yüzükoyun sarı saçlı liderin mezarının dibine düştü. Hançeri tutan pençe, onun atölyesini de dağıtmaya yeltendi, bir kısmını yok etti. Ancak hepsini yok edemeden sarı saçlı adamın pehlivanları yetiştiler, onu gırtlağından yakaladılar, çirkin salyaları o kutsal mezarların üzerine damlayamadan kenara fırlatıp attılar. Genç pehlivanlar niteliklerini tam anlayamasalar bile, eserlerin kıymetini biliyorlardı. Ancak en gençleri sarı saçlı liderin dışında-

ki mezarda kimin yattığını bilmiyordu - kendisine öğretmemişlerdi.

O gece rüyasında, eskiden deniz olan zümrüt ovayı eski haliyle gördü. Denizin kenarındaki küçük şehirden iki bilge çıktı, onun elinden tuttular, içinde kimin olduğunu bilmediği mezarın başına getirdiler. "Burada" dediler. "Aklın vekili yatıyor. Senin neslinin uygar insanlardan oluşabilmesi için o bir ömür tüketti. Sarı saçlı lideri en iyi anlayan oydu. Sen iyi bir pehlivan olmak istiyorsan, onun yolunu ara, bul. Çünkü senin ülkende ondan beri bizi artık kimse tanımıyor."

1. Bu fantezi, ilk defa *Cumhuriyet Bilim Teknik* ekinin 562 numaralı sayısı (27 Aralık 1997). s. 5'de "Zümrütten Akisler" köşesinde yayınlanmıştır. Bir ay sonra *Edebiyatçılar Derneği Haberler*'in 51. sayısının (Ocak 1998) *Hasan-Âli Yücel Günleri* başlıklı ekinin 3. sahifesinde ne yazık ki soyadımı da içeren birkaç baskı hatasıyla iktibas edilmiştir. (B hatâları düzeltmek için yayınlanan "Düzeltme ve Özür" başlıklı not *Edebiyatçılar Derneği Haberler*'in Şubat 1998 tarihli 52. sayısının [8.] sahifesinin 3. sütununda çıkmıştır. Ancak orada Celâlettin olarak verilen adımın yalnızca Celâl olduğunu belirmek isterim). Çok geniş bir çevre tarafından beğenilen bu kısa fanteziyi, bu kitabın giriş bölümlerinden esas bölümlerine geçişte okuyucuya dinlenme olanağı sunan bir ferahlama durağı olarak kullanmanın uygun olacağını düşündüm. Fantezi ilk yayınlandığı yerde Hasan-Âli Yücel'in aziz hâtırasına ithaf edilmişti.

1. BÖLÜM

DOĞA BİLİMLERİ AÇISINDAN ÖZGÜRLÜK VE TARİH KAVRAMLARI[1]

Aklı, bilimi, insanın en yüksek kudretini hakir gör bakalım!
Göz bağlayıcı ve büyücülükleriyle yalanın ruhundan medet um.
Şimdiden avucumun içindesin!
Mefisto
J. W. von Goethe, *Faust, I. Kısım*

I

Hiç şüphem yoktur ki, *ODTÜ Prof. Dr. Mustafa N. Parlar Eğitim ve Araştırma Vakfı*'nın 1997 senesi ödül töreni, Hasan-Âli Yücel'in ödüllendirildiği yıl olarak hatırlarda kalacaktır. Bu âbide insanla aynı podyumda ödüle lâyık görülmek, bu bizzat tarih olmuş isimle aynı anda telâffuz edilmek bahtiyarlığına ulaşabilmek, benim bir Türk aydını olarak mayamda Mustafa Kemâl'den sonra hiç kuşkusuz en büyük pay sâhibi olan bu eşsiz eğitmen, özgün düşünür ve gerçek entellektüel ile aynı sıraya dizilmiş bulunmak, aslında benim için alınabilecek ödüllerin en büyüğü, en yücesi, en manâlısıdır. Hele, Türkiye'de bilimde takdire lâyık görülecek ufacık birşeyler yapabilmiş herkesin bu muvaffakiyetini büyük çapta kendisine borçlu olduğu Hasan-Âli Yücel'in ailesi huzurunda onlara, bana lâyık görülen ödülün de bu sebeble aslında O'na ait olduğunu, O'nun büyük başarısının sayısız filizlerinden sadece pek mütevâzı birini teşkil ettiğini söyleyebilmek, hayatımın en mutlu hâdiselerinden biridir. Üstelik Cumhuriyetin İmparatorluktan

tevarüs ettiği Yüksek Mühendis Okulu'nu modern bir Teknik Üniversite'ye dönüştüren Hasan-Âli Yücel'in 20 Kasım 1944 günü Gümüşsuyu binasında irad ettiği açış nutkunda İTÜ'lülere seslenirken "Milletlerarası kıymette bir Türk bilgininin ismini duymanın, milletinin kültürü hizmetinde bulunanlara bir ömre bedel bir mutluluk olacağını" söylediğini bir İTÜ'lü olarak unutmak mümkün müdür? Üç hafta önce[2] Paris'te, Fransız Cumhurbaşkanı'nın katıldığı bir törende, Bilimler Akademisi'nin Yerbilimleri Büyük Ödülü'nü alırken, Hasan-Âli'nin bizzat duyamadığım bu sözleri kulaklarımda sürekli çınladı. Orada olduğu gibi bugün burada da aldığım ödülü O'nun asil mezarını süsleyen çiçeklerden biri olarak görüyorum. Bu çiçekler ne kadar artarsa, O'nun mezarı o kadar yücelecek, âbideleşecektir. Bizler için yaptıklarına başka türlü bir teşekkürü kabul edeceğini hiç sanmıyorum.

Ben Rumeli kökenli, İstanbullu, tüccar ve sanayici bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldim, büyüdüm, okudum ve hâlâ da ailemin geniş imkânlarından büyük bir şükran hissi ile istifade etmekteyim. İlkokul sıralarından beri, her iki dedem, babam ve amcalarımdan, Türkiye'nin Atatürk'ten sonra en büyük atılımı Hasan-Âli Yücel'in Maarif Vekâleti döneminde yaptığını, kendisinin pek çok hizmetinin yanı sıra bilhassa Köy Enstitüleri[3] ile Dünya Klâsiklerinin Türkçe'ye tercümesinin[4] Türkiye'nin yüzyıllarca kararmış olan ufkunu açacak muazzam girişimler olduğunu duyarak büyüdüm. Ailedeki büyüklerimin ortak kanısı, Türkiye'de akıl düşmanı gerici hareketlerin başkaldırmasının Hasan-Âli'nin bakanlıktan uzaklaştırılması ile su yüzüne çıktığı, O'nun eğitim, görüş ve programlarından uzaklaşıldığı nisbette Türkiye'nin karanlığa ve felâkete

itildiği idi. Altmışlı yıllarda söylenilen bu sözlerin ne kadar doğru olduğunu, çok gecikmiş bir eğitim reformunu Hasan-Âli'nin bilgi ve dehâsından artık yoksun bir Türkiye'nin, felâketin kapıya dayanmış olduğu günümüzde telâş içinde yapmağa çalıştığını görerek, hüzün ve endişe ile idrak ediyorum.

Türkiye'nin bugünkü sıkıntısı nedir? Hasan–Âli, başımıza gelecekleri kırk yıl öncesinden büyük bir açıklıkla gördüğü için, ellili yıllardaki yazılarından pek çoğunu bugün başımızı ağrıtan iki konuya hasretmiştir: Özgürlük[5] ve Tarih! Bu iki konu geleneksel olarak sosyal disiplinlerin araştırma mevzuları arasındadır; bizzat Hasan-Âli[6] de bunlara büyük ölçüde, tarihçi[7], musikişinas[8], edebiyatçı[9], eğitimci[10], gazeteci[11] ve devlet adamı[12] olarak el atmıştır. Ancak Hasan–Âli'nin tarih ve özgürlük konularına yaklaşımda kullandığı çok önemli bir diğer cephesi vardır ki bu, kendisinin içinde yetiştiği esas mesleğini oluşturmasının da ötesinde, O'na hem sosyal hem de fen bilimlerinin her ikisinin de üzerine çıkıp, onların kendisine bir arada sundukları platformdan tarih ve özgürlük kavramlarını temâşâ ve tefekkür imkânını bahşetmiştir: Hasan-Âli Yücel çekirdekten felsefeciydi[13]. Yalnız felsefe okuyup, felsefe öğretmenliği yapmakla kalmamış, gerçek anlamda, bağımsız felsefe üretebilen bir filozof olmuştu. Felsefeye, Hukuk Fakültesindeki bir hocası hocayı sorgulamayı küstahlık olarak addettiğinden geçmişti[14]. Bu felsefe temeli onun tarih ve hürriyet konularına da tam ehliyetli bir filozof olarak yaklaşabilmesini mümkün kılmıştır.

Ben Hasan-Âli'nin bilgi genişliğine ve derinliğine sahip olmadığım gibi, onun dehâ ve tecrübesinden de yoksunum. Bu nedenle bu bölümde ülkemizin en güncel dertlerinden birini

teşkil ettiğine inandığım özgürlük ve tarih konu ikizine büyük ölçüde bir doğa bilimcinin daha dar perspektifinden yaklaşmayı deneyecek; doğa bilimlerinin gelişme sürecini en iyi açıkladığını sandığım eleştirel akılcı (=kritik rasyonalist) görüş açısından bu yaklaşımı tartacak, daha sonra da felsefeci Yücel'in vardığımız netice nazarından nerede durduğunu irdeleyerek bugün ülkemizde karşımızda duran bu büyük sorun ikilisinin ne derece O'nun eğitim, görüş ve programlarından sapılmasının sonucu olduğunu araştıracağım. Neticeyi okuyucuyu çok sıkmadan hemen ilân edeyim. Hasan–Âli Yücel'in özgürlüğün sınırları ve tarihin mahiyeti konusundaki düşünceleri, gelmiş geçmiş en büyük bilim filozofu addolunan[15] ve kendisinden yalnızca beş yaş küçük olan Viyana'lı Karl R. Popper'in (1902-1994) kısmen Hasan-Âli ile aynı dönemlerde, kısmen Hasan-Âli'nin ölümünden sonra geliştirdiği fikirlerine[16] büyük bir paralellik sunmakta, Hasan–Âli tâ öğrencilik yıllarında arkadaşlarının da gözüne çarpan doktrinlere soğuk, buna mukabil sağduyuya sıcak bakma eğilimini ömür boyu sürdürmüş görülmektedir[17]. Bu şekilde Hasan-Âli'nin düşüncelerinin felsefî konumu, eleştirel akılcılığın, bugün felsefe çevrelerinde anlaşılan dar anlamıyla içinde denemese bile ona çok yakın bir yerdedir.

II

Doğa *bilimlerinden* yola çıkacağımıza göre, belki burada *bilimin* ne olduğunu kısaca belirtmekte yarar vardır. Bugün ekseri doğa bilimcilerin üzerinde anlaştıkları en yalın ve tatminkâr bilim tanımını Karl Popper vermiştir. *Popper'e göre bilim,*

kuramsal ifâdeleri, gözlem raporlarını oluşturan ifâdelerle yanlışlanabilecek bir düşünce sistemidir. Bir diğer deyişle, bilim, kâinat hakkındaki iddiaları, yapılabilecek gözlemlerle çelişebilecek türde olan düşünce faaliyetlerini kapsayan bir iştir[18]. Örneğin, dünyanın tepsi gibi düz olduğu pekâlâ bilimsel bir iddiadır, zira yapılabilecek pek çok gözlemle çelişmesi mümkündür. Gerçekten böyle gözlemlerle çeliştiği için de sağduyu sahibi hiç kimse dünyanın bir tepsi gibi düz olduğu iddiasını—ABD'de bir düz dünya cemiyetinin varlığına rağmen—artık ciddiye almamaktadır. Buna mukabil, bazı canlıların doğrudan cansız nesnelerden oluştuğu iddiası bilimsel değildir, zira bu iddiayı çürütecek hiçbir gözlem yapılamaz (yani ne kadar çok gözlem yaparsak yapalım cansızdan türeyip türemediğini henüz kontrol etmediğimiz bazı canlılarla karşılaşma olasılığı hep vardır). Burada dikkat edilirse, birinci örneği bilimsel fakat artık zırva olduğu bilinen bir ifâdeden, ikinciyi ise, doğru olabilecek, hattâ telâffuz edilmesi faydalı, ancak bilimsel olmayan bir iddiadan aldım. Bilimselliğin, doğruluk veya yanlışlık, faydalılık veya faydasızlıkla ilgisi yoktur. Bilim, sadece sınayamayacağı iddiaları kendi dışında tutar. Ancak bu, bilimin kendi dışındaki fikirlerden, ifâdelerden yararlanmayacağı, yararlanamayacağı şeklinde anlaşılmamalıdır. Bugün bilimsel olmayan bir soru, yarın, gözlem imkânlarının gelişmesiyle, bilimsel olabilir. Kâinatın yaşı ve oluşum şekli ile ilgilenen kozmoloji bunun en çarpıcı örneğidir. Edwin Hubble'ın kızıla kaymayı keşfetmesiyle birlikte eskiden yalnızca metafizik spekülâsyonların konusu olan kâinatın oluşumu sorunu birdenbire bilimsel bir sorun haline gelmiştir[19]. *Gözlemle denetlenebilmek kaydıyla bilim her türlü fikir ve spekülâsyona açıktır*.

Popper'in bilim tanımının en önemli temeli, teorik iddiaların ne tümdengelim yöntemiyle ne de tümevarım yöntemiyle isbat edilmelerinin mümkün olabilmesidir. İnsanoğlu, tikel nesneleri, fiziksel olarak mümkün olduğu derecede (yani görebildiği, duyabildiği, tadabildiği, koklayabildiği, dokunabildiği nisbette) "bilebilir." En azından onları belirli hatâ sınırları içinde tanımlayabilir. Bir elmayı, bir taş parçasını, bir ağacı, güneşi, ayı pek kabaca da olsa bir diğer insana anlatabiliriz. Ancak, ayın her gün nereden doğup nereden batacağını aynı şekilde tasvir etmemiz mümkün değildir. Ne kadar hassas gözlemler yaparsak yapalım, ay yörüngesi, bugün bildiğimiz çeşitli nedenlerden ötürü bir türlü tam gözlenmesi bir ömre, hattâ bir kavmin, hattâ insan türünün ömrüne sığması mümkün olmayan davranış değişiklikleri gösterir. Bunları bilebilmek, ancak bu değişikliklerin nedenlerini bilerek bunları önceden kestirmekle mümkündür. Peki, bu değişikliklerin nedenlerini nasıl bileceğiz? Elimizdeki malzeme, ayın görebildiğimiz ve bizden öncekilerin de görerek kaydettikleri hareketleriyle ve bu hareketlere etki edebileceğini sandığımız faktörlerin gözlenebilir tesirleriyle sınırlıdır. Bu tekil gözlemleri bizlerin bir şekilde bir kuram içinde yorumlamamız gerekmektedir. Ayrıca hiç doğrudan gözleyemediğimiz, atomdan ufak parçacıklar gibi nesnelerin davranışlarını, bunları yöneten kuralları da yalnızca bunların etkilerine bakarak bulmak zorundayız. Bunun tek yolu, eldeki gözlemleri en iyi açıkladığını sandığımız bir kuramı, bir senaryoyu, yani bir *masalı* icat etmektir[20]. İcat ettiğimiz bu masal, adı üzerinde, bir masaldır. Yani aklımızın, hislerimizin *uydurduğu* bir öyküdür. Ne derece doğru olabileceği hakkında en ufak bir fikrimiz yoktur. Yapılacak iş, bu masalı sınava çekmektir.

Hasan-Âli Yücel bakanlığı esnasında bir törende (tarihsiz; bu fotoğrafı bana Sayın Bay Ahmet Yüksel birinci baskıdan sonra hediye etmiştir. Kendisine teşekkür borçluyum).

Bu sınav işine biz, bilimsel kontrol <veya dilimize giderek yerleşmeğe başlayan bir amerikanizm ile "test etme"> diyoruz. Masalın sahibi, bu kontrolun <veya testin> masalının lehine sonuçlanmasını isteyeceğinden, hep masalını destekleyen yeni gözlemler, fikirler peşinde koşar. Ancak meslekdaşları, bu masalı mümkün olan en büyük hızla çürüterek yerine kendi masallarını koymak arzusu ile yanıp tutuştuklarından, onu yanlışlayacak gözlem ve deneyleri yapmak için birbirleriyle yarışırlar. Bu yarışta, dürüstlük esastır. Dürüstlükten ayrılan, ömür boyu bu zevkli oyundan dışlanır. Sonunda, birisi masalı yanlışlayan bir gözlem yapar. Bu sefer hem eski masalın açıkladığı *tüm* gözlemleri, hem de bu yeni "ters" gözlemi açıklayacak yeni bir masal uydurulmasına sıra gelir. Bunu "minareyi çalan kılıfını hazırlar" misali, genellikle ters gözlemi veya deneyi yapan bilimci uydurur. Böylece yarış tekrar başlar. Kâinat içinde hepsini birden bilmemize imkân olmayan sonsuz olgu olduğuna göre, bilimin de sonu yoktur. Bir başka deyişle, yanılmanın sonu yoktur.

Bu bilim görüşü, bilgibilimi — yani epistemoloji — teorisinde, Jürgen August Alt'ın tâbiriyle ütopyacılığın da sonunu getirmiştir[21]. Teorik bilginin, mutlak doğru olarak elimize ulaşmasının mümkün olmadığını, bir tesadüf eseri doğruyu yakalasak bile, bunun farkına varmamızın imkân harici olduğunu artık biliyoruz. Ancak bu görüş, bu olumsuz sonucun yanında bize bir de olumlu sonuç sunmaktadır. Bir teorinin doğru olduğunun anlaşılmasının sonsuz sayıda uyumlu gözlemi gerektirmesine mukabil, yanlış olduğunun anlaşılması için tek bir ters gözlem yetmektedir! Yani yanlış teorileri büyük bir hızla ayıklamamız mümkündür. Her ne kadar doğruya ulaşamasak veya

ulaştığımızı farkedemesek bile, yanlışlarla, en azından aynı yanlışlarla, yaşamak zorunda da değiliz. Hızla teori üretip bunları gene hızla kontroldan geçirerek, giderek genişleyen bir veri temeli üzerinde, giderek daha çok olayı açıklayan, yani bilgi haznesi giderek zenginleşen, kuramlar üretebiliriz. Bir diğer deyişle yanıldıkça bilgimiz artar. Bilim tarihinin bir yanılgılar resmigeçidi olmasına karşın, bugün insanlığın bilgi düzeyinin ulaştığı baş döndürücü yükseklik, Popper'in ilk defa ortaya attığı bilim kavramının ne derece gerçeğe yakın olduğunun en açık delilidir.

III

Popper'in bilim tanımı bize özgürlük ve tarih konularında nasıl yardımcı olmaktadır? İşe özgürlükten başlıyalım. Önce, doğruya ulaşmanın, en azından ona ulaşsak bile ulaştığımızı farketmenin imkânsızlığı, hiç kimsenin elinde kendisine nihâî otorite bahşedecek sihirli bir değneğin olmadığının garantisidir. Mitolojiler, dinler, bilim, sosyal teoriler, ekonomik teoriler, kâinatın ve insanlığın genel davranışı hakkında beyan edilen tüm fikirler bu doğrulanamama derdine dûçardırlar. Zira, kendilerini ne kadar doğrulayan gözlem olursa olsun, kâinatın vâsi büyüklüğü içinde günün birinde onlarla çelişen bir olgu, bir olay karşımıza çıkabilir. Böyle bir çelişki, çelişkiye uğrayan fikrin genel geçerliliğinin, yani evrensel doğruluğunun, sonu demektir. Ancak bazı kuramlar o kadar çok denemeden başarıyla çıkmışlardır ki, bizler onları artık gerçek sanmağa başlarız. Kant gibi büyük bir filozof bile Newton'un mekaniğinin yanılmazlığını varsayarak bunu kendi epistemolojik teorilerine

temel yapacak kadar gaflete düşebilmiştir. 18. yüzyılda ancak Adam Smith ve James Hutton gibi büyük bilimci ve felsefeciler İskoç Aydınlanmasının çerçevesi içerisinde ve David Hume'un şüpheciliğinin etkisiyle Newton'un teorisinin yalnızca insan aklının uydurduğu bir masal olduğunun farkına varabilmişlerdir[22]. Ancak bir asırdan fazla bir zaman sonra Einstein'in teorisi, onların ne kadar haklı olduğunu göstermiştir.

Demek ki, hiç kimse, bir diğer ferdin özgürlüğünü o veya şu nedenle kendisinin nihâî hakîkati bulduğu (veya bunun kendisine tebliğ edildiği!) iddiasıyla sınırlayamaz. Ancak, aynı şekilde gene hiç kimse bir diğerini yanlış olduğu bilinen bir şeyi yapmaya icbar edemez. Meselâ, hiçkimse beni beş katlı bir binadan herhangi bir emniyet tedbiri olmadan atlamaya ikna edemez. Bu kimse yerçekimi teorilerinin yanlış olduğu kanısında olabilir. Ancak ben, bugüne kadar pek çok defalar denenmiş ve yanlışlanmış benzer fikirlerden hareketle, böyle bir iddiaya inanmamak için mâkul bir nedene sahibimdir. Kişinin, kendi teorilerine inanmak özgürlüğü kendisine aittir. Ancak, bahis konusu teorileri bana da uygulamaya kalkarsa, bu kişinin özgürlüğü benim kendi tercihim olan teorilere inanma özgürlüğümle sınırlanır. Buraya kadar mesele açıktır. Ancak yanlışlığı su götürmeyen teorilere inanan insanlar bu teorilerini başkaları üzerinde uygulamaya başlarlarsa ne yapılmalıdır?

Meselâ ABD'de modern tıbbın nimetlerinden yararlanmadan yalnızca Tanrıya yakararak iyileşeceklerine inanan insanlar vardır. Bunların bazıları, modern tıbbın müdahalesi olmadığı takdirde ölümcül olacağı muhakkak olan bir hastalığa tutulmuş olan küçük çocuklarının da yaşama şansını ellerinden almaktadırlar. Böyle bir durumda, çocuğunu ölüme mahkûm

etme özgürlüğü ebeveyne tanınabilir mi? Ben ABD.'de okurken meydana gelen böyle bir durum, yanlış hatırlamıyorsam, ebeveynin mahkûmiyetiyle neticelenmişti. Ahlâki açıdan böyle bir vaziyetin, bir mafya ailesi içinde alınan bir kararla aile efradından birinin katlinden hiçbir farkının olmadığı kanaatindeyim[23].

Benzer yanlış kuramlar bazan bir toplumda ekseriyeti, en azından idareyi, elinde tutanlarca da uygulanmaya kalkılabilir. Nasyonal sosyalistlerin İkinci Dünya Savaşı esnasında fırınlarda katlettikleri Musevîlerin, çingenelerin ve homoseksüellerin, Stalin'in veya Mao'nun kurbanı olan milyonların, yanlış oldukları infazlar yapılırken bile bilinen teorilerin kurbanları oldukları kesindir. Gerek Kuzey Amerika yerlilerine, gerekse de aynı kıt'ada bulunan zenci kölelere lâyık görülen muamele uzun bir zaman ekseriyetin onayıyla yapılmıştır. Bütün insanların eşit yaratıldığı sözlerini içeren Bağımsızlık İlânının baş yazarı, ABD'nin aydın üçüncü başkanı Thomas Jefferson'un aynı zamanda çiftliklerinde köle bulundurduğu herkesçe bilinmektedir.

Demek doğa bilimleri bize bir taraftan hiçbir otoriteye itaat etmememizi telkin ederken, diğer taraftan da bilimsel yöntemle görülebilecek yanlışları gözlerimizin önüne sererek, bu yanlışların yapılmaması için genellikle bizlerin gönül rızası ile özgürlüğümüzün tahdidine bir temel oluşturmaktadırlar. Modern bir toplumda özgürlük kavramı bu iki kutup arasında nereye oturmak durumundadır? Popper'in bu soruya verdiği cevap açıktır: Özgürlük, özgürlüğü ortadan kaldıracak fikir ve uygulamalarla mücadele etmek zorundadır. Bu görüş, literatürde demokrasinin paradoksu[24] diye bilinen soruna getirilmiş

en açık çözümdür. *Demokrasi, çoğunluğun egemenliği değildir.* Zira çoğunluk gönül rızasıyla özgürlüğü tamamen lağvedip, azınlığı esarete mahkûm edebilir. Popper'in işaret ettiği gibi, demokrasinin çoğunluğun idaresi şeklindeki yorumu irrasyonel bir ideolojinin, otoriter ve rölativist bir bâtıl inancın, insan gruplarının yanılamayacağı veya hakkaniyete karşı davranamayacağı fikrinin bir ürünüdür ve tabiî ki kökten yanlıştır[25]. Demokrasi, çoğunluğun seçtiği nisbeten az sayıda insanın geçici bir süre için idareyi demokratik kurumlar çerçevesinde deruhte etmesidir. Demokrasi ile yönetilen toplumların en önemli görevi, demokratik kurumların bekâsını koruyacak tedbirleri almak ve bunları gerektikçe yenilemektir. Hiçkimsenin nihaî otoriteye sahip olamaması, her bireyin özgürlüğünün garantisidir. Buna mukabil, zamanın en ileri bilimsel düzeyinin yanlış olarak kabul ettiği şeylerden kaçınılması da, bireylerin özgürlüklerinin sınırsız olamayacağını garantiler. Fakat her birey bilir ki, kendi hürriyetini sınırlayan kanunlar, nihayet geçici bir bilgi düzeyinin eseridirler. Bir gün bunların yanlış olduğu muhakkak isbat edilecek, yerine daha iyileri gelecektir. Ancak o gün gelene kadar, toplumda yaşayan bir fert olarak görevi, en üst bilgi düzeyinin gerektirdiklerine uymaktır. Kişi, başkalarının yaşam, emniyet ve rahatını tehdit etmedikçe tabiî ki hiçbir kanuna uymamakta serbesttir. Özgürlüğündeki kısıtlama, bir başka bireyin özgürlüğünü tahdit konusu gündeme gelince ortaya çıkar. Burada da sınırın yerini belirlemek her zaman kolay değildir ve mutlaka karşılıklı iyi niyeti gerektirir.

Kişisel özgürlüğün mâkul ve ortaklaşa alınmış kararlar dışında keyfî nedenlerle ortadan kaldırılmak istenmesi ancak

diktatoryanın, tiranlar idaresinin kurulması ile mümkündür. Popper, özgürlüğün, icab ederse silâhla korunması gerektiğinde tereddütsüzdür. Bu fikir, tabiî ki Popper'in orijinal fikri değildir: Maraton'da Termopil'de, Salamis'de döğüşen Yunanlılar, İranlılar'a karşı yalnız ülkelerini değil, kişisel özgürlüklerini de müdafaa ediyorlardı ve bunun bilincindeydiler[26]. Onlardan neredeyse 2500 yıl sonra Mustafa Kemâl kumandasında Anadolu'da çarpışan Türkler de aynı hislerle savaşıyorlardı. Bu savaşları, dış düşmanlarını yenip ülkelerinden çıkardıktan sonra bitmedi. Yüzyıllardır kendilerini uygar dünyanın dışında tutmuş ne varsa söküp atmak, uygar insanlığın bir parçası olmak kararındaydılar. Bakın bu konuda Atatürk'ün Avrupa'da okuttuğu gençlerden biri, Ord. Prof. Dr. Dr. h.c. mult. Ekrem Akurgal, ne diyor:

"Atatürk garplılaşma hareketinde çok cezrî[27] hareket etmiştir. Ve onun için de muvaffak olmuştur. İskender'in *Synkretismus* yolu ile hal etmek istediği problemi Atatürk, tarihin verdiği misallerden ilham alarak Şark ve Garp kültürlerinin bir *dualizm* halinde yan yana yaşamasını zararlı görerek cezrî hareket etmiş ve şarklı dünya görüşünü kökünden silecek inkılâplar yapmıştır. Konuşmamızın başında ifade ettiğimiz ve bir çok misallerle izah ettiğimiz gibi *Şark ve Garp* kültürlerinin bir arada yaşaması takdirinde daima Şark kültürü galip gelmiştir. Binaenaleyh garplılaşma hareketinde ortalama yol yoktur."[28]

Akurgal bu yazısında, şarkın garptan en önemli farkının, şarkta özgürlüğün olmayışında görüldüğünü üstüne basa basa belirtiyor. Bu özgürlüksüzlüğün sebebi, Akurgal'a göre, şarkın demokrasiyi hiçbir zaman icat edememiş, en azından yaşatamamış olmasıdır. "*Şarklı dünya görüşü* bir hastalıktır, mânevi bir havadır. O ancak *radikal* tedbirlerle yok edilebi-

lir."[29] Dostum ve hocam Prof. Dr. Fuat Sezgin'in anıtsal eseri *Geschichte des Arabischen Schrifttums*'da[30] ortaya çıkartılmış olan muazzam Arap-İslâm bilimine, Joseph Needham'ın pek çok ciltten oluşan *Science and Civilisation in China*'sında belgelenen bilim ve teknoloji zenginliğine veya Depibrasad Chattopadhyaya'nın *History of Science and Technology in Ancient India*'sında gözler önüne serilen bilgi hazinelerine rağmen[31], Akurgal'ın doğu dünyası hakkında söyledikleri, günümüzün Japonya'sı dışta kalmak üzere[32], büyük ölçüde geçerliliğini hem geçmişteki hem de günümüzdeki doğu için korumaktadır.

Şimdi bir dönüp bakalım, Hasan-Âli özgürlüğün tanımı ve sınırları konusunda neler düşünmüştür. Önce, bu yazıya başlarken benim başlangıç noktam hakkında, doğa bilimi ile özgürlük kavramı arasındaki ilişki hakkındaki düşüncesini öğrenelim. *Hürriyet Gene Hürriyet* adlı kitabının birinci cildinin önsözünde, şu gözlem yapılmıştır:

"Bizde yenilik ve garplılaşmaya başlama ilk önce Orduda olmuştur. En eskisi Mühendishâne olmak üzere (1795)[33] Tıbbîye (1825) ve Harbiye (1833) okulları, ileri düşüncenin ve müspet bilginin kaynaklarıdır. Hürriyet fikri, zaten, bilimden doğar. Cehaletten, ancak esaret çıkar."[34]

Burada özgürlüğün Hasan-Âli'nin deyişiyle müspet bilimden[35] doğduğu fikrinin yanı sıra, bunun aynen Akurgal'ın ısrarla belirttiği gibi, "garplılaşmanın" bir neticesi olduğu vurgulanmıştır. Ancak Hasan-Âli, bunun basit bir kavram olmadığı kanaatini taşımaktadır: "Hürriyet çok geniş ve türlü manâsı olan bir sözdür. Hele hukukta ve felsefede en çetrefil, en dallı budaklı konulardan biridir."[36] Mütercim Asım Efendi'nin *Kaamus*'una bakarak *hür* kelimesinin *kul, köle karşıtı* olduğu ve herşeyin iyi-

sine ve fazlasına uygulandığını gördükten sonra Hasan-Âli, bu güzellik ve fazlalık özelliklerini önce bireyde, kendimizde aramamız gerektiğini vurgular: "'Fert yok, cemiyet var' diyenlerin hiçbiri, şimdiye kadar fertte yok olup da cemiyette varolan bir kıymet ve bir hakikat meydana koyup bize gösteremediler."[37] Hür birey olmanın ilk şartı ise Hasan-Âli'ye göre dürüst olmaktır: "Ancak düşündüğü şekilde hareket eden insan hürdür. Hiçbir riyakâr, hiçbir yalancı hür olamaz. ... Doğrudan doğruya hakikati ve hayrı kendi ruhuna amaç bilmiyen, belki kurnaz bir adam olabilir. Fakat hiçbir zaman akıllı sayılamaz ve hür olamaz."[38]

Özgürlük bilimin çocuğu olduğu için, doğal olarak aklın da çocuğudur:

"Hürriyet, ne her şeye 'evet!', 'pek iyi!' diyende; ne de her şeye 'hayır!' 'fena!' cevabını ve hükmünü verende bulunur. Ciddî bir muhakemeden sonra her şeyi hoş görmek veya her şeye kafa tutmak, insan için imkânsızdır. Bu sebepledir ki, hürriyet, akla dayanır. Çünkü hürriyet muvazenedir. Akıl, ihtimaller terazisinin ibresi gibidir... Denklem, ancak onunla kurulur."[39]

Özgürlük bilimin ve dolayısıyla aklın çocuğu olmasına rağmen, Hasan-Âli, aklın herşeyi mutlaka bilebileceğinin sanılmaması gerektiğini bilhassa vurgulamaktadır:

"Hürriyeti istemiyenlerin başında dogmacılar gelir. Dogma nedir, Dogmacılar kimlerdir?

Dogma, ilk defa ortaya atanlar tarafından düşünülmüş, fakat sonra onu kabul edenlerin çoğu tarafından düşünmeden alınmış inanma klişeleridir.

Bizim nascılık diye tercüme ettiğimiz Dogmacılık, felsefedeki dar anlamile aklın her şeyi bileceğine ve doğrunun ancak kendilerinde olduğuna inananları gösterir. Fanatisme denilen taassubun süt annesi budur. ... Mizaç itibarile dogmacılar, 'dediğim dedik' diyen soydandırlar. Tartışmaya dayanamaz, fikir alışverişinde bulunamazlar. Zekâları tek cephelidir, idrakleri iki

duvar arasına açılmış bir yola benzer. Bu vasıfta olan insanlar, her devirde, her yerde, hattâ her meslekte vardır. ...

... dogmacılardan mürekkep bir topluluk tasavvur edelim. ... Hani hürriyet? Böyle bir toplulukta ancak tek fikir, tek kudret hâkim olabilir. Politika bakımından bu türlü rejimler ya en sol uca kaçacaklar, ya en sağ uçta mıhlanıp kalacaklardır. Hâkim kudretin kanaatleri dışındakilere nefes almak yoktur. Onun için kanunlarında muhalefete iktidar kadar hürriyet vermiyen rejimler, adı ne olursa olsun diktatörlüktür, despotluktur."[40]

"'Dediğim dedik' diyenlerin çoklukta olduğu memleketlerde demokrasiden bahsetmek, âmiyane, fakat doğru bir söyleyişle 'müslüman mahallesinde salyangoz' satmağa benzer."[41]

Ancak özgürlüğün ve demokrasinin bir toplumdaki yokluğunun o toplumun tüm sözlü ifâde kanallarını kısacağını sanmak Hasan-Âli'ye göre yanlıştır. Açık konuşması zorla men edilen toplumlarda bir başka hastalık baş gösterir ki, Hasan-Âli bu korkunç ve yıkıcı hastalığa kendi toplumumuzdan örnek vermektedir:

"Esasen umumî hayat çizgilerini bildiğimiz Osmanlı cemiyetinin rahat konuşamamaktan gelen 'fısıldama' alışkanlığı bize kötü tepkilerile çok pahalıya mal olmuştur. Sonradan bütün mübalağalarile duyulacak şeyin belli bir zaman içinde duyulmamış olması, bu hususta hiçbir şeyin söylenmemekte olduğuna delil vermez."[42]

Kendi toplumumun en olumsuz yanlarından biri olarak bildiğim ve büyük şâir Abdülhak Hâmit Tarhan'ın "bizim millet söylemez, söylenir" sözünde bir başka ifâdesini bulan dedikodu ve arkadan konuşma hastalığının kökeninin bu derece güzel bir yorumunu ben başka hiçbir yerde görmedim. Hasan-Âli'nin yorumu, benzer hastalığın bizim dışımızdaki doğu toplumlarında da niçin çok yaygın olduğunu Akurgal'ın doğunun

karakterini belirleyen ve yukarıda gördüğümüz teşhisinin ışığında çok doyurucu bir şekilde açıklamaktadır.

Özgürlük rejimlerinde, yani demokraside, herşeyin sorgulanması gerektiğini, nihâî otoritenin olmadığını, Hasan-Âli şu sözleriyle belirtmiştir:

"Demokrasinin dünya görüşü, bir mantığa dayanır. Demokrasi mantığının ana prensibi şudur:

'Her fikirde hatâ ve sevap ihtimali vardır.'

Eğer bu postülâtı kabul etmezseniz demokrasi geometrisini kuramazsınız. ... Bu prensibi kabul edince ilk müşkül yenilmiş olur. Çünkü kendi dâvanızda, karşınızdakinin dâvası kadar hatâ ve sevap olacağına inanınca pek tabiî olarak tartışmaya razı olursunuz. O zaman bir itiraz karşısında kalınca:

— Acaba?!...

dersiniz. Bu 'Acaba?' yok mu, işte demokrasinin en değişmez remzi budur. Bütün diktatorya rejimleri 'Acabasızlar' rejimidirler."[43]

Hasan-Âli'ye göre "Demokrasinin amaçlarından biri şu kanaati bütün fertlerde canlı tutabilmektir:

'Akıl akıldan üstündür.'"[44].

Bu *akıl akıldan üstündür* prensibini nasıl uygulayacağız? Büyük filozof-eğitimci, bize bunun misalini canlı bir monolog örneği ile sunmaktadır:

"İnsanlığı ... sıkı yönetimli rejimlerden kurtaran şu tarzdaki düşünüş örneği olmuştur:

— Ben, şu meselede böyle düşünüyorum. Bu düşüncemde samimîyim. Fakat aynı samimîlikte bunun karşıtı düşünenler de olabilir. Mümkündür ki, onun karşısında ben, ve benim karşımda o, yanlış bir düşüncede bulunalım. Şu halde o, delillerini söylesin, ben delillerimi söyliyeyim; bilme ve anlama şartları gelişmiş büyük kütle bize hakem olsun, birimizden birine uysun. ...

İşte yüzde yüz doğru olduğunu iddia etmiyecek, kendisininkinden başka düşünüşlerde de hakikat olması ihtimalini hesaplıyacak olanların kuracakları rejime Demokrasi derler."[45]

Hasan-Âli'nin akılcı tartışmaya örnek olarak verdiği bu monologun, Popper'in *Ütopya ve Şiddet* adlı bir makalesinde Hasan-Âli'nin ifâdesine olan benzerliği ile beni hayrete düşüren bir paraleli vardır (Türkiye'de yaygın olarak okunmayan yabancı bir dergide yayınlanmış olan Popper'in bu sözlerini Hasan-Âli'nin okumuş olabileceğini hiç sanmıyorum):

"Ben haklı olduğumu sanıyorum, fakat haksız da olabilirim ve sen haklı olabilirsin. Gel şunu tartışalım, çünkü böylece gerçek bir anlayışa belki de herbirimizin haklı olduğunda direnmekten daha çok yaklaşabiliriz."[46]

Burada gerçeğe yaklaşmakta tartışmanın hayatî önemini vurgulayan bir pasajı da düşüncesinin felsefî temelini Hasan-Âli Yücel'inki ve Popper'inki ile karşılaştırdığım Atatürk'ten ilâve etmeden yapamayacağım:

"En büyük hakikatler ve terakkiler, fikirlerin serbest ortaya konması ve teati edilmesi ile meydana çıkar ve yükselir."[47]

Hasan-Âli tartışmanın tavanı olamayacağına, yalnız bireylerin fikirlerinin değil, aynı zamanda toplumun inançlarının temelini oluşturan geleneklerin de aklın süzgecinden geçirilmesi gerektiğini vurgulayarak işaret etmiştir. Doğa bilimlerini ve onların uyguladığı yöntemleri temel kabul edebileceğini farzettiğimiz bir toplum felsefesi, gelenekler sorununa da kuşkusuz akılcı bir çözüm bulmak mecburiyetindedir. Bu sorun, uzun bir zamandan beri yapılagelenin yapılmağa devam edilmesi sonucu bir zarar meydana geldiği takdirde ne yapılması gerektiği sorunudur[48]. Gelenekler mutlaka gerici, reaksiyoner veya zararlı şeyler olarak düşünülmemelidir. Bazı gelenekleri

toplumumuza yerleştirmek için bizler hâlâ büyük bir çaba sarfetmekteyiz. Meselâ, *ODTÜ Prof. Dr. Mustafa N. Parlar Eğitim ve Araştırma Vakfı*'nın veya TÜBİTAK'ın her yıl verdiği ödüller, toplumumuza ve bilhassa üniversitelerimize araştırma geleneğini yerleştirmek için sarfedilmekte olan çabaların bir parçasıdır. Karl Popper, bir başka örnek vermektedir: Nazilerin Avusturya'yı Almanya'ya ilhak etmesinden önce hicret etiği Yeni Zelânda'da Mozart'ın *Requiem*'inin Amerika'da doldurulmuş plâklarını bulmuş. "Bunları çaldığım zaman, gelenek eksikliğinin ne olduğunu anladım" diye yazıyor müzik âşığı büyük filozof; "Bunlar Mozart'dan beri gelen an'aneden etkilenmemiş bir müzisyenin idaresinde doldurulmuşlardı. Netice tam bir felâketti."[49]

Ancak her gelenek bu derece olumlu alışkanlıklar, bağlılıklar yaratmaz. Bazıları topluma zararlı, hattâ ölümcüldür. Hindistan'da İngiliz sömürge idaresi sayesinde ortadan kalkmış olan ve ölen kocalarla beraber eşleri de—kendileri isteseler de istemeseler de—yakmaktan ibaret olan *sati* geleneği, ne yazık ki yirminci yüzyılın son çeyreğinin akıl düşmanı, rölativist[50] ortamında hortlamak üzeredir. Hürmet kisvesi altında otoriteyi sorgulamamak geleneğinin Hasan-Âli'yi hukuk fakültesinden uzaklaştırdığından yukarıda bahsettiydim. Aynı zararlı gelenek bugün her derecede okullarımızda, hattâ evlerde, akılcı bir eğitimin yapılabilmesinin önündeki en önemli engellerden birini oluşturmaktadır.

İyi ve kötü gelenekleri birbirinden nasıl ayıracağız? Bu önemli soruya Karl Popper ile Hasan-Âli Yücel birbirinden iki yıl aralıkla (ve büyük bir ihtimalle birbirlerinden bağımsız olarak) aynı cevabı vermişlerdir: Aklımızı kullanıp, her geleneği ciddî bir eleştiri süzgecinden geçirerek. Gelenekleri silip atmak

mümkün değildir. Popper, yukarıda değindiğim yazısında, gelenekleri, doğa bilimlerindeki teorilere benzetmektedir. Teorilerin hepsi—kesinliğe yaklaşan bir ihtimalle—yanlıştır. Ancak biz bunu bile bile onları öğrenir ve öğretiriz, hattâ onlara dayanarak uçaklar, otomobiller, apartmanlar, köprüler yaparız. Bilimin görevi, yanlışı bir eskisinden olabildiğince daha az teoriler üretmektir. Her bilim adamı, ürettiği her yeni teorinin (çok büyük bir ihtimalle) yanlış olduğunu bilir. Onun tek arzusu, daha öncekilerden olabildiğince daha az yanlış içeren bir teori üretmektir. İşte Popper, geleneklere de böyle yaklaşmaktadır. Geleneklerin hiçbiri mükemmel değildir. Ama onlarsız hayat, teorisiz bilime benzer, yani mümkün değildir. Dolayısıyla yapılacak iş, mevcut gelenekleri sıkı bir aklî süzgeçten geçirerek olabildiğince zararlı yanlarını traşlamaktır[61].

Bakın bu konuda Hasan-Âli ne diyor:

"—İyi ama vicdan hürriyeti dediğin de su götürür bir şeydir. Sen küçük yaşta çocuğu alıyorsun, senelerce istediğin kıymetleri ona aşılıyorsun; sonra onun vicdanının hürriyetinden bahsediyorsun.

—Elbette bu böyle olacaktır. Benden sonra geleceklere inanmadığım şeyleri telkin edecek değilim ya! ... Fakat onlar bunları kendi akıl ve idrakleriyle kavramakta geniş bir tenkid hürriyetine sahip olacaklardır. Eğer bu böyle olmasaydı hâlâ Mısırlılar Firavuna, Hicazlılar Lât ve Uzza'ya tapacaklardı. Esasen cemiyet hava gibidir. Sen her dakika teneffüs ettiğin havanın varlığını hisseder misin? Onun basıncı, senin vücudunun tahammülüne göre ne az ne çok olmalı. Çekim kanununun etkisine tam ve eşit uymak için havası boşaltılmış bir yerde yaşamak kaabil olur mu?[52] Hava içinde muvazeneli olarak hayat sürebiliriz. Baskı artarsa boğuluruz. Uçakta fazla yükseklere çıkanlar, pek iyi bilirler; baskı bir hadden aşağıya inerse gene aynı ölüm tehlikesi başgöstermiştir. Maharet tam itidal noktasını bulmadadır. Hür insan,

yasakla hayata başlamıştır. Memnû meyva meselesini unutmamalı. Öyle başı boş, ne tek insan, ne de insan topluluğu dünya üstünde hiçbir zaman var olmamıştır."[53]

Hasan-Âli'nin gelenekler hakkında Popper'inkine paralel bu sözleri bizi özgürlüğün sınırları sorununa getirdi. Büyük filozof-devlet adamı, herkesin tam özgürlüğüne sahib olduğu bir ortamın mümkün olamayacağını, bunu arzu etmenin özgürlüğü ortadan kaldırmanın en kısa yolu olduğunun farkındaydı. Bunu şu şekilde, hoş bir atasözümüzü de kullanarak ifâde etmiştir:

"Eski bir söz vardır: deli ile devletliye inan olmaz. Doğru.. Niçin? Çünkü ikisi de içlerine (*sic!*) geleni yaparlar. Onlar için akıl kösteği yoktur. Yüzde yüz hürdürler.. Böyle yüzde yüz hürler, hangi cemiyette varsa onda hürriyet o derece yok olur.

...

Medenî bir cemiyette bu mülâhazalarladır ki, hiçbir hak ve hiçbir hürriyet hudutsuz kalamaz. 'Mademki tahdit edilmiştir, bu hak değildir; mademki kayıt konmuştur, bu, hürriyet değildir' denecek olursa meselâ söz hakkı ve hürriyeti kaç kişide kalır? Hürriyet eşitliği bozmadıkça vardır. Söz hakkı ve hürriyeti, eğer herkeste olabilecek kadar değilse yok demektir."[54]

Toplumda, özgürlüğü kasten kısmak isteyenler de vardır. Hasan-Âli bunun insanlık tarihindeki ilk örneğinin Adem'in oğullarından Kaabil'in kardeşi Hâbil'i kıskançlık yüzünden yaşama özgürlüğünden mahrum etmesi olduğunu söylüyor. "Hâbil'e büyük bir sevgi beslerdim. Kardeşi Hâbil'i kıskançlık yüzünden öldüren Kaabil ise bu dinî gelenek içinde en çok gayız duyduğum cânî idi. O zaman sebebini sade kardeş kaatilliğinde gördüğüm bu gayzın, sonraları bulduğum asıl sebebi; Kaabil'in Hâbil'deki hayat hürriyetine tecavüz etmesidir. Kaabil, kardeşinin değil, insan topluluğunda hürriyetin ilk öldürücüsüdür."[55]

Başka ne tür özgürlük düşmanlıkları vardır? Hasan-Âli yazılarında bunlara burada listelenemeyecek kadar çok ve çeşitli örnekler vermektedir. Bunlardan bir tanesini belki de—ne yazık ki—güncelliği açısından buraya almağa değer:

"...geçen günü iskarpinini çorapsız giyen bir genç kıza, yolcunun biri ihtarda bulunmuş: 'Bana bak, bana; artık bundan sonra sizi böyle gezdirmeyeceğiz' demiş.

—Der. Der, fakat o kız, bir Türk vatandaşı olarak Türk Polisine müracaat edince, tecavüz edilmiş hürriyetini müdafaa edecek birini bulmuş olur. Çünkü Polis, kanunun canlı mümessilidir.

—Kız bir şey dememiş, sadece korkmuş. Sen diyeceksin ki, korkağın hürriyeti olmaz. Burada asıl fena olan, böyle tehditli bir söz söylemeyi hürriyet zannetmektir. Bu yanlış duyguyu biran önce kafalardan silmelidir. Bu türlü saldırgan inanışlar her tarafı yabani otlar gibi saracak olursa temizlenmesi güç olur."[56]

Bu yabani ot benzetmesi, Hasan-Âli'yi başka bir yazısında özgürlüğü bakımlı bir bahçeye benzetmeye götürmüştür. Böyle bir bahçeyi oluşturabilmek için önce toprak havalandırılacak, yetmiş-seksen santimetre derinliğe kadar kazılacak, alt-üst edilecek, zararlı ve zevksiz otlar, mümkün olduğunca kökleriyle beraber sökülüp atılacak. "Bu altüst edici, hattâ yıkıcı çalışmadan sonra ağaçları ve çiçekleri usulünce dikmeye başlayacaksınız. Ondan sonra bıkmadan, usanmadan sulayacak, yeniden baş veren muzır otları koparark ve bin zahmet ve masrafla diktiğiniz fidanların köklerinden çıkmağa başlayan ve lüzumsuz varlıklarile asıl ağacın hayatını yiyen 'piçleri' birer birer koparacaksınız."[57] Özgürlük bahçesinin de Hasan-Âli'ye göre böyle "piçleri" vardır ve bu bahçe mutlaka onlardan âri tutulmalıdır. Kimdir bu piçler?

"Bir de büsbütün başka bakımdan aşırı hürriyet istiyenler vardır ki, bunlar hürriyeti gaye olarak değil, vasıta olarak kullanma yolundadırlar.

Kütleleri böyle hudutsuz bir hürriyetin taşkınlığına çekerek ve kargaşalıklardan istifade ederek iktidara gelmek ve sonra tam hürriyetsiz bir rejim kurmak isterler. Bu eğilim, siyasî ibrenin en sağ ve en sol uçlarında görülür. Renkler ne olursa olsun hürriyet, onlar için dumanlı bir havanın fert hürriyetini gözlerden silecek sisinden ibarettir. Bu dâvada olanlar, kendilerini doğruyu ve faydayı düşünüp gerçekleştirmede herkesten üstün görürler. Bir kısmı topluluküstü esintilerle, bir kısmı maddî hususları muayyen bir doktrine göre hesaplama kudretile bir nevi dünya egemenliği peşindedirler."[58]

Hasan-Âli özgürlük düşmanlarının bu şekilde bir genel çerçevesini çizdikten sonra bilhassa en tehlikeli türlerini çeşitli yazılarında şu şekilde belirtmiştir:

"Yobazlık bir zihniyettir; cemiyeti geride tutmak, kıpırdatmamak, değiştirmemek, bir kelimeyle yaşatmamak istiyen bir zihniyet. Hiç okuma-yazma bilmeyeninden tutunuz, elinde Garb üniversitelerinin diplomaları olanlara kadar her soydan, her boydan bu zihniyette insan görebilirsiniz. ... İstiklâl Savaşında ve ondan sonra inkılâp devresinde işte bu zihniyeti dış düşmandan daha tehlikeli gören gerçek milliyetçi ruh, ona hürriyet tanımamıştır. Çünkü yobaz, hürriyetin baş düşmanıdır. Ona hürriyet vermek, hürriyeti öldürmeğe müsaade etmek demektir.

Yobazı yere vuracak en emin kuvvet, hürriyet duygusunu ve terakki susuzluğunu iyi benimsemiş genç nesillerdir. Çünkü onu en şiddetli kanunlarla dahi yapmak istediklerinden alıkoyamazsınız. Yobaz için için işler. Yeni harflere, kadının hayatını kazanmasına, tiyatro ve operaya, hattâ yüksek sesle türkü söylemeye muarızdır. Bunların tam tersini yaptırmak için eskiden gizli, şimdi ise mevcud hürriyetten istifade edip daha cüretli ve açıktan çalışır."[59]

Hasan-Âli tehlikeyi sırf sağdan değil, soldan da aynı şiddette görmektedir:

"Fert ve cemiyet münasebetlerinde 'fert yok, cemiyet var' düsturunu mübalâğa ile alan aşırı sosyalist ve komünist anlayış, nizam için hürriyeti yok etmekte hiçbir sakınca görmemektedir."[60]

İkinci Dünya savaşından sonra, özellikle Yalta Konferansında, Churchill'in tüm ikazlarına rağmen Stalin'in "iyi niyetlerine"—aynen Andrei Sakharov'un onun "insancıl" niyetlerine inanarak süper hidrojen bombasını (en az 3000 Hiroşima bombası gücünde!!) eline verdiği gibi[61]—inanan ABD başkanı Rooesevelt'in tüm doğu Avrupa'yı Sovyet etkisinde bırakan kararlarına atfen Hasan-Âli "İkinci Cihan Harbi sonunda bazı iyi niyetli devlet adamları tarafından yapılan hatalar, bugün bir çok masum insanların baskı altında inim inim inlemelerine vesile vermiştir." diye yazmıştır[62].

Komünizm ile özgürlüğün bağdaşamayacağını çok daha açık olarak şu sözlerle dile getirmiştir:

"Sınıf diktatörlüğü demek olan komünizm de totaliterdir. Onda da fert, ancak başta bulunan birkaç kişiye münhasır olarak kıymet taşır. Kıymet sayılan, toptan kalabalıktır; fakat tek tek değil, topluluk halinde kalabalık. Ferdi esas almayınca böyle bir rejimde hürriyetin manası kalmaz. Nitekim kalmamıştır da."[63]

Fakat bu büyük filozof ve devlet adamının en ilginç sezilerinden biri, günün birinde aşırı sağ ile aşırı solun akla karşı birleşebilecekleri, en azından birbirlerini destekleyebilecekleri ihtimalidir. Yves Christen'in Marx ve Darwin ve marksizm ve darwinizm arasındaki ilişkileri irdelediği ilginç eserinde M. T. Ghiselin'i ve diğerlerini izleyerek yaptığı en ilginç tesbitlerden biri, yirminci yüzyılın ikinci yarısında marksizmin ve köktendinciliğin bilime karşı işbirliği içinde olduklarıdır. Bunlar, bilimin "kapitalizm gibi sınırlı ve ... baskıcı olduğunu" savunmak-

tadırlar[64]. Bilhassa modern biyolojinin eşitsizlik ve rekabet esasına dayanan evrim teorisi üzerinde durması, tâ Pierre Tremaux'nun zırva teorilerini[65], evrimde önceden belirlenebilirliği Darwin'in tesadüf yorumuna karşı ortaya attığı için tercih eden Marx'ın kendisinden beri[66], sol düşüncede olanları rahatsız etmiştir. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında marksist görüş kendisini bu ve benzer açılardan doğa bilimleriyle görüş ayrılığı içinde bulunan köktendinci akımlara daha yakın hissetmektedir. Romantik bir temelde buluşan ve birbirine bugüne kadar zıt olduğu sanılan bu iki görüşün birbirlerine destek verebileceklerini Hasan-Âli ellili yıllarda sezmiştir. 31 Mart vak'asının dış tahrikli olabileceğini anlatan bir yazısında şu cümle vardır:

"İrtica ve gerilik, bu konuda [yani dış tahrik konusunda], sağdan ve bilhassa soldan gelecek tesirlere en elverişli zemindir."[67]

Bir diğer yazısında bu görüş, "İrtica tepkisi, komünist tezviri[68] gibi bir belâya ve tehlikeye gebedir" sözleriyle desteklenmektedir[69]. Gerçekten de günümüzdeki mürteci gösteri ve tahriklerinin arkasında sık sık aşırı sol güçler de görülmektedir[70]. Bunların hepsi yalnızca ortalığı karıştırmak amacıyla değil, korkulan bir ortak düşmana, yani akla, karşı aralarında daha çok ortak yön bulabilenlerin ittifakıdır.

Hasan-Âli'nin aklın dışına taşan, yani irrasyonel, her türlü eğilim ve inancı—en azından potansiyel olarak—özgürlük düşmanı görmesi, günümüzdeki doğa bilimcilerin ve eleştirel aklı kendilerine temel alan felsefecilerin çoğu tarafından—bu arada benim tarafımdan da—paylaşılmaktadır. Ancak aklın da sık sık yanılabilmesi toplumsal olaylara ve kişisel ilişkilere yaklaşımda belirli bir hoşgörünün olmasını gerektirmektedir.

Fakat bu hoşgörü körü körüne bir hoşgörü olamaz. Bunun mutlaka eleştirel bir boyutu olmalıdır. Hasan-Âli'nin dediği gibi, "...her ciddî yurddaş için tutulacak yol, hürriyet için sözle ve kalemle harekete geçmiş olanlara rastgeldikçe kendine şu suali sormaktır:

—Acaba niçin hürriyet istiyor? Hangi hürriyeti istiyor? Kimin için istiyor?"[71]

Buraya kadar anlatılanlardan çıkan, özgürlüğün tanımının ve sınırlarının belirlenmesinin tüm yerler ve zamanlar için geçerli bir şablonunun olamayacağıdır. Bilim tarihi bir yanılgılar resmigeçidi olduğuna göre, her yanılgımızın farkına vardıkça özgürlüğün tanım ve sınırlarında bir değişiklik yapıp yapmamamız gerektiğine bakmak zorundayız. Yanılgıdan tamamen kurtulma hevesleri, hakkaniyet anlayışının her yer ve zamanda aynı olmasının istenmesi, hep dikta rejimlerini doğurmuş, insanların ellerinden tüm özgürlüklerini, hattâ sık sık yaşama özgürlüklerini de almıştır. Hasan-Âli'nin daha öğrencilik yıllarında doktrinlere antipatiyle bakması, kendisine sorgulama hakkını tanımayan fakülteden derhal ayrılması, ondaki eleştirel ruhun en belirgin işaretleridir. Bu ruh hali içinde O, kendine en emin kılavuzu, kuşkusuz Atatürk'ün kendisininkilere paralel fikirlerinin[72] de desteği ile, "müspet ilimler" dediği doğa bilimlerinde bulmuştur[73]. Doğa bilimlerinin özgürlük fikrini doğurduğu gerçeğini gören bu rönesans adamı, özgürlük fikrinin doğa bilimlerinin kıstaslarıyla tartılması gerektiğini de farkederek, aynen doğa bilimlerinde olduğu gibi mutlak gerçeğe varmanın özgürlük konusunda da mümkün olmadığını, ancak, yanlışların farkedilerek elenmesiyle sürekli bir düzelmenin pek âlâ imkân dahilinde olduğunu sezmiştir. Hasan-Âli'nin

Yazı yaşamında 50. yılını dolduranlara Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yapılan jübile münasebetiyle, bakan Hasan-Âli Yücel, Peyami Safa (1899-1961) ile birlikte, toplantıya gelen Hüseyin Rahmi Gürpınar'ı (1864-1944) karşılıyor (6 Şubat 1943): soldan sağa, Peyami Safa, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Hasan-Âli Yücel.

bu görüşleri, bu konuda da Karl Popper'inkilere büyük ölçüde paraleldir.

IV

Gelelim Hasan-Âli'nin tarih hakkındaki görüşlerine. Beni burada özellikle ilgilendiren, tarih ile özgürlük arasındaki ilişkilerdir. Eğer biz özgürlüğümüz için zaman ve mekândan bağımsız bir tanım ve sınır koyamıyorsak, onun zaman ve mekândaki gelişmesini bilmeden de zamanımızdaki mahiyetini ve boyutlarını tesbitte güçlüklerle karşılaşır, hattâ ciddî yanılgıla-

ra düşebiliriz. Bunun için özgürlüğün geçmişteki durumlarına bakmak, dolayısıyla tarih bilimine başvurmak gerekir.

Tarih nedir? Bu sorunun da cevabı, özgürlüğün ne olduğu sorusundaki gibi çetrefildir. Tarihin en azından dört değişik tanımı verilmiştir[74]. Bazılarına göre, tarih bütün geçmişi kucaklar. Diğerleri, tüm geçmişin bilinemeyeceğinden hareketle, tarihi bilinebilecek olan geçmişle sınırlarlar. Tarihçi dediğimiz kişiler genellikle geçmişin yalnızca insan geçmişini kapsayan alt kümesiyle ilgilidirler. Bunların çoğu da geleneksel olarak tarihi, yalnızca yazılı belgelerin ortaya çıktığı zamandan bu yana geçmiş olan zamandaki olaylar ve kişilerle sınırlandırırlar. Ayrıca tarih, yukarıdaki şekillerde tanımlanmış olan geçmişle uğraşan bilimin de adıdır. Fakat özellikle son yıllarda en dar anlamıyla bile olsa tarihin kullandığı yöntemlerle doğanın geçmişiyle uğraşan paleontoloji ve jeoloji gibi doğa bilimlerinin yöntemleri arasında büyük bir yakınlaşma olmuştur. Örneğin, 14. yüzyıldan beri İsa'nın kefeni diye büyük saygı gören Turin Kefeni (veya *Santa Sindone*) 1988 yılında daha önce paleontolojik tarihlemeler için icat edilmiş olan Karbon 14 yöntemiyle incelenmiş ve sahte olduğu görülmüştür. Bu nedenle, insan tarihiyle doğa tarihi arasındaki yapay bariyerlerin kaldırılması gerekmektedir.

Hasan-Âli, tarihin bir bilim olduğundan hiçbir zaman şüphe etmemiştir. İlk defa 1926 yılında yayınlanan *Surî ve Tatbikî Mantık* ders kitabında[75] tarihi "en geniş anlamda, gelip geçen ne kadar olay varsa hepsini inceleyen bir bilgi dalı" olarak yorumlamıştır[76]. Tarih, gene bir başka tanımına göre, "mekânı zamanlaştırma ilmidir."[77] Fakat Hasan-Âli'nin düşünce çatısı içinde tarihin bilim addedilmesi konusuna biraz daha dikkatle bakmak gerekmek-

tedir, çünkü, *Surî ve Tatbikî Mantık*'da şu cümle de gözümüze çarpmaktadır: "Tarih için son söz olmak üzere şunu söyleyebiliriz ki; o fizik, kimya, jeoloji gibi tabiat ilimlerine benziyen bir ilim değildir. Fakat kullandığı ilmî usul sayesinde bu ilimlere benziyen sosyolojinin en kuvvetli dayangacı, belki onun başlıca hazırlayıcısıdır."[78] Hasan-Âli'nin tarihin doğa bilimlerine benzemediği konusundaki kanaati, tarih ile sosyolojinin aynen Karl Popper'in ünlü eseri *The Open Society and its Enemies*'de (=*Açık Toplum ve Düşmanları*)[79] vurguladığı gibi birbirinden ayrı iki bilim dalı olarak düşünülmüş olmasının sonucudur[80]: Tarih geçmişte olanları bularak bildirecek, sosyoloji ise insan topluluğunun davranış ve evriminin genel yasalarını vâzedecektir. Bu kanı, neokantist Alman felsefecisi Heinrich Rickert'in (1863-1936) detaylı olarak tartıştığı gibi[81], tarihin tikel, doğa bilimlerinin ise genel olaylarla uğraştığı ve dolayısıyla değişik yöntemlere sahip olmaları gerektiği gibi, yanlış olduğunu diğer bazı yazılarımda göstermeğe çalıştığım[82] bir görüşün ürünüdür. Halbuki tarih de aynen doğa bilimleri gibi eksik verilerden genellemelere, genel önermelere gitmek zorundadır (ör. eski san'at stilleri hakkında varılan hükümler). Hattâ bunu, tikel nesnelerin rekonstrüksiyonunu yaparken, yani onları kalıntılarından hareketle baştan kurarken, yapmak zorundadır. Tarihsel "verilerin" çoğu aslında varsayımlar yardımıyla baştan kurulan nesnelerdir ve güvenilirlikleri ancak kendilerinin oluşmasında kullanılan varsayımlarınki kadardır.

Hasan-Âli tarihteki bu belirsizliğin pekâlâ farkındadır. *L'histoire érudite* ekolünün büyük tarihçisi Numa Denis Fustel de Coulanges'ın (1830-1889) tarihçiyi deney yapan bir kimyagere benzeterek onun "vakıatı tetkik ve tesbit" ettiği id-

diasına karşı O, Fransız tarihçinin sözlerinin doğru olması halinde bile "geçmişteki olayları tam bir kesinlikle yeniden canlandırmağa imkân" olmadığını vurgular[83]. Zira tarih bilgisi, bize "verilen" bir nesne değildir. Tarihi bilebilmenin garantisi bu yüzden yoktur. Tarih, bizim çabalarımızla, yapabildiğimiz kadar, bir baştan kurma, bir rekonstrüksiyon işidir[84]. "Mazi, mazi olarak ölüdür. Ona dirilik veren, yaşayanların, geçmişteki olayları ve insanları hayallerinde yeniden sahneye çıkarmalarıdır. Geçmiş günlerde yaşamak başka, geçmiş günleri bugünümüzde yaşayıp yaşatmak başkadır. ... Şu hakikati apaçık bilmeliyiz: Düne dönmüyoruz, dünü bugüne getiriyoruz."[85]

Tarihçinin uğraşı, Hasan-Âli'nin gözünde, jeologunkine benzer. O da cansız nesneleri gözlerimizde canlandırır, anlamlandırır[86]. Tarihçinin "sanatı, mekândan zamana, ve zamandan mekâna aktarmalar" yapmaktır[87]. Bunu yaparken, tarihçi nasıl bir yol izleyecektir? Hasan-Âli bunun cevabını bizlere *Mantık* ders kitaplarında yukarıda gösterilen yerlerdeki detaylı tartışmasının da dışında, ayrıca dolaylı olarak İbni Haldun'un "Müslümanlık âleminde ilk olarak hikâyeci tarihten olgucu tarihe yükselip olayları nedensellik yönünden gören" ilk tarihçi olduğunu söyleyerek veriyor[88]. Bir başka yazımda[89] detaylı olarak belgelediğim gibi, İbni Haldun, tarihin, eldeki verilerin bilimsel bir modele dayanılarak yorumlanması sonucu yazılabileceği kanaatindeydi. Bu model de, O'na göre, en sağlıklı olarak güncel nesne ve olaylara dayanılarak kurulabilirdi. Bir başka deyişle hal, mazinin anahtarıydı. İbni Haldun, bu görüşlerini mazzam eseri *Mukaddime*'nin başlarında şu sözlerle anlatır:

"Gerçeğe ulaşabilmek için az çaba sarfedilmektedir. Bir kural olarak, eleştirel göz, keskin değildir. Yanlışlar ve temelsiz varsayımlar birbirleriyle yakın ilişki içindedir ve tarihsel bilgi içerisinde tanıdık öğelerdir. Geleneğe

körü körüne güvenmek insanoğlunun miras yoluyla edindiği bir özelliğidir. Muhabir [malzemeyi] yalnızca yazdırır ve başkasına devreder. ... Gizlenmiş gerçeği farkedebilmek eleştirel bir sezgi gerektirir. Gerçeği çıplak hale getirip parlatarak eleştirel sezgiyi ona tatbik etmek bilgi gerektirir.

...

Tarihçilik pek bol kaynak ve pek çeşitli bilgi gerektirir. Aynı zamanda spekülâtif bir kafa ve büyük dikkat ister. Bunlar tarihçiyi gerçeğe götürürler ve hataya düşmesini önlerler. Eğer tarihçi, tarihsel bilgiyi elden ele geldiği şekliyle kabul eder ve âdetler, politikanın temel gerçekleri, uygarlığın doğası veya insanın sosyal organizasyonunu belirleyen gerçeklerden türeyen prensipler hakkında bilgisiz olursa ve, üstelik, uzak veya eski malzemeyi güncel malzeme ile karşılaştırmazsa, tökezlemekten, kaymaktan ve hakikatin yüksek yolundan ayrılmaktan kendini koruyamaz.

...

Geçmiş ile günümüz, bir su damlasının diğerine benzediği derecede birbirlerine benzerler."[90]

Ancak Hasan-Âli, İbni Haldun'u toplumların evriminde bulduğunu sandığı katı gelişme şemasını değişmez bir yasa olarak gördüğü için eleştirmekte, bu nedenle O'nun "tarihsel eleştiriye pek fazla önem" vermediğini söylemekteydi. İbni Haldun'un tersine, ünlü romantik Alman tarihçisi Leopold von Ranke'nin (1795-1886) tarihsel eleştirinin en açık prensiplerini vâzetmiş olduğu kanaatindeydi[91]. Ancak von Ranke'nin, tarih yazıcılığının tarihçesi içindeki yerini ve Hasan-Âli'nin tarih ve tarihcilik hakkındaki fikirlerine nazaran konumunu daha sağlıklı bir şekilde anlayabilmek için O'na belki biraz daha geniş bir perspektifden bakmamız gerekecektir.

İsviçreli romantik hukuk ve ilkçağ tarihçisi Johann Jakob Bachofen'in (1815-1887) eserlerinden derlenen bir antolojiye

yazdığı uzun giriş yazısında, felsefeci Alfred Baeumler (1887-1968) "aydınlanma" döneminin ürünü olan Wilhelm von Humboldt (1767-1835) ile "romantik" dönemin büyük tarihçisi Leopold von Ranke arasında çok ilginç bir karşılaştırma yapmaktadır. Baeumler, tarih yazıcılığında estetik ve dinsel dediği bakış açılarının arasındaki tezatın von Humboldt ve von Ranke ile en genel ve en temel tezahürünü bulduğunu yazıyor. Von Humboldt'a göre "tarihsel tasvir doğanın bir taklididir, yani 'gerçek şeklin, biçimin' tanınması, gereklinin ortaya çıkarılması, tesâdüfînin ayıklanmasıdır. Aynen bir ressam gibi, tarihçi yalnızca 'münferit şart ve olayları' ortaya koyarak onları etkileyen güçler hakkında bir fikir edinmezse, elde edilen resim bölük pörçük bir tablo olur. Bu etkileyen güçler işte 'tesâdüfîlerin tersine, gerçek 'gerekli' olanlardır. Bunlar yalnızca içinde incelenebilecekleri bir 'genel' çerçevesinde tanınırlar. Halbuki 'tesâdüfî' genel bir çerçeve gerektirmez. Bu espride, vak'aların anlaşılması fikirlerin yönetiminde gerçekleşir."[92]

Baeumler, von Humboldt'un tarih görüşünün temelinde felsefî olarak bütünlük fikrinin yattığı kanaatinde. "Bütün" Baeumler tarafından "genel" ile birleştiriliyor. Von Humboldt'a göre tarihçinin birinci görevi eleştirel olarak vak'ayı tesbit etmek, sonra bunu genel içerisindeki yerine oturtmak. "Şekillendirmek, biçimlendirmek" diyor Baeumler, "san'atçı gibi tarihçinin de birinci görevidir von Humboldt'a göre". Doğa bilimleri perspektifinden geçmişe bakan ve onu öğrenmeğe çalışan jeologa da Wilhelm von Humboldt'un büyük çağdaşı ve kardeşinin en yakın arkadaşı Baron Leopold von Buch 17 Nisan 1806'da Berlin Kraliyet Akademisine kabul konuşmasında aynı görevi işaret etmemiş miydi?

"Eğer jeoloji şekilsiz bir damladan insanın hükümranlığına kadar gelen bu evrimi belli yasalara bağlamayı başarabilirse, o zaman o da birbirleriyle

etkileşerek Doğanın işini tamamlamağa çalışan bilimlerin büyük birliğine katılmak hakkını kazanabilir."[93]

Von Ranke'ye göre ise tarih yazıcılığı geçmişte olanı tekrar yaşatmaktan ibarettir, "gerçekten olduğu gibi"[94]. Tarihi gerçekten olduğu gibi yazmak ise von Humboldt'un dediği gibi "genel" fikri çerçevesinde değil, yalnızca temâşa ve tefekkürle mümkündür. Buradan şu *romantik* yön çıkmaktadır: Temâşa ve tefekkür→geçmiş→yaşam. Bu romantik üçlemeyi Baeumler von Humboldt'un "aydınlanma" üçlemesiyle karşılaştırıyor: Genel→yorum→özel. Von Humboldt'a göre tarihi tanımak; entellektüel, tanıyan öznede cereyan eden, zamandan bağımsız bir olaydır. Halbuki romantiklere göre tarihi tanıyabilmek tarihle tarihçiyi yekvücut kılan bir temâşa ve tefekkürün sonucudur. Bu nedenle, von Ranke'ye göre ne ideal insanlık diye bir kavram vardır, ne bir bütünlük, ne de tanınabilecek bir düzen veya plân. Sadece birbirleriyle temasta bulunan bireyler vardır. Yalnızca doğrudan Tanrıdan çıkan "mevcudiyetler" bulunur ve Tanrıda tarihçi insicamı, münasebeti, nedenselliği, anlamı bulur; bütünlük fikrinde değil.

Yukarıda anlatılanları şu şekilde özetlemek mümkündür: Von Humboldt tarihi tanımaya gayret ederken ve yazmaya çalışırken, tarihsel verileri, çerçevesi içinde yorumlayabileceği bir model aramakta, bunu da bugünkü insan toplumunun oluşturduğu bütünlük olarak düşünmekteydi. Von Humboldt'a göre her birey veya bireysel olay doğal bir bütünün bir parçasıydı ve ancak bu bütün çerçevesinde anlam kazanabilirdi. Von Ranke ise, tam tersine, yalnızca bireyi ele almakta, onu çevresinden yalıtarak düşünmekte, birbirleriyle temasa gelen ve dolayısıyla cemiyeti teşkil eden bireyleri münferit ve bağım-

Atatürk'ü en iyi anlayanla en iyi anlatan bir arada: Millî Eğitim Bakanı Hasan-Âli Yücel ve o zamanki Londra büyükelçimiz Ruşen Eşref Ünaydın Londra halkevinde yapılan bir toplantıda (1945). Bu fotoğraf, Yücel'in *İngiltere Mektupları* [İş Bankası Cep Kültür Yayınları, 8, Ankara, 1958] adlı eserniden alınmıştır.

sız noktalar olarak ele alarak bu bağımsız noktaların birbirleriyle temaslarından tarihin oluştuğunu düşünmekteydi. Ancak von Ranke de her bireyin uzayda mutlak bağımsız bir nokta olmadığını bildiğinden, onları içinde birleştirebileceği bir kavrama ihtiyaç duymaktaydı. İşte burada çok dindar bir adam olan von Ranke Tanrı kavramını yardıma çağırarak tüm bireyleri nihayet Tanrıda birleştirmekte, tüm bütünlüğü, tüm anlamı, Tanrı kavramında bulmaktaydı.

Burada sanırım şu açıkça görülmektedir: von Ranke Lutheri dindar bir tarihçi olduğundan von Humboldt gibi toplumu temel olarak aldığı takdirde Tanrıya yapacak iş kalmayacağını sanmaktaydı. Herşey Tanrıdan çıktığı ve ancak onda

anlam bulduğu takdirde Tanrı insan tarihinde kendine lâyık olan yere oturtulabilecekti. Kısacası, burada von Ranke'nin "Tanrı" kavramı ile von Humboldt'un "toplumun bütünü" kavramları tarih bilimi açısından aynı görevi yapmaktadırlar. Her ikisi de tarihçiye olay ve bireyleri içine oturtabileceği bir teorik çerçeve sunmaktadır. Tek fark, von Ranke'nin "Tanrı"sının gözlemle eleştirilemez, von Humbodt'un "toplumun bütünü" fikrinin ise gözlemle eleştirilebilir kavramlar olmalarıdır. Romantik tarihçilik, tüm kavramsal sorumluluğu Tanrıya atarak tarihçiliği, hocam ve kıymetli dostum, ülkemizin doğa bilimcilerinin duayeni olan Prof. Dr. Erdoğan Şuhubi'nin tabiriyle "herkesin gönlüne göre" yapılan öznel bir faaliyet şekline sokmakta, bir diğer deyişle, bilimden uzaklaştırmaktadır. Romantik tarihçilik, doğal olarak yalnızca bildiğimiz dinler çerçevesine hapsolmamıştır. Yüzyılımızda özellikle nasyonal sosyalist ve marksist tarihçiler, kısacası tarihi "eleştirilemez" modeller çerçevesinde yorumlamaya kalkan her tarihçi, aslında romantik tarihçilik yapmaktadır.

İşte bu romantik tarihçilik Hasan-Âli'nin tarihle ilgili yazılarında eleştirdiği tarihçiliktir. Kendisi, tarihçinin iyi bir tarihçe ortaya çıkarabilmesi için tarihe, incelediği konuya büyük bir ilgi duymasını, ona karşı kendinde bir tutku hissetmesini şart görmektedir. Ancak "Bunda, sırf hissî âmillerin tesirinde kalarak bir aşiretten 'cihangirane' bir devlet çıkaran Namık Kemal'in Osmanlılığı seven, fakat romantik kalan duygusunu kasdetmediğim şüphesizdir."[95] "Tarihin elini kolunu bağlıyan ve bilgi hürriyetini yok eden sebeplerden biri de felsefî veya siyasî yahut dinî mezheplere bağlılıktır. Meselâ Marksizme göre tarih yazmak, cumhuriyetçi bir siyaset ihtirasiyle monarşi devirlerini tesbit etmek, Protestan itikadıyla Katolik veya Şiîlik zihniyetiyle Sünnîlik hakkın-

da tarihî bir araştırma yapmak, olanı olduğundan başka bir hale sokmaktan başka bir netice vermez."[96]

Tarihin geleceğe yönelik kâhinlik yapmasına ise Hasan-Âli, aynen Karl Popper[97] ve Isaiah Berlin[98] gibi, temelden karşıydı[99]. Tarihî kâhinlik, O'na göre tamamen metafiziğe dayanarak geleceği planlamaya kalkmaktı[100]. Buna kalkışanların "yolu, vukuatın inceden inceye tetkikından ziyade bu vukuat hakkında «àpriori» fikirler vazetmektir. Onun içindir ki bu tetkik tarzı ... ilim olmaktan ziyade bir nevi «metafizik»tir."[101] Hasan-Âli hem Hegel'in hem de Marx'ın görüşlerini bu bilimsel olmayan sınıf içinde addediyordu. İnsan ve toplum yaşamında deterministik görüşlerin tamamı Hasan-Âli'ye göre metafizik bir karaktere sahiptiler:

"Görülmüştür ki, insanda hürriyet ve iradeyi ortadan kaldıracak gibi davranan her türlü determinism, birer teoriden ileri geçememektedir. Bu teoriler, birer metafizik görüşten başka bir şey değildir. Halbuki hürriyet teorisi psikolojik bir teoridir; çünkü nefsimizde yaptığımız denemeye dayanır"[102]

Ancak, gene kendinden sonra hem Isaiah Berlin'in, hem de Popper'in yaptığı gibi, bu görüşlerin olumlu yönlerini saklamıyor, fakat sundukları genel düşünce çatısının ne bilim, ne de güvenilir olduğunu vurguluyordu. Örneğin, Marx'ın—aslında kendisinin kullanmadığı bir terimle anılan—tarihsel materyalizmi hakkında şunları yazmıştı:

"Görülüyor ki Marx'ın nazariyesi, tamamen «maddeci-matérialiste» ve muayyeniyetçi-détérministe»dir. Bundan dolayı mesleğine «Tarihi maddecilik-matérialisme historique» denilmiştir.

Metafizik bir nazariye olan bu telâkkiyi burada münakaşa edecek değiliz. Yalnız şukadar söyliyelim ki Marx bu fikirleriyle hayatın maddî ve iktısadî cephesini ihmal eden müverrih ve filozoflara karşı bu nevi hadiselerin büyük tesirleri olduğunu çok kuvvetli bir surette ispat etmiştir.

Fakat yeryuvarlağı üzerinde insanlar tarafından vücude getirilen muazzam medeniyetlerin tessüsünde ruhî amillerin, his ve fikirlerin tesiri; acaba maddî ve iktısadî esbaptan daha mı zayıftır; burası düşünmeğe değen ve Marx'ın iddialarını endişe ile karşılamağı icap ettiren bir noktadır."[103]

Hasan-Âli demek ki tarihi, yöntem açısından aynen doğa bilimlerini gördüğü gibi görmekteydi. Tarihsel veriler bir model çerçevesinde, eleştirel bir akıl kullanılarak yorumlanmalı, kökeni ne olursa olsun, önceden kafaya yerleştirilmiş ve eleştiriden muaf hiçbir modele bu mülâhazalarda yer verilmemeliydi. Bu şekilde Hasan-Âli—belki de von Ranke'yi iyi tanımaması nedeniyle, kendisinin bile açık olarak farkedemediği—kesin bir şekilde "bilimsel" tarihçi Wilhelm von Humboldt'un yanında ve "romantik" tarihçi Leopold von Ranke'nin karşısında yer alıyordu. Tarih, ancak hakikaten gerçeği öğrenmek isteyenlerce incelenebilirdi, gerçeği zaten bildiğini iddia edenlerce değil. Yalnız bu şekilde bir tarih çalışması, bizlere özgürlüğün tarihi hakkında fikir verebilirdi. O zaman, ulusal, dinî, kahramanlık vb. romantik hislerin etkisiyle bizlere gerçek kimlikleriyle değil, görmek istediğimiz kimlikleriyle görünen geçmiş, gerçek hüviyetine büründürülerek temâşâ edilebilirdi.

V

Özgürlük ve tarih kavramlarını doğa bilimleri perspektifinde incelediğimizde ve sonuçlarımızı Hasan-Âli'nin aynı konulardaki düşünceleriyle karşılaştırdığımızda neler görüyoruz? Önce özgürlük kavramının, her kuramsal doğa bilimi kavramı gibi yer ve zamandan bağımsız ele alınamayacağını, özgürlük

kavramının gelişen bilgi ve anlayışla birlikte değişmek zorunda olduğunu görüyoruz. Bunun nedeni, özgürlüğü kısıtlayacak nihâî bir otorite bulunmamasına karşılık, insanların birarada ve bireyin doğa içinde yaşamasını mümkün kılacak bazı özgürlük sınırlarının da kaçınılmaz bir şekilde var olduğudur. Bu sınırları yanlış olduğunu kesin bildiğimiz şeyler tayin eder (örneğin, insanın yardımsız havada uçabileceği düşüncesinin kesinlikle yanlış olması, uçma özgürlüğümüzü sınırlar). Bugün doğru bildiğimizin yarın yanlış olduğunu görmek mümkündür (tersi de mümkün olmakla beraber, çok daha enderdir). Hasan-Âli, özgürlük kavramının bu özelliklerini bütün açıklığı ile görmüş, çağdaşı büyük bilim filozofu Karl Popper'inkine bu konuda çok benzeyen görüşleri büyük bir olasılıkla ondan bağımsız, fakat onunla benzer zamanlarda üretmiştir. Özgürlük kavramının zaman ve mekânda değişmesi, kaçınılmaz olarak tarih sorununu önümüze çıkartmıştır. Burada da tarihin bir doğa bilimi gibi ele alınması gerekliliği farkedilmiş, 18. yüzyıldan beri gelen bilimsel tarih/romantik tarih ikiliğinde Hasan-Âli hiç tereddütsüz ve herhangi bir belirsizliğe meydan vermeyecek bir açıklıkla—yazılarındaki bazı münferit kısa pasajların, yazı genelinden koparılıp alınmaları durumunda, tersine bir intiba uyandırabilmelerine rağmen—bilimsel tarihten yana yerini almıştır. Tarihin kaçınılmaz belirsizliklerine İbni Haldun'a atıf yaparak dikkat çekmiş, tarihin nihayet bugün yaşayanların uydurduğu bir hipotez olduğunu, bu hipotezin sürekli verilerle sınanması gerektiğini vurgulamıştır. Tarihsel bilgi edinmenin karşısındaki en zararlı unsurun eleştirel düşünceye geçit vermeyen sabit fikirler ve inanışlar olduğunu özellikle belirtmiştir.

Özgürlük ve tarih kavramlarına bakışı açısından Hasan-Âli karşımıza aydınlanma çağının gerçek bir temsilcisi, akılcılığın samimî bir savunucusu olarak çıkmaktadır. Bu açıdan onu karalamak için entellektüel olarak onun aklî ufuk çizgisinde dahî yeri olamayacak zavallıların kendisine attıkları iftiralar içinde hiç kuşkusuz en talihsizi ve gülünç olanı onun komünist olmasıdır[104]. "Bir gün yanlışlıkla Gökkuşağı altından geçip cins değiştirmek onun için belki mümkündü. Fakat komünist olabilir mi?"[105] Hasan-Âli'nin tüm düşünce yapısı onun doktriner *hiçbir* kılıfa girmesinin mümkün olmadığını açık seçik ortaya koymaktadır[106]. Bunun böyle olduğunu, kendisinin dediği gibi "herkesten önce Allah, sonra da sahici komünistler pekâlâ bilirler. Beni yıllardanberi zorla komünist yapmağa uğraşanlar iyice bilsinler ki, ben ne komünist oldum, ne de olacağım."[107] *Dinle Benden*'deki komünist tasviri, bu konuda Hasan-Âli'nin yazıya döktüğü en açık ve aynı zamanda en sivri tavrıdır:

"Dedikodu denilen bu bulaşıcı hastalık,
Öyle nüksetmişti ki, vermiyordu aralık.
...
Bu korkunç hastalığın çıkmıştı şaheseri,
Kolay kolay görülmez başka yerde benzeri.

Türkiye'de benmişim komünizmin bânisi,
Biraz daha hafîfî: komünistler hâmisi!...

Biri çıktı, dedi ki: Ben buna inanmışım,
Allahın birliğine iman gibi kanmışım.

Bu söz yargıç önünde söylendi çekinmeden;
Allahın huzurunda şimdi neyler söyleyen?

Lâfta kalmadı bunlar, geçti hepsi yazıya;
Kötü ruhlar şahlandı gemi aldı azıya.
Kimmiş bu, denilmedi; Haktan çekinilmedi;
Millet hizmeti bile bir an düşünülmedi.

Kafalar işlemeden bol bol dırdır edildi;
Bu ne biçim ağızdı, bu ne zehirli dildi?

Kaç kişi bilir bizde, komünist kime derler?
Komünizmi bilmeden boşuna lâf ederler.

Komünistler bağlanır gizli bir topluluğa;
Damladır, nerden gelir bilinmez bu oluğa.

Her tarafta bulunur bu kırmızı çekirdek,
Kapalı bir anbarda ürer filizlenerek.

Merkezinden yollanır anbarın anahtarı,
Anahtarı kullanır komünist ajanları.

Açıklamazlar bunlar komünistliklerini,
Emniyetten başkası bilmez onun yerini.

Tanınması çok güçtür kalabalık içinde,
Yaparlar işlerini pek ustalık içinde.

Milliyet duygusundan koparmaktır fertleri;
Sonra komünist yapma, emelleri, dertleri.

Komünist olunca da Ruslaştırırlar onu,
Memleketi bırakıp kaçmadır bunun sonu.

Bilirsin, nasıl çıktı bizden de böyleleri;
Kendi kendilerine diyorlardı, ileri!...

İleri diye diye çok ileri gittiler,
Kazanan kimdir bilmem, bizim için bittiler.

İkilik çıkarmaktır birinci kasıtları,
Koparmaktır milleti bağlıyan kayıtları.

Bu dinlidir, bu dinsiz; bu namuslu, bu hırsız;
Bu Türktür, bu Türk değil; bu iyi, o hayırsız.

Dilekleri, sadece parçalamak milleti;
Millet bölününce de kökten yıkmak devleti.

Onlarca her vasıta bu uğurda helâldir;
Birliği bozdular mı sonrası ihtilâldir.

Komünist ne düşünür, anladın mı şimdi sen?
Her önüne geleni suçlar mısın bilmeden?

Sürülürse ezberden vatandaşa bu leke,
Komünistilk o zaman olur büyük tehlike."[108]

Atatürk'ün fikirlerine olan bağlılığı ve onları bakanlığı esnasında uygulamaya çalışmadaki ısrar ve becerisi, hiç kuşkusuz, Atatürk'e düşüncesizce taptığından veya onun papağanı olmasından değil, onunla samimî olarak aynı aydınlanma ideallerini paylaştığından, aynı eleştirel akıl prensiplerini kendine kılavuz edinmiş olmasından kaynaklanıyordu:

"O'nun gösterdiği, akıl yoludur. Müsbet bilim dediği, budur. Hakikî mürşid gördüğü bilim, aklın eseridir. Bizi ona çağırdı. Bu gerçeği, Türk milletine en gür sesiyle bağırdı. Hurâfelerden, masallardan, özsüz hayallerden, içi boş vehimlerden kurtulmanın başka çaresi var mıdır?"[109]

Bu yüzden, öğrenci iken, öğretmen iken ne kadar Atatürkçü ise, bakanken de o kadar Atatürkçüydü; bakanlıktan Atatürk'ün cephe arkadaşı, Millî Şef İsmet İnönü tarafından uzaklaştırıldıktan sonra da, kendisine en çirkin iftiraların atıldığı bir ortamda eski partisince yalnız bırakıldığını hissettiği anda da, *Ulus* gazetesinde yazılarına sansür geldikten sonra da Atatürkçülüğünde bu nedenle en küçücük bir eksilme olmadı.

Mustafa Çıkar, Hasan-Âli hakkındaki güzel monografik çalışmasında "onun kişiliğinin temelinde yatan özelliği ise, hiç kuşkusuz onun insan sevgisidir" diyor[110]. Buna katılmamak mümkün değildir[111]. Ancak saygının olmadığı yerde kalıcı bir sevgiden bahsedilemez. Hasan-Âli, insanı insan yapan en önemli özellik olan eleştirel aklın hayranıydı ve buna sonsuz saygısı vardı[112]. İşte bu saygıdır ki O'nun gözünde insanı kutsal bir varlık haline getirmiştir. Bu yüzden O, aynı zamanda akıllıca kullanılan özgürlüğün de aşığıydı. Türkiye'yi gerçek anlamda hür insanların, hür gelişen akılların, şairin dediği gibi, "aklı hür, vicdanı hür, irfanı hür" nesillerin ülkesi yapmak istiyordu. O'nun çizdiği eğitim ve öğretim yolundan sapmak bize, bugün acı acı farkına varmağa başladığımız gibi "aklı hür, vicdanı hür, irfanı hür" nesillere mâl olmuştur. Bugün Türkiye'nin âcilen yapması gereken; Atatürk, O'nun ilk büyük millî eğitim bakanı ve Hasan-Âli Yücel'in öncüsü, "Cumhuriyet maarifini kuranlardan biri" Mustafa Necati[113] ve Hasan-Âli gibilerinin temsil ettikleri eleştirel akılcı dünya görüşüne ve o görüşün gereği olan Hasan-Âli türünde eğitim ve öğretim programlarına geri dönmek, tam yarım yüzyıldır kaybedilen zamanı telâfiye çalışmaktır.

1. Bu bölüm ilk olarak, aynı ana başlıkla, *ODTÜ Prof. Dr. Mustafa N. Parlar Eğitim ve Araştırma Vakfı*'nın 1997 yılı *Bilim, Hizmet ve Onur Ödülü*'nün kabul konuşması olarak Vakıf tarafından ayrı bir kitapçık halinde yayınlanmıştır: **Şengör, A. M. C.,** 1997, *Doğa Bilimleri Açısından Özgürlük ve Tarih Kavramları: Hasan-Âli Yücel'in günümüze yansıyan düşünce kırıntılarından bir tutam*: ODTÜ Prof. Dr. Mustafa N. Parlar Eğitim ve Araştırma Vakfı, 1997 Yılı Bilim, Hizmet ve Onur Ödülü, Ankara, 39 ss. O kitapçığın 1. ve 2. sahifelerinde ödülün şahsıma tevdii ile ilgili ve ayrıca benim ödül nedeniyle teşekkürlerimi içeren kısımları konuyla ilgili olmadıkları için buraya alınmamışlardır. Buna mukabil, bir konuşma metnini içeren o kitapçıkta olmayan bazı kaynaklar buraya eklenmiş, metinde birkaç yere ilâveler yapılmış, yalnızca bir konuşma metnine uygun olan bazı ifâdeler de değiştirilmiştir. Kitapçık Hasan-Âli Yücel'in anısına ithaf edilmişti.

2. 1 Aralık 1997: Bkz. *Institut de France, Académie des Sciences, Annuaire pour 1998*, Paris, s. 62; tüm tören için ss. 52 ve sonrası

3. Haklarında ne yazık ki uzun yıllardır pek abartılı olumsuz ve haksız bir propagandanın yapıldığı bu örnek eğitim kurumları için bkz. **Anonim**, 1941, *Köy Enstitüleri I*: Maarif Matbaası, İstanbul, [V]+61 ss.+ 1 katlanır harita: çok zengin fotoğraflar ve öğretici istatistiklerle dolu olan bu ilk köy enstitüleri yıllığı, bu anıtsal kurumun kuruluş felsefesini ve faaliyetini pek etkileyici bir şekilde anlatmakta, bu kurumun tahrip edilmesiyle Türkiye'nin neleri kaybettiğini çok çarpıcı—ve hazin—bir şekilde gözler önüne sermektedir. Elinizdeki kitabın kapağında Atatürk'ün başı içerisinde gösterilen fotoğraf, bu yıllığın 43. sahifesinden alınmıştır; **Kirby, F.**, 1962, *Türkiye'de Köy Enstitüleri*: İmece Yayınları: 2, Ankara, 388 ss; <**Tekben, Ş.**, [1962], *Neden Köy Enstitüleri*: Türkiye Millî Gençlik Teşkilâtı, Gençlik Yayınları: 2, İstanbul, 45 ss.; **Öymen, H. R.**, 1980, Köy Enstitülerinin kuruluşu'nun tarihi ve problemleri: *Atatürk Konferansları VII*, Türk Tarih Kurumu Yayınları XVII. Dizi—Sa. 7, Ankara, 23-62;>**Yazarlar Kollektifi**, 1996, *Köy Enstitüleri, Amaçlar—İlkeler—Uygulamalar:* Köy Enstitüleri Çağdaş Eğitim Vakfı Yayınları Tanıtım Dizisi: 1, Ankara, 160 ss; **Soysal, E.**, 1943, *Köy Enstitülerinin Tarihçesi ve Kızılçullu Köy Enstitüsü*: Yeni Basımevi, Bursa, 100 ss; **Yalman, A. E.**, 1944[1990], *Yarının Türkiyesine Seyahat*, [yeniden basılış]: Cem Yayınevi, 205+[11]+7 fotoğraf levhası (ilk baskı, 1944, Vatan Matbaası<; üçüncü basılışı için bkz: 1944[1998], *Yarının Türkiyesine Seyahat*, üçüncü bası: Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı Yayınları, Ankara, 224 ss.>); **Tütengil, C. O.**, 1948, *Köy Enstitüsü Üzerine Düşünceler:* Berksoy Basımevi, İstanbul, 31+[I]ss; **Gedikoğlu, Ş.**, 1971, *Evreleri, Getirdikleri, ve Yankılarıyla Köy Enstitüleri*: İş Matbaacılık ve Ticaret, Ankara, 384 ss; **Apaydın, T.**, 1990, *Köy Enstitüsü Yılları*, dördüncü bası: Çağdaş Yayınları, İstanbul, 246 ss; **Başaran, M.**, 1990, *Özgürleşme Eylemi: Köy Enstitüleri:* Çağdaş Yayınları, İstanbul, 157+[I] ss; <**aynı yazar**, 1999, *Devrimci Eğitim Köy Enstitüleri*: Papirüs, İstanbul, 156 ss.; **Bahadır, Z.**, 1994, *Köy Enstitülerinin Sosyolojik İncelenmesi*: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 212 ss.>; **Koryürek, S. ve Yılmaz, H.**, 1992, *Öğrenci Gözüyle Köy Enstitüleri*: Görkem Yayınları, İstanbul, 261 ss; **Ekmekçi, M.**, 1996, *Öksüz Yamalığı—Köy Enstitüleri:* Çağdaş Yayınları, İstanbul, 368 ss. (bu kitabın bir tanıtımı için bkz. **Yağcı, Ö.**, 1997, Ekmekçi'nin

Çarıklılar ve Domuzuna Yazılardan sonra köy enstitülerine armağanı: Öksüz Yamağı—Köy Enstitüleri: *Cumhuriyet Kitap*, sayı 376{1 Mayıs 1997}, s. 3); **Anonim**, 1997, İş içinde, iş aracılığıyla, iş için eğitim—Köy Enstitüleri: *İTÜ Vakıf Dergisi*, sayı 23 (Yaz sayısı), ss. 67-69; **Apaydın, T.**, 1997, Hasan-Âli Yücel ve Köy Enstitüleri: *Hasan-Âli Yücel Günleri*'nde (**Danabaş, A. E. ve Budak, A.**, yayına hazırlayanlar), Edebiyatçılar Derneği, Ankara, ss. 22-26; **Aydoğan, M.** (yayına hazırlayan), 1997, *Hasan-Âli Yücel—Köy Enstitüleri ve Köy Eğitimi ile İlgili Yazıları-Konuşmaları*: Köy Enstitüleri Çağdaş Eğitim Vakfı Yayınları Tanıtım Dizisi: 2, Ankara, 432 ss; <**Ekinci, N.**, 1997, *Sanayileşme ve Uluslaşma Sürecinde Toprak Reformundan Köy Enstitülerine (1923-1950)*: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları/1989, Başvuru Kitapları Dizisi/44, Ankara, XV+287 ss.: Bu eser Köy Enstitülerinin yalnızca kuruluş öncesi fikirsel temellerinin bir kısmını toprak, sanayileşme, uluslaşma açısından ele alan ilginç bir çalışmadır. Ancak tek bir açıdan yaklaştığı için, anlatılan tarih doğal olarak tek yanlı ve epey eksiktir; **Fırtına, B.**, 1999, *Aydınlanma Savaşımı ve Aziz Nesin, Uğur Mumcu, Mehmet Başaran, Altan Öymen, Ali Sirmen, Hıfzı Topuz, Bahattin Can, Mehmet Günay*: Özel baskı, İstanbul, 94 ss; **Türkoğlu, P.**, 2000, *Tonguç ve Enstitüleri*, 2. baskı: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Genel Yayın: 450, Ünlü Kişiler Dizisi: 20, İstanbul, 677ss: Cumhuriyetin 75. Yılı Toplum ve İnsanbilimleri İncelemesi Büyük Ödülünü kazanmış olan bu kitabın, titiz ve iyi belgelenmiş bir eser olmakla birlikte, Tonguç'un Köy Enstitülerinin kuramsal çatısının kurulmasındaki rolünü Hasan-Âli Yücel aleyhine abarttığı kanısındayım.> Köy Enstitüleri ile ilgili görsel yanı güçlü ancak tarihsel yanı zayıf bir yayın için bkz. **Özel, M.**, hazırlayan, [1997], *Köy Enstitüleri*, genişletilmiş 2. baskı: Kültür Bakanlığı Güzel Sanatlar Müdürlüğü, Ankara, 217 ss: bu eser köy enstitülerinde yaşam, eğitim ve çalışmanın pek enfes bir albümü halindedir; bu eserdeki fotoğraflardan da geniş ölçüde yararlanılarak oluşturulmuş, ilginç anılar içeren şu güzel yazıya da bkz. **Neyzi, L.**, 1998, Dikenli tarlalarda yetişen güller—köy enstitüleri'nden portreler: *Albüm*, sayı 3 (Nisan 1998), ss. 44-55; ayrıca bkz. **Balkır, S. E.**, 1974, *Dipten Gelen Ses Arifiye Köy Enstitüsü 1940-1946*: Hür Yayınevi, İstanbul, 524 ss; Özkucur, A., 1990, Hasanoğlan Köy Enstitüsü: Selvi Yayınları, Ankara, 424 ss; <**Koryürek, S.**, 1991, *İlkokulcu Öğretmen Gözüyle Köy Enstitüleri (Çifteler'in Anılar Demeti ve Fethiye Köyünün Kalkınması)*: Görkem Yayınları, 124+[2] ss; >**Yılmaz, H. T.**, 1991, *Son Köy Enstitülü (Gülköy Enstitüsü ve Öğrencilik Anıları)*: Görkem Yayınları, İstanbul, 92+II ss. <**Evren, N.**, 1992, *Poyraz Köyünden Köy Enstitülerine:* Gündoğan Yayınları, Ankara, 152 ss; **Mahmut Makal**'ın *Bizim Köy* (1950) ve *Köyümden* (1952) adlı romanlarından Sir Wyndham Deedes'in yaptığı tercümelerle oluşturulmuş olan *A Village in Anatolia* (1954, Vallentine, Mitchell & Co Ltd., London, xvi+190 ss.) adlı kitap gerek Profesör Lewis V. Thomas'ın yazdığı Önsöz, gerekse de redaktör Paul Stirling'in yazdığı giriş yazıları nedeniyle ve çevirenlerin neyi çevirip neyi çevirilmemiş bırakmış olmalarının görülmesi açısından apayrı bir önem taşır. Makal'a bu yazılarda yapılan en önemli eleştiri, saf dil bir gelişme havarisi olması, köye uygarlığın şartlarını getirmeğe savaşırken belki de köyün ezelden beri çevresiyle ilkel bir uyum içinde (!) yaşadığını görememiş (!) olmasıdır. Bu eleştirilerde uygarlığın bazı Avrupalı temsilcilerinin en iyi niyetlerle uygarlığa nasıl ihanet edebildikleri çok açık bir şekilde dile gelmektedir (bu konuda bilhassa bkz. **Edgerton, R. B.**, 1992, *Sick Societies—Challenging the Myth of Primitive Harmony*: The

Free Press, A Division of Macmillan, New York, 278 ss. Bu eserin Türkçe bir tanıtımı için bkz. **Şengör, A. M. C.,** 1994, Uygarlık ölçülebilir mi? *Bilim*, c. 2, sayı 5, ss. 92-94). Aynı yazılarda Makal'ın eserinin diğer tercümelerinde de çevirenin kitapta anlatılanları kendi açısından değerlendirdiği görülecektir (özellikle Sovyetler birliği'nde yapılan Rusça çeviri). Bu da Köy Enstitüleri kavramının orijinalliğinin altını çizen bir diğer keyfiyettir. **Mahmut Makal**'ın *Bizim Köy*'ünün bildiğim son baskısı 14. baskıdır (Güldikeni Yayınları, Ankara, Ocak 2000). Aynı yazarın şu eserlerine de bkz. **Makal, M.,** 1997, *Köy Enstitüleri ve Ötesi*, 3. baskı: Güldikeni Yayınları, Ankara, 239 ss; **aynı yazar**, 1996, *Köy Enstitüleri ya da Deli Memedin Türküsü*: 2. genişletilmiş bası: Güldikeni Yayınları, Ankara, 152+[II]. Önemli roman yazarlarımızdan **Kemal Tahir**, *Bozkırdaki Çekirdek* adlı romanında Köy Enstitülerine "komünist özentisi" oldukları inancıyla, yukarıda sayılan eserlerin belgelediği orijinalliği inkâr eden pek haksız eleştiriler getirmektedir. Bu görüş değişik cephelerden ve değişik kişilerce eleştirilmiştir. Gözüme çarpan en son eleştirilerden biri için bkz. **Günyol, V.,** 1999, Yakışıksız bir yaklaşım: *Cumhuriyet*, yıl 76, sayı 26959 (30 Temmuz 1999), s. 2;> Köy Enstitüleri hakkındaki bilgi, Hasan-Âli Yücel'in büyük İlköğretim Genel Müdürü **İsmail Hakkı Tonguç** bilinmeden eksik kalır. Tonguç için bkz.: **Yazarlar Kollektifi,** 1961, *Tonguç'a Kitap*: Ekin Yayınevi-, İstanbul, 367 ss; <**Tonguç, E.**, 1970, *Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç*: Ant Yayınları: 33, İstanbul, 662 ss.> **Widmann, H.**, 1973, İsmail Hakkı Tonguç—ein "Türkischer Pestalozzi": **Krause, H.-J., Neugebauer, E., Sislian, J. H.** ve **Wittern, J.** (derleyenler), *Orientierungspunkte Internationaler Erziehung—Essays und Fallstudien zur Vergleichenden Erziehungsforschung*'da, *Schriften der Stiftung Europa-Kolleg Hamburg*, c. 17, 252-275: Widmann'ın Tonguç hakkındaki şu gözlemi, belki de bu büyük eğitimci ile Hasan-Âli Yücel arasındaki en önemli farkı dile getirmektedir: "Sistematikçi değildi, felsefî düşünce iş olarak O'nu ilgilendirmiyordu" (s. 256). <Tonguç'un kuramsal düşünceyi ne derece kullandığı ve ne derece kuram geliştirdiği konusunda ayrıca bkz. **Kirby**, *a. g. e.*, ss. 82-83; **E. Tonguç**, *a.g.e.*, ss. 137-138; **Türkoğlu**, *a.g.e.* bilhassa ss. 169-176; Ben de Widmann'ın yargısına katılıyorum ve bu nedenle Köy Enstitüsü kökenli bazı yazarlarımızın ve kendi oğlu Engin Tonguç'un İsmail Hakkı Tonguç'u önemli bir eğitim *kuramcısı* olarak sunmalarının hatâlı olduğunu sanıyorum. Tonguç hiç kuşkusuz büyük bir eğitim yöneticisiydi. Eğitimle ilgili, hele köylünün eğitimiyle ilgili, özellikle kendi uzmanlık alanından kaynaklanan "iş üzerinde öğrenme" konusunda sık sık vurguladığı tercihleri, görüşleri de vardı. Ancak Köy Enstitülerinin topyekûn eğitim felsefesi, aynen tercüme seferberliğinde olduğu gibi, geniş ufuklu ve derin bilgili felsefeci Hasan-Âli'nin inkâr edilemez imzasını taşımaktadır. Tonguç, köylüyü Hasan-Âli Yücel'e nazaran daha dar açıdan, daha çok bir "sınıf" olarak gördüğü halde Hasan-Âli onu ulusun sürekli değişen ve gelişen bir parçası olarak ele alıyordu>; **Cimi, M.**, 1990, *Tonguç Baba—Ülkeyi Kucaklayan Adam*: Akyüz Yayınları, İstanbul, 328 ss. <**Oğuzkan, A. F.** (yayına hazırlayan), tarihsiz, *İ. Hakkı Tonguç—Yaşamı ve Hizmetleri*, Türk Eğitim Derneği III. Anma Toplantısı 25 Ekim 1995: Türk Eğitim Derneği Yayınları, Türk Eğitim Derneği Eğitimcilerimizi Anma ve Tanıtma Dizisi: 3, Ankara, V+173 ss.; ayrıca Ekinci'nin yukarıda künyesi verilen kitabının 103.-108. sahifelerine de bkz.>; **Tonguç, E.**, 1997, *Bir Eğitim Devrimcisi: İsmail Hakkı Tonguç (Yaşamı, Öğretisi, Eylemi)*: Güldikeni Yayınları, Ankara, birinci kitap (536+III ss.), ikinci

kitap (615 ss.); <**Yazarlar Kollektifi**, 1999, *Çeşitli Yönleriyle Tonguç*: Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı, Ankara, 319 ss.; bu kitabın 304-313. sahifelerinde 128 maddelik çok yararlı bir Köy Enstitüleri bibliyografyası mevcuttur.> Tonguç'un kendi yazıları için bkz. **Tonguç, İ. H.**, 1998, *Eğitim Yolu ile Canlandırılacak Köy*, üçüncü bası: Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı Yayınları, Ankara, 751 ss. (bu eserin ilk baskısı 1939'da, ikincisi 1947'de yapılmıştır); **aynı yazar**, 1998, *Kitaplaşmamış Yazıları*, c. I (2. baskı; 1. baskısı 1997): Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı Yayınları, Ankara, 484 ss; **aynı yazar**, 2000, *Kitaplaşmamış Yazıları*, c. II: Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı Yayınları, Ankara, 528 ss.

4. Hasan-Âli tarafından başlatılan tercüme faaliyetinin kapsam ve karakteri için bkz. **Bektaş, C.**, 1997, Klasiklerin çeviri imecesi: *Hasan-Âli Yücel Günleri*'nde (**Danabaş, A. E. ve Budak, A.**, yayına hazırlayanlar), Edebiyatçılar Derneği, Ankara, ss. 62-73; **Sauer, J.**, 1997, Türkiye'de ilk çeviri dergisi: *Tercüme*: *Kebîkeç*, yıl 2, sayı 5, ss. 35-49 (çeviren **M. Çıkar**); Hasan-Âli Yücel'in bakanlığı esnasında tercüme edilen ve tercümesi plânlanan kitapların listesi için bkz. **Anonim**, 1947, *Millî Eğitim Bakanlığınca Yayımlanmış ve Yayımlanacak Klâsik Eserler Listesi*. 41-42 sayılı Tercüme Dergisinden ayrı basım: Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 70 ss; **Ötüken, A.**, 1952, *Dünya Edebiyatından Tercümeler—Klâsikler Bibliyografyası:* İnkılâp Kitabevi, İstanbul, XVI+201 ss; **Ötüken, A. ve Millî Kütüphane Bibliyografya Enstitüsü Mensupları** (hazırlayanlar), 1967, *Dünya Edebiyatından Tercümeler Klâsikler Bibliyografyası 1940-1966*: Millî Kütüphane Yayınları, Ayyıldız Matbaası, Ankara, XV+422 ss; 1947 yılında *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü* adlı önemli eserinin ikinci baskısına (2. baskı, 2. basılış, Ülken Yayınları, İstanbul, 1997) yaptığı ilâvede (s. 354) **Hilmi Ziya Ülken** Hasan-Âli'nin başlattığı çeviri çalışmaları için şunları yazmıştır: "Tercüme faaliyeti aynı hızla ve ciddiyetle devam ettiği takdirde on onbeş yıl içinde memleketimizin muhtaç olduğu bütün edebiyat ve felsefe klasiklerine sahip olmuş bulunacağız." Ne yazık ki Hasan-Âli'den sonra tercümede ne aynı hız ne de aynı ciddiyet kalmış ve memleketimiz Hilmi Ziya Ülken'in ümit ettiği kütüphaneden mahrum bırakılmıştır.

5. Burada *özgürlük* kelimesi yerine *hürriyet* kelimesini kullanmayı çok isterdim. Bu, geçmişe olan bir hayranlık veya özlemden ziyade, Hasan-Âli'nin bu kelimeyi tercih etmiş olmasındandır: "[Hürriyetin] Alışılmış Türkçe karşılığı olmadığına çok üzülürüm. 'Özgür' sözünü beğenmiyor, değilim. Fakat hemen yüz senelik bir geçmiş, 'özgürlük'le tarihimizden silinecek diye korkuyorum Onun için 'Hürriyet' deyip kullanmaktan ve 'Hür' sıfatını kabulden başka yapacak bir şeyimiz yok sanırım." **Yücel, H.-Â.**, 1960, *Hürriyet Gene Hürriyet:* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları seri I, sayı 14, Ankara, s. 16. Fakat gene Hasan-Âli'nin "Türkçe'yi sevmeyene" yazdığı şu sözlerden sonra "özgürlük"ü kullanmamak ne mümkün?

"Sen, türlü yerlerden alınmış başka başka çamurlardan yapılma bir gerilik heykelisin. Sen, bir kişi değil, bir anlayışın örneğisin. Sen bizimle beraber yaşayan bir ölüsün. Gerçekte sen, öz kaynaklarından uzaklaştırılmış bir kültürün mezarına gömülüsün. Sende iş yok!... Fakat ne yapalım ki, ilerlemek için yol almaya çalışanların ayaklarına engel olan ruhsatsız bir cesedsin.

Gerilik çamurundan yapılmış heykelini, yarın değil öbürgün, Ankara'ya götüreceğim. Türk diline inananların bayram etmek için toplandıkları Atatürk'ün anıtının uygun bir yerine dikeceğim. Atatürk inkılâpcılarına bağlı olanlar, senin önünden geçtikçe seni durmadan taşlıyacaklar. Bu bir millî gelenek olacak. Asırlar boyunca her eylûlün yirmi yedisinde böyle taşlanacaksın!... Sen, Türkçeyi sevmiyen bir gerilik şeytanısın!... Gelecek nesiller seni böyle bilsin, böyle tanısın!..." **Yücel, H.-Â.**, 1966, *Hürriyet Gene Hürriyet*, 2. cilt: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, ss. 250-251.

6. Hasan-Âli Yücel'in iki önemli otobiyografik çalışması vardır. Biri 1960 yılında yayınlanan *Dinle Benden* (İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 88 ss.) adlı şiir kitabıdır. Burada büyük yazar nazımla hayatından ve düşüncelerinden kesitler sunar, genellikle başkaları tarafından anlatılmış iyi-kötü bazı olayları bir de kendi perspektifinden dile getirir. Diğeri ise ölümünden sonra 1990'da kızı **Canan Yücel Eronat** tarafından yayına hazırlanan ve oğlu **Can Yücel**'in bir önsözüyle yayınlanan *Geçtiğim Günlerden* adlı kitaptır (İletişim Yayınları, Anı Dizisi, İstanbul, 197 ss+13 fotoğraflık albüm). Ayrıca şu yazısı önemli otobiyografik bilgi içerir: **Yücel, H.-Â.**, Üstad İbnülemin Mahmut Kemâl İnal: **İnal, İ. M. K.**, 1958, *Hoş Sadâ — Son Asır Türk Musikişinasları*'nda, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, seri I, no. 10, İstanbul, ss. XI-XXXIV.

Hasan-Âli Yücel'in tam bir bibliyografyası ne yazık ki henüz yayınlanmamıştır. Önemli kitaplarını içeren açıklamalı bir liste Mustafa Çıkar'ın aşağıda künyeleri verilen kitaplarında vardır. Yazışmalarından elde bulunanlar ise kızı Canan Yücel Eronat tarafından yayınlanmağa başlamıştır. Bu seriden şimdiye kadar çıkan kitaplar şunlardır: **Eronat, C. Y.** (yayına hazırlayan), 1995, *Yakup Kadri'den Hasan-Âli Yücel'e Mektuplar*: Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 63 ss; **aynı yazar** (yayına hazırlayan), 1997, *Tanpınar'dan Hasan-Âli Yücel'e Mektuplar*: Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 102 ss.

Hasan-Âli Yücel hakkında modern ve genel bir çalışma için bkz. **Çıkar, M.**, 1994, *Hasan–Âli Yücel und die Türkische Kulturreform*: Veröffentlichung des Kultusministeriums/1635, Pontes Verlag, Bonn, 120ss.+44 resim + 1 levha; **aynı yazar**, 1997, *Hasan–Âli Yücel ve Kültür Reformu*: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 208 ss., +34 resim + 1 katlanır levha; bu eserin bir tanıtımı için bkz. **Arıkan, Z.**, 1997, Yücel ve Kültür Reformu: *Tarih ve Toplum*, c. 28, sayı 166, ss. 63-64; Çıkar'ın eserinin güzel bir özeti için bkz. **Anonim**, 1997, Doğumunun 100. Yıldönümünde Hasan-Âli Yücel ve 1940 Rönesansı: *İTÜ Vakıf Dergisi*, sayı 23 (Yaz sayısı), ss. 61-66; **S. Elibol** ve **F. Ereş** tarafından yapılan ve Hasan-Âli Yücel'in Çıkar'da verilen eserlerinin sade bir listesini de içeren bir başka özet de şurada yayınlanmıştır: **Anonim**, 1997, *Doğumunun 100. Yılında Hasan-Âli Yücel:* T. C. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları 3115, Tanıtıcı Yayınlar Dizisi 70, Ankara, 31 ss. Bu broşürdeki yazı *Millî Eğitim*'in 136. sayısının (Ekim, Kasım, Aralık, 1997) 3. ve 7. sahifeleri arasında da yayınlanmıştır. Ayrıca bkz. **Çağlar, B. K.**, 1937, *Hasan Âli Hayatı ve Eserleri:* Cümhuriyet Kitaphanesi, İstanbul, 78 ss. (sonradan edebiyatçılığa yönelmiş bir doğa bilimci tarafından Hasan-Âli Yücel henüz bakan olmadan yazılmış olan bu minik eser, O'nun doğa bilimleri ile ilgili düşünceleri hakkında kısa fakat çok önemli gözlemler içerir); **Uraz, M.**, 1938, *Hasan Âli Yücel — Hayatı, Seçme Şiir ve Yazıları*: Son Devrin Meşhur Şair ve Edipleri Serisi: 10, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul, 128 ss; **Gövsa, İ. A.**, [1945],

Türk Meşhurları Ansiklopedisi: Yedigün Neşriyatı, basıldığı yer belirtilmemiş, s. 408 (Hasan-Âli Yücel maddesi); **Unat, F. R.,** 1961, Hasan-Âli Yücel: *Belleten*, c. 25, sayı 98, ss. 291-306+portre; **İnan, M. R.**, 1995, *Atatürkçü Destansal Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel:* Eğit-Der Yayınları 128 ss+6 fotoğraf levhası; **Kut, D.**, 1996, Hasan Âli Yücel: *Köy Enstitüleri, Amaçlar—İlkeler—Uygulamalar*'da, ss. 127-132 (yukarıda dipnot 3'e bkz). **Kayalı, K.,** 1997, Bir Türk aydınının trajik portresi: *Tarih ve Toplum*, c. 28, sayı 166, ss. 205-210; **Koraltürk, M.**, 1997, Hasan Âli Yücel (1897-1961): *Tarih ve Toplum*, c. 28, sayı 166, ss. 211-213; **Sakaoğlu, N.,** 1997, İlkeli aydınlıklar açan Yücel...: *Cumhuriyet*, sayı 26372 (20 Aralık 1997), s. 2. <**Coşkun, A.,** [1999], *Eğitimde Çığır Açan Devrimci Hasan Âli Yücel:* Çağdaş Matbaacılık, İstanbul, 95 ss.>

Ölümü münasebetiyle *Unesco Haberleri* dergisinin seri IV, sayı 34'ü (Mart 1961, 32 ss.) "Hasan-Âli Yücel'in âziz hâtırasına ithaf edilmiştir" ve tamamen O'nun hakkında dostları ve çalışma arkadaşları tarafından yazılmış pek faydalı yazılardan oluşur. *İmece* dergisinin Nisan 1961 tarihli, 1. yıl, 1. cilt, 2. sayısının 3. ve 18. sahifeleri arasında bulunan dokuz yazı Hasan-Âli Yücel hakkındadır. Doğumunun 96. yılı nedeniyle Türk Eğitim Derneğinin düzenlediği anma toplantısının tutanakları şu kitapta yayınlanmıştır: **Oğuzkan, A. F.** (yayına hazırlayan), 1993, *Hasan Âli Yücel Anma Toplantısı*: Türk Eğitim Derneği Yayınları, Ankara, XVI+112 ss; Doğumunun 100. yıldönümü dolayısıyla yayınlanan şu eserlerde Hasan-Âli Yücel çeşitli yönleriyle daha detaylı olarak incelenmiştir: **Coşturoğlu, M. ve Emiralioğlu, M.** (yayına hazırlayanlar), 1997, *Hasan-Âli Yücel'e Armağan*: Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yıllığı 1997, Birleşmiş Milletler Türk Derneği yayınları: 22, Ankara, 587 ss; *Çağdaş Eğitim Aylık Eğitim Öğretim Dergisi*, yıl 22, sayı 238 (Aralık 1997), Doğumunun 100. Yılında... Unutulmayan Millî Eğitim Bakanı Hasan-Âli Yücel Özel Sayısı, 48 ss; **Danabaş, A. E. ve Budak, A.** (yayına hazırlayanlar), 1997, *Hasan-Âli Yücel Günleri 26-27 Aralık 1997*: Edebiyatçılar Derneği, Ankara, 151+[1] ss. Ayrıca *Edebiyatçılar Derneği Haberleri*'in 51. sayısının (Ocak 1998) *Hasan-Âli Yücel Günleri•26-27 Aralık 1997* başlıklı 4 sahifelik ekine de bkz. Ayrıca bkz.: *Millî Eğitim* dergisinin yukarıda bahsedilen sayısının 8. sahifesinde Hasan-Âli Yücel'in bakanlığa başlama ve ayrılış mesajları, 9. ve 11. sahifeleri arasında da **Necdet Sakaoğlu**'nun *Hasan-Âli Yücel: "İyi Vatandaş İyi İnsan"* başlıklı bir yazısı bulunmaktadır. 17. XII. 1997 tarihinde Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin Farabi Salonunda yapılan ve Millî Eğitim Bakanlığı tarafından düzenlenmiş olan "Doğumunun 100. Yılında Hasan-Âli Yücel" başlıklı ilginç toplantının tutanakları ne yazık ki henüz yayınlanmamıştır. 16-17 Aralık 1997 tarihlerinde İzmirde yapılan ve İzmir Üniversiteleri Öğretim Elemanları Derneği, Ege ve Dokuz Eylül Üniversiteleri, tarafından düzenlenmiş olan *Doğumunun 100. Yıldönümünde Hasan-Âli Yücel Sempozyumu* başlıklı toplantının tutanakları ise 1998 Yazında basılacaktır.

7. Hasan-Âli Yücel'in tarihçiliği konusunda bilhassa şu yeni çalışmalara bkz. **Arıkan, Z.,** 1997, Hasan–Âli Yücel ve Tarih bilinci: *Tarih ve Toplum*, c. 28, sayı 166, ss. 196-204; **Kurdakul, Ş.**, 1997, Hasan-Âli Yücel'in Edebiyat Tarihçiliği: *Hasan-Âli Yücel Günleri*'nde (**Danabaş, A. E. ve Budak, A.**, yayına hazırlayanlar), Edebiyatçılar Derneği, Ankara, ss. 99-105; ayrıca **Sayar, A. G.,** 1994, *A. Süheyl Ünver, Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri 1898-1986*: Eren, İstanbul, s. 267, not 2'de Hasan-Âli'nin Mevlâna'nın

milliyetinin saptanmasına katkısı ile ilgili yazılanlara bkz. Bununla ilgili olarak ayrıca bkz. **Yücel, H.-Â.**, 1966, a.g.e., ss. 550-556. Yukarıdakilere ilâveten Hasan-Âli'nin belge yayınlayan (ve yayınlatan) bir tarihçi ve biyograf olarak da öneminin çok büyük olduğunun vurgulanması gerekir. Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin (1207-1273) milliyetini gösteren bir rubaînin ilk Türkçe tercümesinin (**Yücel, H.–Â.**, 1932, *Mevlâna'nın Rubaileri:* Remzi Kitaphanesi, İstanbul, s. 7) veya büyük dîvan şâiri Şeyhî'nin (?-1429) tıp ile ilgili manzum bir eserinin yayınlanması (**Yücel, H.-Â.**, 1937, *Bir Türk Hekimi ve Tıbba Dair Manzum Bir Eseri:* Devlet Basımevi, İstanbul, 29 ss.+ 4 fotoğraf levhası) gibi çalışmaların yanında, hem Orta Öğretim Umum Müdürü iken, hem de bakanken, işiyle uzaktan-yakından ilgili önemli tüm belgelerin kitap veya kitapçıklar, broşürler halinde neşredilmesine büyük önem vermiş, bunlara bizzat önsözler yazmıştır (belge yayınlamanın önemi konusunda bilhassa şu eserdeki önsözüne bkz: *Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve M. Eğ. Bakanlarının Millî Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri*: Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayımları: 6, c. I, s. 1, 1946). Kısa makaleler halinde neşrettiği pek çok biyografik notun yanında *Goethe—Bir Dehânın Romanı* (Remzi Kitaphanesi, İstanbul, 1932, 399 ss+resim levhaları) ve *Fazıl Ahmet—Hayatı ve Eserleri* (Cümhuriyet Kitaphanesi, İstanbul, 1937, 64 ss. +1 resim) adlı bağımsız biyografi çalışmaları dikkate değer. Bu bağlamda 6 Şubat 1943 tarihinde düzenlenen, yazı yaşamında 50. yılını dolduranlara yapılan jübile için **Hakkı Tarık Us**'un editörlüğünde yayınlanmış olan *Elli Yıl* (basan ve basılan yer belirtilmemiş, 101 ss.) başlıklı kitabın 39. ve 40. sahifelerinde "Maarif Vekilinin Söylevi" başlıklı yazıya bkz. Hasan-Âli ayrıca Türk Dili Tetkik Cemiyeti Merkez Heyeti azası sıfatıyla "Türk Tarihinin Ana Hatları" eserinin müsveddelerinin yazılması çalışmalarında (bu çalışmalar için bkz. **Eyice, S.**, 1968, Atatürk'ün büyük bir tarih yazdırma teşebbüsü: Türk Tarihinin Ana Hatları: *Belleten C*, c. 32, ss. 509-526; **Şakiroğlu, M. H.**, 1990, Atatürk döneminde başlatılan tarih çalışmaları ve halk bilgisi alanındaki gelişmeler: *Erdem*, c. 4/12, sayı 12, ss. 813-877) da görev almış, Türk Dili Tetkik Cemiyeti Kâtibi Abdülkadir [İnan] (1889-1976) ile birlikte müsveddelerin hem birinci, hem de ikinci serisine *Türk Edebiyatı* başlıklı iki broşür hazırlamıştır (**Hasan-Âli ve Abdülkadir**, tarihsiz, Türk Edebiyatı: *"Türk Tarihinin Ana Hatları" eserinin müsveddeleri* no. 47, Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, yer belirtilmemiş, 11 ss. {bu eserin yalnız kapağı matbu olup, içi teksirdir}; **aynı yazarlar,** 1934, Türk Edebiyatı: *"Türk Tarihinin Ana Hatları" eserinin müsveddeleri*, Seri II, no. 34, Devlet Basımevi, İstanbul, 15 ss.). Bu iki broşür **Çıkar**'ın bibliyografyasında (14 ve 15 numaralar) eksik künye ile verildiklerinden, "Türk Tarihinin Ana Hatları" eserinin müsveddelerinden oldukları belli değildir. Çıkar, metin içinde de bu durumu belirtmemiştir. Nihayet Hasan-Âli'nin tarihçiliğe katkıları meyanında ayrıca Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünün 1944 yılında kurulduğunun ve Eski Eserler ve Müzeler Birinci Danışma Komisyonunun ilk defa O'nun tarafından teşkil edilerek 16 Şubat 1945'de toplantıya çağırıldığının kaydedilmesi gerekir (bkz. **Çıkar**, 1997, s. 109).

8. **Öztuna, Y.**, 1976, Yücel, Hasan-Âli: *Türk Musikisi Ansiklopedisi*'nde, c. 2, 2. kısım, s. 395: Hasan-Âli Yücel'in Türk kültürüne olan derin vukufu, musikişinaslığı ve Maarif Vekâletindeki genel icraatı övülen bu maddede, yazarın O'nun bakanlığı döneminde Türk kültürü çalışmalarının zarar görmüş olduğu iddiası ise nesnel tarihi ve-

rilere değil, ne yazık ki kendi öznel politik yorumlarına dayanır (bunu kendisi görmek isteyen okuyucu aynı yazarın şuradaki sözlerini okumalıdır: **Öztuna, Y.**, 1983, *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Büyük Türkiye Tarihi—Türkiye'nin siyasî, medenî kültür, teşkilât ve san'at tarihi*, 10. cilt: Ötüken Yayınevi, İstanbul, ss. 437-442 ve 493-494); Yücel'in mûsikişinaslığının daha etraflı bir incelenmesi için bkz. **Özalp, M. N.**, 1993, Hasan-Âli Yücel ve Mûsikî: *Mavi Nota*, yıl 1993, sayı 6 (Haziran), ss. 12-14; **aynı yazar**, 1998, "Hasan-Âli Yücel ve Mûsikî:" *Doğumunun 100. Yıldönümünde Hasan-Âli Yücel Sempozyumu—Bildiriler (16-17 Aralık 1997, İzmir)*, İZÜNİDER İzmir Üniversiteleri Öğretim Elemanları Derneği, İzmir, ss. 79-87. <**Karakoyunlu, Y.**, 1999, *Parlamenter Bestekârlar*: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 86, TBMM Basımevi, Ankara, ss. 263-267; burada Hasan-Âli Yücel'in biyografisi ve bibliyografisi hakkında verilen bilgilerde ne yazık ki ciddî yanlışlıklar vardır. Ancak nota ve güftelerin güvenilir olduğunu Sayın Canan Yücel Eronat Hanımefendi bana söyledi.>

9. Bkz. **Çağlar**, a.g.e.; **Uraz**, a.g.e.; **İnal, İ. M. K.**, 1969, *Son Asır Türk Şairleri*, Cüz I: Devlet Kitapları, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, ss. 98-99; **Kurnaz, C.**, 1996, Hasan Âli Yücel'in bilinmeyen bir eseri Âli Divanı: *Tarih ve Toplum*, c. 26, sayı 155, ss. 260-264; **Ertop, K.**, 1997, Bir edebiyat çevresi olarak Dergâh dergisi ve Yücel'in bu dergideki etkinliği: *Hasan-Âli Yücel Günleri*'nde (**Danabaş, A. E. ve Budak, A.**, yayına hazırlayanlar), Edebiyatçılar Derneği, Ankara, ss. 106-112; **Dündar, A.**, 1997, Hasan-Âli Yücel'de yazın ve dil: *aynı yerde*, ss. 113-117; **Bolulu, O.**, 1997, Hasan-Âli Yücel'in şiirleri ve şairliği: *aynı yerde*, ss. 214-135.

10. Yukarıda dipnot 6'daki çalışmalara ilâveten ayrıca bkz. **Yücel, H.-Â.**, 1934, *Fransa Maarif Teşkilâtında Müfettişler*: Devlet Basımevi, İstanbul, 23 ss. **aynı yazar**, 1936, *Fransada Kültür İşleri*: Devlet Basımevi, İstanbul, 255 ss+128 metin dışı fotoğraf+9 katlanır renkli şema +1 katlanır renkli harita; **aynı yazar**, 1938, *Türkiye'de Orta Öğretim*: İstanbul, xix+704 ss.+metin dışı grafik ve fotoğraf levhaları+1 katlanır harita (Bu eser T. C. Kültür Bakanlığı tarafından H.-Â. Yücel Külliyatının III. cildi olarak 1994'de tekrar yayınlanmıştır: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları 1681, Başvuru Kitapları Dizisi 31); **aynı yazar**, 1993, *Millî Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçler*: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları 1573, Türk Klasikleri Dizisi 28, H. Â. Yücel Külliyatı I, XII+324 ss+fotoğraf levhaları. Bu son eser, şu kitabın 2. ve 3. ciltlerindeki malzemeyi içerir: *Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve M. Eğ. Bakanlarının Millî Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri*: Türk Devrim Tarihi Enstitüsü: 6, c. II (400+V ss.), Millî Eğitim Basımevi, Ankara; c. III (372+III ss.), Sakarya Basımevi, Ankara. Ayrıca not 3'de **Aydoğan**'ın hazırladığı antolojiye bkz; ayrıca bkz. **Sakaoğlu, N.**, 1992, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi*: Cep Üniversitesi, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 86-110; **Alkan, C.**, 1997, Türk Cumhuriyeti'nin seçkin eğitim önderlerinden Hasan-Âli Yücel'in meslekî ve teknik eğitime katkıları: *Çağdaş Eğitim*, yıl 22, sayı 238, ss. 5-6; **Apaydın, T.**, 1997, Hasan-Âli Yücel ve sanat eğitimi: *aynı yer*, ss. 19-21; **Binbaşıoğlu, C.**, 1997, Hasan-Âli Yücel'in bazı eğitim düşünceleri ve Türk eğitim tarihindeki yeri: *aynı yer*, ss. 23-30

11. **Onaran, M. Ş.**, 1997, Deneme yazarı olarak Hasan-Âli Yücel: *Hasan-Âli Yücel Günleri*'nde (**Danabaş, A. E. ve Budak, A.**, yayına hazırlayanlar), Edebiyatçılar Derneği, Ankara, ss. 118-123.

12. **Kumaş, R.,** 1997, Parlamenter Hasan-Âli Yücel ve 17 Nisan 1940: *Hasan-Âli Yücel'e Armağan*'da (**Coşturoğlu, M. ve Emiralioğlu, M.,** yayına hazırlayanlar), Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yıllığı 1997, Birleşmiş Milletler Türk Derneği yayınları: 22, Ankara, ss. 219-264. Bu makale Hasan-Âli Yücel'in devlet adamı olarak faaliyetinden yalnızca bir ânı, gerçi tarihi bir ânı, detayıyla anlatması bakımından buraya alınmıştır. O'nu devlet adamı olarak hakkıyla tanıyabilmek için ise başta **Çıkar**'ın yukarıda 6. notta verilmiş kitabı olmak üzere diğer biyografilerini ve muhtelif yer ve zamanda verdiği söylevleri, tutanaklardaki meclis konuşmalarını incelemek zarurîdir. Bu konuda yukarıda 3., 6. ve 10. notta verilen kaynaklara bkz.

13. **Kaynardağ, A.**, 1993, Bir felsefeci olarak Hasan Âli Yücel: *Varlık*, sayı 1028 (Mayıs 1993), ss. 58-60; <**İnam, A.**, 1998, Cumhuriyetin eğitim felsefesini kurma yolunda bir bütün insan Hasan Âli Yücel: *Felsefe Dünyası*, sayı 28 (Temmuz 1998-2), ss. 94-96;> **Ülken, H. Z.,** 1979, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 2. Baskı: Ülken Yayınları, İstanbul, ss. 461-462: sözde bu eserde bir düşünür olarak ele alınan Hasan-Âli Yücel aslında ne yazık ki bu açıdan hemen hemen hiç tanıtılmamış, O'nun maarif hayatımızdaki teşkilâtçı rolü ve maarif vekili olarak yaptıklarının ve bakan olana kadarki kitaplarının eksik bir şekilde listelenmesiyle yetinilmiştir. Felsefe ordinaryüs profesörü ve Hasan-Âli Yücel'in yakın dostu olan Hilmi Ziya Ülken'in (1901-1974) O'nu çok daha etraflı bir şekilde ve gerçekten bir düşünür olarak ele almamış olması büyük bir talihsizliktir. Bu belki de Hasan-Âli'nin mantık ders kitapları yazmış ve liselerde felsefe dersleri vermiş olmasına rağmen, yirmili ve otuzlu yıllardaki diğer profesyonel felsefe faaliyetine katılmamış, meslek yaşamında eğitimciliğin tamamen egemen halde bulunmuş olmasından kaynaklanmaktadır (bkz. **Kaynardağ, A.**, 1994, *Bizde Felsefenin Kurumlaşması ve Türkiye Felsefe Kurumu'nun Tarihi*: Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, özellikle ss. 4-14). Ancak Hasan-Âli bir felsefeci olarak yetişirken Türkiye'de egemen bulunan felsefe rüzgârları için Ülken'in kitabı faydalı bir kılavuzdur (özellikle ss. 135-380). Bu konuda ayrıca bkz. **aynı yazar**, 1940, Tanzimattan sonra fikir hareketleri: *Tanzimat I*'de: Maarif Matbaası, İstanbul, ss. 757-775; <**aynı yazar**, 1998, Türkiye'nin modernleşmesi ve bu hareketin öncüleri olan Türk düşünürleri: *Felsefe Dünyası*, sayı 28 (Temmuz 1998-2), ss. 33-37; **Ahmed Muhiddin**, 1921, *Die Kulturbewegung im Modernen Türktum*: J. M. Gebhardt, Leipzig, VI+72 ss.> **Carra de Vaux, [B.]**, 1926, *Les Penseurs de l'Islam*: Librairie Paul Geuthner, Paris, c. 5, kısım 2, 1., 2. ve 3. bölümler (ss. 107-223): detayda bazı hatâları olan bu eser, bir yabancının, özellikle de Hasan-Âli'yi ve O'nun içinde yetiştiği felsefe ortamını derinden etkilemiş olan Fransız toplumunun doğuyu çok iyi bilen bir bilimcisinin gözüyle Tanzimattan Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar Türkiye'deki düşünce hareketlerini yüzeysel bir şekilde bile olsa ele alması açısından çok ilginçtir; <**Tökin, F. H.,** 1951, *Osmanlı Türklerinde Fikir Hareketleri*: Buket Basımevi, Ankara, 54+[1] ss;> **Kaynardağ, A.**, 1983, Türkiye'de felsefenin evrimi: *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 3. cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 761-774 (Hasan-Âli Yücel'in içinde yetiştiği felsefe ortamını öğrenmek için bilhas-

sa ss. 762-766); **aynı yazar**, 1992, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümünün kısa bir tarihi: *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Yıllığı 1991-1992*, İstanbul, ss. 7-10; **Mardin, Ş.**, 1985, 19. yy'da düşünce akımları ve Osmanlı Devleti: *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 2. cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 342-351; **Hanioğlu, M. Ş.**, 1985, Bilim ve Osmanlı düşüncesi: *aynı yerde*, ss. 346-347; **Işın, E.**, 1985, Osmanlı modernleşmesi ve pozitivizm: *aynı yerde*, ss. 352-362; **aynı yazar**, 1985, Osmanlı materyalizmi: *aynı yerde*, ss. 363-370; **Korlaelçi, M.**, 1994, Bazı tanzimatçılarımızın pozitivistlerle ilişkileri: *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, Ankara 31 Ekim-3 Kasım 1989*'da: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XXVI. Dizi—Sa. 5, ss. 25-43; **Parlatır, İ.**, 1994, Tanzimat ruhunun edebiyata kazandırdığı değerler: *aynı yerde*, ss. 553-567; <**Bayraktar, L.**, 1998, Bergsonculuğun Türkiye'ye girişi ve ilk temsilcileri: *Felsefe Dünyası*, sayı 28 (Temmuz 1998-2), ss. 62-72; **Korlaelçi, M.**, 1998, Pozitivizmin Türkiye'ye girişinde iki öncü: *aynı yerde* ss. 43-61; **Köz, İ.**, 1998, Salih Zeki'nin çağdaş Türk düşüncesindeki yeri: *aynı yerde*, ss. 73-87; **Sarıkavak, K.**, 1998, Cumhuriyet döneminde felsefe yayınları: *aynı yerde*, ss. 97-112; **Yücel, H.-Â.**, 1998, Salih Zeki: *Hürriyet Gene Hürriyet III*'de (derleyen C. Y. Eronat), T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları/2095, Kültür Eserleri Dizisi/220, H.Â. Yücel Külliyatı, V, ss. 21-26;> Felsefe öğrencisi Hasan-Âli'nin çağdaş ve yetkin bir anlatımı için bkz. **Tanpınar, A. H.**, 1961, Hasan-Âli Yücel'e dair hatıralar ve düşünceler: *Yeni Ufuklar*, c. 10, sayı 109 (Haziran 1961), ss. 1-10 (bu yazı **Eronat**, 1997'de tekrar basılmıştır: ss. 43-51); Hasan-Âli'nin felsefeci olarak yetişmesinin güzel bir tasviri için bkz. **Kaynardağ, A.**, 1997, Felsefeci Yücel'in Üniversite Yılları: *Tarih ve Toplum*, c. 28, sayı 116, ss. 227-232; kendisinin felsefe hakkındaki görüşlerinin bir özeti için bkz. **Yücel, H.-Â.**, 1954, *Felsefe Dersleri—Metafizik, Ahlâk, Estetik:* Maarif Basımevi, İstanbul, özellikle ss. 9-14.; kendi ders kitapları ışığında felsefeci Hasan-Âli için bkz. **İnam, A.**, 1997, Mantık ve felsefe ders kitapları ışığında Hasan-Âli Yücel *Hasan-Âli Yücel Günleri*'nde (**Danabaş, A. E. ve Budak, A.**, yayına hazırlayanlar), Edebiyatçılar Derneği, Ankara, ss. 14-21; Hasan-Âli'nin çağdaşı bazı felsefeci meslekdaşları için bkz. **von Aster, E.**, 1939, Felsefe ve İstanbul Üniversitesinde felsefe tedrisatı: *Felsefe Semineri Dergisi I*, İstanbul Üniversitesi Yayınları: 99, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Semineri, İstanbul, ss. 1-14 (ayrıca *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*'nin 1. cildinin "Aydınlar" {ss. 45-66}, "Batılılaşma" {ss. 132-152}, "Bilim" {ss. 153-196} ve 2. cildinin 388 ve 454. sahifeleri arasındaki "Edebiyat" başlıklı bölümlerinin içindeki makalelerde 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başı Türkiye'sinde Hasan-Âli'yi derinden etkilemiş olan felsefî akımlar ve düşünce hareketleri hakkında geniş bilgi ve kaynakça vardır).

14. **Kaynardağ**, a.g.e., s. 227; Kaynardağ bu hocayı Teşkilât-ı Esasiye (Anayasa) Hukuku profesörü Celâleddin Arif Bey olarak belirtiyor. <Bu zat son İstanbul Meclis-i Mebusan'ının başkanı olan ve 9 Nisan 1920 günü Ankara'ya gelerek birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinde görev alan Celâlettin Arif'tir. Lord Kinross'un "bükülmez bir hukukçu kafasına sahip" (1964, *Atatürk—The Rebirth of a Nation*: Weidenfeld and Nicolson, London, s. 22) diye tanımladığı Celâlettin Arif'in Ankara'ya gelmesiyle "ortalığı bir skolâstik tartışması"nın kapladığını Şevket Süreyya Aydemir kaydediyor (1983, *Tek Adam*, dokuzuncu baskı, 2. cilt: Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 227).>

15. Nobel Tıp Ödülü sahibi Sir Peter Medawar, 28 Temmuz 1972 BBC 3. radyo programında; bkz. **Geier**, aşağıda not 16'de künyesi verilen eseri s. 143; **Kiesewetter**, 1992, Karl Popper—Ein Jünger von Sokrates: *Eichstätter Materialien (Philosophie und Theologie)*, c. 14, s. 24, Popper'i "Kant'tan sonra yaşamış en büyük filozof" olarak görmektedir.

16. Avusturyalı olup, Hitler'in Avusturya'yı ilhakından önce evvelâ Yeni Zelânda'ya, daha sonra da İngiltere'ye hicret etmiş olan ve orada Şövalyelik (=*Sir*'lük) ve Şeref Eskortu (*Companion of Honour*) pâyeleri ile onurlandırılan filozof Karl Raimund Popper'in fikirleri hakkında belki de en etraflı kaynak Paul Arthur Schilpp'in "Yaşayan Filozoflar Kütüphanesi" serisinden çıkardığı iki ciltlik *Karl Popper'in Felsefesi* adlı eserdir: **Schilpp, P. A.** (editör), 1974, *The Philosophy of Karl Popper*: The Library of Living Philosophers, Book I (xvi+670 ss.) ve Book II (ss. xii+671-1323), Open Court, La Salle. Popper'in felsefesine daha kısa girişler için bkz. **Magee, B.**, 1973, *Karl Popper*: The Viking Press, New York, 115 ss. (bu eserin Türkçe bir tercümesi için bkz. **Magee, B.,** 1990, *Karl Popper'in Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı*: Remzi Kitabevi, İstanbul; çeviren **Mete Tunçay** [kitabın sonuna Popper'in *Toplum bilimlerinde öndeyi ve kehanet* ve *Diyalektik nedir?* adlı makalelerinin çevirileri de eklenmiştir]); **O'Hear, A.,** 1980, *Karl Popper*: Routledge&Kegan Paul, London, xii+219 ss.; **Döring, E.,** 1987, *Karl Popper—Einführung in Leben und Werk*: Hoffmann und Campe, Hamburg, 192 ss.; **Schäfer, L.,** 1988, *Karl R. Popper*: Verlag C. H. Beck, München, 188 ss; **Baudouin, J.,** 1995, *Karl Popper*, 3. düzeltilmiş baskı: Que sais-je? Presses Universitaires de France, Paris, 128 ss. (bu eserin 1989'da yapılan ilk baskısının Türkçe bir tercümesi için bkz. **Baudouin, J.**,1993, *Karl Popper:* İletişim Yayıncılık, İstanbul; çeviren **Bülent Gözkân** 116 ss.); **Geier, M.,** 1994, *Karl Popper*: Rowohlt (rororo-Monographie), Reinbeck b. Hamburg, 160 ss.; ayrıca bkz. **Sotheby's**, 1995, *The Library of Sir Karl Popper*: Sale Catalogue LN5231 "POPPER", 114 ss.

17. Ahmet Hamdi Tanpınar, üniversitede öğrenciler ve bazı hocalar arasındaki felsefî tartışma havasını şu sözlerle anlatıyor: "Ben Yüksek Muallim'e girdiğim zaman daha eski arkadaşlarımızı Durkheim ve Ziya Gökalp adına yemin eder bulmuştum. Sonra Rıza Tevfik'in ve bilhassa *Dergâh*'ta Şekip'in çalışmaları ile Durkheim, Bergson'un karşısında geriledi. Her cins sanatkâr gibi mücerret [=soyut] fikirden pek hoşlanmıyan, realite üzerinde kendi sezişiyle düşünmeği tercih eden Yahya Kemal bir gün Şekip Bey'e 'Şekip biz hepimiz artık Bergson'cuyuz' demişti. Bu, biraz da yarı şaka olarak söylenmiş bir sözdü. Fakat bir hakikati ifade ediyordu. Bergson bize sadece felsefesini nakleden hocalarla gelmiyordu. Her büyük feylesofun etrafında yetişen muharrirlerin edebiyatımıza yaptıkları tesirle de edebiyatımıza girmişti. Bununla beraber Durkheim ve Bergson da yalnız başına değildiler. T. Ribot'nun, Spencer'in, William James ve Stuart Mill'in, Kant ve Schopenhauer'in isimleri âdeta yaşadığımız havada birbiriyle çatışıyordu. Bugün şüphesiz ki, feylesofların ve fikirlerin etrafında o ateş yok. Felsefe, yatağını bulmuş bir nehir gibi kendi âleminde akıyor.
Âli bütün bu münakaşalara iştirak eder; fakat garip şekilde mücerretten kaçardı. O zamanlar ben bunu aklı selime yormuştum. Fakat sonuna doğru mantık ve ahlâka doğru kaydığını sezer gibi oldum. Hakikaten aksiyon adamı hazırlanıyormuş." (Tan-

pınar: **Eronat**, 1997, ss. 46-47'de; ayrıca bkz. **Kaynardağ**, a.g.e., s. 232; **Tanpınar: Öztürk, İ. ve Bilecikli, H.,** 1961, Yücel Toplantısı: *İmece,* yıl 1, c. 1, sayı 2, s. 16'da).

18. Bkz. **Popper, K.**, 1935, *Logik der Forschung—Zur Erkenntnistheorie der Modernen Naturwissenschaft:* Julius Springer, Wien, ss. 12 ve sonrası; **aynı yazar**, 1980, *The Logic of Scientific Discovery*: Unwin Hyman, London, ss. 40 ve sonrası. Popper'in 1930 ve 1933 yılları arasında yazdığı fakat 1979'a kadar yayınlanmadan kalan *Die Beiden Grundprobleme der Erk*enntn*istheorie* (Epistemolojinin her iki temel sorunu) adlı eserinde şu cümleye rastlıyoruz: "Sınırlama şartı bizim 'bilim' ve 'metafizik' adını verdiğimiz şeylerin bir tanımından başka birşey değildir" **Popper, K. R.,** 1979, *Die Beiden Grundprobleme der Erkenntnistheorie*: yayına hazırlayan **T. E. Hansen**, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) Tübingen, s. 393

19. **Osterbrock, D. E., Gwinn, J. A. ve Brashar, R. S.**, 1993, Edwin Hubble ve genişleyen evren: *Bilim*, sayı 1, ss. 62-67. Ayrıca bkz. **Hawking, S. W.**, 1988, *Zamanın Kısa Tarihi—Büyük Patlamadan Kara Deliklere* (İngilizce'den çevirenler Say, S. ve Uraz, M.): Milliyet Yayınları, İstanbul, 237 ss.

20. Modern fiziğin giderek somutun bilinmesinden uzaklaşarak soyut kavramlara ulaştığı ve bunun epistemolojik etkileri konusunda bkz. **Heisenberg, W.**, 1949, *Wandlungen in den Grundlagen der Naturwissenschaft*, 8. baskı: S. Hirzel, Zürich, 112 ss; **aynı yazar**, 1971, *Schritte über Grenzen—gesammelte Reden und Aufsätze*: Piper, München, 313 ss. Ayrıca bkz. **Şengör, A. M. C.**, 1998, Newton, Goethe ve sosyal bilimler: "Zümrüt'ten Akisler" köşesi, *Cumhuriyet Bilim Teknik*, sayı 566 (24 Ocak 1998), s. 5.

21. **Alt, J. A.**, 1980, *Vom Ende der Utopie in der Erkenntnistheorie*: Monographien zur Philosophischen Forschung, c. 191, Forum Academicum, Königstein/Ts., 185 ss.

22. Bu konuda benim basılmakta olan şu çalışmama bkz. **Şengör, A. M. C.**, baskıda, *Is the present the key to the past or the past the key to the present? James Hutton and Adam Smith versus Abraham Gottlob Werner and Karl Marx in interpreting history*. İskoç Aydınlanması hakkında genel bir kanı elde etmek isteyenler için şu kitapları tavsiye ederim: **Daiches, D., Jones, P. ve Jones, J.**, editörler, 1996, *The Scottish Enlightenment 1730-1790—A Hotbed of Genius*: Saltire Society, Edinburgh, xii+160 ss.; **Brühlmeier, D., Holzhey, H. ve Mudroch, V.**, editörler, *Schottische Aufklärung "A Hotbed of Genius":* Akademie Verlag, Berlin, 157 ss. İskoç Aydınlanması'nın köklerinin Protestan reformcu John Knox'un "her mahalleye bir okul" politikası ile 16. yüzyılda başlayan bir eğitim seferberliğine kadar uzandığı düşüncesi (bkz. **Rose, J. D.**, tarihsiz, *Scotland's True Glory*: Marshall, Morgan & Scott, Ltd., London and Edinburgh, s. 69) bizi Atatürk'ün ve Hasan-Âli'nin eğitim seferberliğinin ne kadar yerinde yapılmış bir hareket olduğu fikrine götürmektedir.

23. <Burada anlatılan durum, bu kitabın ilk baskısı yayınlandıktan sonra bir defa da Almanya'da meydana geldi. Müslüman olmuş olan Lamia ve Abdülhekim Emil çifti bebekleri Abdülkerim'in sağ gözünde kansere neden olan ve beyine sıçrama tehlikesi

bulunan tümörü gerekli olan ameliyat yerine dua ile iyileştirmeğe kalkınca Alman savcı ebeveyn hakkında tutuklama kararı çıkardı. Nakşibendi tarikatı mensubu olan aile bunun üzerine Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni kaçarak orada Şeyh Nâzım Kıbrısi'ye sığındı. Şeyh, ailenin iadesine mâni olmak için Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti' Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş'a baş vurdu. Bu arada Alman savcı ailenin tevkifi için interpole başvurarak kırmızı bültenle aranmalarını temin etmişti. Sonunda bebek ve aile Almanya'ya döndü ve aile—16 yıl hapis tehdidi karşısında—ameliyata razı oldu (*Hürriyet*, yıl 50, sayı 18312, 7 Mart 1999, s. 6'da **Hüseyin Alkan**'ın "Kanserli Alman bebek dramında mutlu son" başlıklı haberi).> Bu konuda bilhassa bkz. **Popper, K., R. ve Bossetti, G.,** 1997, *The Lesson of This Century*: Routledge, London, s. 79.

24. **Kiesewetter, H.,** a.g.e., s. 22.

25. **Popper, K., R. ve Bossetti, G.,** a.g.e., s. 85.

26. **Mansel, A. M.**, 1988, *Ege ve Yunan Tarihi*, 5. Baskı: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XIII. Dizi—Sa. 8^{d}, Dünya Tarihi, ss. 272-288

27. cezrî=kökten, köklü, temelli, esaslı.

28. **Akurgal, E.,** 1956, Tarih İlmi ve Atatürk: *Belleten*, c. 20, sayı, 80, s. 580. Akurgal'ın bu makalesi, hürriyet, demokrasi ve uygarlık kavramlarının anlaşılması ve bunların Atatürk tarafından nasıl ve niçin kullanıldığının idrak edilmesi konusunda yazılmış benim bildiğim en güzel kılavuzdur. Atatürk inkılâplarını bir demokrasi anlayışı çerçevesinde anlamak isteyen herkese bu çok önemli yazıyı hararetle tavsiye ederim. <Bu yazı şurada tekrar basılmıştır: **Akurgal, E.,** 1998, *Türkiye'nin Kültür Sorunları*: Bilgi Yayınevi, Ankara, ss. 67-79.> Batılılaşma, daha doğrusu uygarlaşma yolunda orta yol olmadığı konusunda ayrıca bkz. **Sinanoğlu, S.**, 1988, *Türk Hümanizmi:* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, XXIII. Dizi—Sa. 3^{a}, Atatürk'ün Yüzüncü Doğum Yılı Yayınları, Ankara, XI+238 ss.; bilhassa s. 38 ve oradaki 34 numaralı notta gösterilenler. <Bu kitap 1998 yılında *Cumhuriyet* Gazetesinin okurlarına aramağan ettiği kitaplar arasında 3 cilt halinde tekrar çıkmıştır. Burada gösterilen yer orada 1. cilt, 64. sahifededir.>

29. a.g.e., s. 581; Atatürk'ün benzer sözlerinin Sinanoğlu'nun 38. sahifesindeki 34 numaralı notta verilen kaynaklarına bkz!

30. Bu muazzam eserin şimdiye kadar dokuz cildi yayınlanmıştır. Matematiksel coğrafyayı kapsayan 10. cildi de basılmak üzeredir.

31. Hindistan'da bilim tarihi için ayrıca şu kaynaklara bkz., zira Chattopadhyaya'nın kitabı Sezgin'in veya Needham'ınkiler kadar kapsamlı değildir: **Rahman, A., Alvi, M. A., Khan Ghori, S. A. ve Samba Murthy, K. V.**, 1982, *Science and Technology in Medieval India—A Bibliography of Source Materials in Sanskrit, Arabic and Persi-*

an: Indian National Science Academy, New Delhi, xxxi+719 ss; **Rahman, A.** (editör), 1984, *Science and Technology in Indian Culture*: National Institute of Science, Technology & Development Studies (NISTADS), New Delhi, [II]+251 ss; **Chattopadhyaya, D.**, 1992, *Lokâyata—A Study in Ancient Indian Materialism*, 7. baskı: People's Publishing House, New Delhi, xxvii+[ii]+696 ss.

32. Japon kültürü hakkında bibliyografyası zengin genel bir başvuru kitabı için bkz. **Güvenç, B.**, 1995, *Japon Kültürü*, 5. Baskı: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Genel Yayın No: 213, Sosyal ve Felsefî Eserler Dizisi: 21, Ankara, [VIII]+482 ss.<Ayrıca şu çok önemli çalışmada Japon entellektüellerinin ve onların yetiştiği ortamın zengin verilere dayanan ilginç bir irdelemesi vardır: **Güvenç, B., Otkan, P., Belek., T., Akarsu, F., Tözeren, S., ve Özden, M. A.**, 1998, *Japon Eğitimi:* Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 1185, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 311, Araştırma İnceleme Dizisi 8, İstanbul, 221 ss. Büyük hayranlık duyulan ve Amerika ile yarışan Japon ekonomisinin 1990'larda hızla başaşağı düşmesi, Japon toplumunun, batının refahını sağlayan eleştirel akılcı kültürü ne derece az özümseyebilmiş olduğunu birdenbire ortayla çıkardı: Felâketin en önemli nedeni özellikle devlet görevlerinde ve banka sistemlerinde çalışan önemli sorumluluk sahiplerinin yaygın bir yalan söyleme hastalığından muzdarip olmalarıydı. 1988 yılında Japonya'da yaptığım bir konferans turu esnasında temasa geldiğim üniversite muhitinde de bu hastalığın yaygınlığını görerek benim rehberliğimi yapan meslekdaşlarıma bunu söylemiştim. Onlar da kendi tecrübelerinden anlattıkları değişik örneklerle bunu üzülerek doğruladılar. Japon üniversitelerinde (en azından yerbilimleriyle ilgili bölümlerde) bu nedenle ciddî bir krizin olduğunu dile getirdiler. Yukarıda bilimsel tutumun en önemli şartının kayıtsız şartsız dürüstlük olduğunu kaydetmiştik (aksi takdirde nesnel bir ortam yaratılamaz). Sürekli yalan söylemenin yaygın bir tutum olduğu bir toplum da tabiî ki nesnel olamaz. Bu nedenle giderek gerçekten uzaklaşır ve bir gün gerçekle çarpışınca tuz-buz olur. Japon deneyimi özellikle eleştirel akılcı geleneği olmayan ülkeler için çok değerli bir derstir (Yukarıda künyesi verilen Bozkurt ve diğerlerinin Japon eğitimi hakkındaki kitaplarının özellikle 157-159. sahifelerinde tartışılan bazı özellikler, Japon toplumundaki bu olumsuz durumun nedenlerinin kanımca en önemlilerini kapsamaktadır). Gene 1980 Mayısından bu yana yapmak olanağını bulduğum kişisel gözlemlerime dayanarak şimdilik Çin Halk Cumhuriyeti ve Güneydoğu Asya'da da durumun Japonya'dan çok farklı olmadığını söyleyebilirim. >

33. Burada Hasan-Âli Mühendishânenin kuruluşunu nedense Mühendishâne-i Berrî-i Hûmayun'un kuruluşu olan 1795 olarak alıyor. Halbuki Mühendishâne-i Bahrî- i Hûmayun daha önce, 1773'de kurulmuştur. (Burada Mühendishâne-i Bahrî- i Hûmayun'un kuruluş tarihi hakkındaki en son ve çok faydalı olmuş olan tartışmalara girmek istemiyorum. Ancak bu tartışmalarda ileri sürülen belgelerin hiçbiri kanımca bir *terminus ante quem* değildir, en çok *terminus post quem* olabilirler; bkz. **Beydilli, K.**, 1995, *Türk Bilimi ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi* : Eren, İstanbul, s. 23, dipnot 3; **Kaçar, M.**, 1996, *Osmanlı Devleti'nde Bilim ve Eğitim Anlayışındaki Değişmeler ve Mühendishânelerin Kuruluşu*: T. C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilim Tarihi Bölümü Doktora Tezi, 208 ss., yayınlanmamış)

34. **Yücel, H.-Â.**, 1960, s. XV.

35. Hasan-Âli'nin sosyal bilimlere doğa bilimleri kadar güvenmediği, eserlerinde benim görebildiğim kadarıyla hiçbir zaman net olarak belirtilmemişse de, arada bir su üstüne çıkmaktadır. Ör. "Hepimiz tecrübe etmişiz ve biliriz ki, ilmin, bilhassa sosyal ilimlerin nerede bittiği ve nereden itibaren politikanın başladığı kolayca tâyin edilemez." A. g. e., s. 101.

36. a.g.e., s. 16

37. a.g.e., s. 17

38. a.g.e., s. 17

39. a.g.e., s. 103; Hasan-Âli eserlerinin hemen her çeşidinde akla ve akılcı davranışa olan hayranlığını sergilemiştir. *İngiltere Mektupları*'nda İngiliz evini methederken bakın beğenisini nasıl bir ifâde ile özetliyor: "Anladım ki, İngiliz evi, rasyonel yaşamanın mimarî formülüdür.": **Yücel, H.–Â.**, 1958, *İngiltere Mektupları*: İş Bankası Kültür Cep Kitapları, no. 8, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 17.

40. a.g.e., ss. 70-71. Burada Hasan–Âli dogmacılıkla fanatizmi, yani taassubu tam birbirinden ayırmıyor. Halbuki onun kafasında ikisi arasındaki ayırımın çok mühim olduğunu, çok sevdiği ve çok takdir ettiği Ziya Gökalp hakkındaki şu sözlerinden anlıyoruz: "Ziya Gökalp, doğmatique: nascı idi; fakat fanatique; müteassıp değildi." **Yücel, H.-Â.**, 1957, *Edebiyat Tarihimizden*, 1. cilt: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, seri I, no. 6, s. 238.

41. **Yücel, H.-Â.**, 1960, s. 72

42. a.g.e., s. 106

43. a.g.e., s. 456

44. a.g.e., s. 392

45. a.g.e., ss. 71-72

46. **Popper, K. R.**, 1948[1989], Utopia and violence: **Popper, K. R.**, *Conjectures and Refutations*'da: 5. değiştirilmiş baskı, Routledge, London and New York, s. 356 (ilk yayınlandığı yer: *The Hibbert Journal*, c. 46, sayı 2, ss. 109-116, 1948)

47. <**Afetinan,** A., 1969, *M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*: Altınok Matbaası, Ankara, s. 33. Bu eserin tekrar basıldığı, belki ulaşılması daha kolay yerlerdeki ilgili sahife numaraları şöyledir: >**Afetinan,** A., 1971, *M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*: 1000 Temel Eser, Devlet Kitapları, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, s. 31; <Cumhuri-

yet Gazetesinin okurlarına 1998 yılında armağan ettiği eserler arasında da bu kitap aynı adla çıkmıştır. Orada s. 92.>

48. Bu sorunun rölativist toplumbilim akımlarından etkilenmemiş, bil'akis onlara karşı kaleme alınmış, zengin belgelere dayanan çok güzel bir tartışması için bkz. **Edgerton, R. B.,** *a.g.e.*; **Şengör, A. M. C.,** 1994, *a.g.e.*

49. **Popper, K. R.,** 1949[1989], Towards a rational theory of tradition: *Conjectures and Refutations*'da: 5. değiştirilmiş baskı, Routledge, London and New York, s. 122 (ilk yayınlandığı yer: *The Rationalist Annual for the Year 1949*, **F. Watts**, editor, Watts & Co., London, ss. 36-55). Popper'in verdiği örneğin özellikle gelenek fakiri ve düşmanı Amerikan toplumunda hâlâ anlaşılamamış olduğunun bir kanıtı, müzik takdirinin öğretildiği ders kitaplarında bile, batı kültüründe müziğin "genellikle kitaplar ve basılı notalar vasıtasıyla öğrenildiği ve iletildiği" düşüncesinin yer almasından anlaşılmaktadır (ör. **Kamien, R.,** 1976, *Music—An Appreciation*: McGraw-Hill Book Company, New York, s. 516)

50. Bu talihsiz terimin bu çerçevede kullanılmasının doğa bilimciler arasında yaratacağı huzursuzluğu göz önüne alan dostum Prof. Dr. Namık K. Pak, bana bu terimin felsefî anlamını kısaca açıklamamı tavsiye etti. Türkçeye *görecilik* olarak çevrilmiş olan *rölativizm* (bkz. **Akarsu, B.,** 1988, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, gözden geçirilmiş 4. baskı: İnkılâp Kitabevi, İstanbul), gerçeğin ve tüm değer yargılarının kişinin entellektüel yetişmesine, dolayısıyla kültürlere bağlı olduğunu, kişiden bağımsız gerçek kavramının ve kültürlerarası değer karşılaştırmalarının anlamsız olacağını savunan görüşe verilen addır ve Einstein'in benzer adlı fiziksel teorisiyle hiçbir ilgisi yoktur. Bu görüşün onu destekleyen bir takdimi için bkz. **Feyerabend, P.,** 1987, *Farewell to Reason*: Verso, London, özellikle ss. 19-89. Esaslı bir eleştirisi için de bkz. **Popper, K. R.,** 1994, The myth of the framework: Popper, K. R., *The Myth of the Framework*'de: Routledge, London and New York, ss. 33-64; kültürel rölativizmin bir eleştirisi için **Edgerton**'un yukarıda not 48'de atıf yapılan eserine müracaat edilmelidir. Tarihsel rölativizmin eleştirisi için bkz. **Mandelbaum, M.,** 1938, *The Problem of Historical Knowledge—An Answer to Relativism*: Liveright, New York, x+340 ss.

51. Köy enstitülerine hattâ 1960'dan sonra dahî yapılan en ilkel saldırılar, buralarda çocuklara ve gençlere geleneklere eleştirel bir gözle bakılması gerektiği öğretildiğindendir. Bu konuda tipik bir örnek, cinsel tabuların tartışılmasının "yapılacağı yer herhalde bir maarif yuvası olamaz" diye yazan **Nejat Sançar**'ın "Köy Enstitüleri Meselesi" başlıklı yazısıdır (*Neden Köy Enstitüleri Değil*'de {**Hacaloğlu, Y.,** hazırlayan, 1962, Toprak Yayınları, İstanbul}, s. 72). Hacaloğlu'nun kitabında derlenmiş yazıları okuyanlar, köy enstitülerine saldıranların ortalama bilgi ve fikir düzeyleri hakkında tatminkâr bir izlenim edineceklerdir!

52. Burada Hasan-Âli'nin kastettiği eşitlik, hava direnci olmayan yerlerde tüm cisimlerin aynı hızla düşecekleri gerçeğidir.

53. **Yücel, H.-Â.,** 1960, s. 36.

54. a.g.e., s. ss. 25-26.

55. a.g.e., s. 24.

56. a.g.e., s. 34

57. a.g.e., s. 76

58. a.g.e., ss. 68-69

59. a.g.e., ss. 195-196

60. a.g.e., s., 79; "Fert yok, cemiyet var," aslında Ziya Gökalp'in bir ifâdesidir (bkz. **Yakup Kadri Karaosmanoğlu**, *Hâkimiyet-i Milliye*'nin 27 Ekim 1924 tarihli nüshasına Gökalp'in ölümü münasebetiyle yazdığı makalesinden: **Yücel, H.–Â.**, 1957, s. 244'de; ayrıca bkz. **Enver Behnan**, 1933, *Filozof Gök Alp*: Kitap yazanlar Kooperatifi neşriyatından, Ankara, s. 51). Bu kullanım da Hasan–Âli'nin kafasında aşırı sağ ve aşırı sol uçların nasıl aynı kefeye atıldığını gösteriyor, zira birinin kullanımı diğerini çağrıştırmaktadır.

61. **Popper, K. R.,** 1992, Gegen den Zynismus in der Interpretation der Geschichte: *Eichstätter Materialien (Philosophie und Theologie)*, c. 14, ss. 28-29.

62. **Yücel, H.–Â.**, 1960, s. 108

63. a.g.e., s. 176

64. **Christen, Y.**, 1981, *Le Grande Affrontement: Marx et Darwin*: Albin Michel, Paris, s. 224.

65. **Tremaux, P.**, 1865, *Origines et Transformations de l'Homme et des Autres Êtres*: Hachette, Paris, 490 ss.

66. **Marx, K.**, 1866[1965], Marx an Engels: *Karl Marx Friedrich Engels Werke*, c. 31: Institut für Marxismus-Leninismus beim ZK der SED, Dietz Verlag, Berlin, ss. 247-249.

67. **Yücel, H.-Â.**, 1960, s. 192

68. tezvir=hile, yalan, dolan karıştırma

69. a.g.e., s. 35

70. Pek çok örnek arasından Türkiye'den yeni bir misal için *Hürriyet* gazetesinin 7 Eylül 1997 Pazar tarihli ve 17766 sayılı nüshasının 31. sahifesindeki "Cuma eylemcisi aşırı solcu" başlıklı haberine bkz. Aynı gazetenin 15 Kasım 1997 Cumartesi tarihli ve 17835 sayılı nüshasının 5. sahifesinde **Emin Çölaşan**'ın "Öyle bir tip" başlıklı köşe yazısı bu duruma kendi meslekdaşları arasından bir örnek sunmaktadır. (Bu bölümün orijinalinin *ODTÜ Mustafa Parlar Eğitim ve Araştırma Vakfı* tarafından 19 Aralık 1997'de yayınlanmasından sonra, 1998 Şubat ayında İstanbul Üniversitesi'nde "Türban krizi" patlak verdi. Burada da köktendincilere en büyük destek solcu öğrencilerden geldi [ör. bkz. **Coşkun, B.,** 1998, Turbanın ucu kördüğüm: *Hürriyet* gazetesi, sayı 17943, 3 Mart 1998, s. 3, "Onuncu Köy" Köşesi])

71. a.g.e., s. 70

72. Atatürk'ün özgürlük hakkında düşündükleri Hasan-Âli'nin fikirlerine büyük bir benzerlik sunar. Meselâ, 1930 yılının Ocak ve Şubat aylarında bu konuda çalışırken aldığı notlarında şunları yazmıştır: "Hürriyet insanın düşündüğünü ve dilediğini başka birinin hiç bir tesir ve müdahelesi olmaksızın mutlak olarak yapabilmesidir. Bu hürriyet kelimesinin en geniş tarifidir. İnsanlar bu manada hürriyete hiçbir zaman sahip olamamışlardır ve olamazlar. Çünkü malûmdur ki insan tabiatın mahlûkudur. Tabiatın kendisi dahi mutlak hür değildir. Kâinatın kanunlarına tabidir.": **Afetinan, A.,** 1971, a.g.e., ss. 31 ve 77-78.

73. Bilhassa bkz. **Yücel, H.-Â.,** 1966, ss. 89-92, 843-855, 663-866.

74. Bu konuda daha geniş bilgi isteyen okuyucu şu eserlere başvurabilir: **Akkaya, Ş.,** 1938, *Ankara Tarih-Dil-Coğrafya Fakültesi Tarih Metodu ve Felsefesi Notları I. Kısım Tarih İlminin Tarihi*: Ulus Basımevi, Ankara, 52 ss; **Walsh, W. H.,** 1967, *Philosophy of History,* gözden geçirilmiş yeni baskı: Harper Torchbooks, New York, 215 ss; **Carr, E. H.,** 1987, *What is History?* İkinci baskı: Penguin, London, 188 ss; **Bailyn, B.,** 1994, *On the Teaching and Writing of History*: Montgomery Endowment Dartmouth College, Hanover, özellikle ss. 7-11; **Prost, A.,** 1996, *Douze Leçons sur l'Histoire*: Éditions du Seuil, yayınlanan yer belirtilmemiş, 330 ss; **Braudel, F.,** 1997, *Les Ambitions de l'Histoire*: Fallois, Paris, bilhassa ss. 16-263; **Özlem, D.,** 1998, *Tarih Felsefesi:* Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 413 ss; pek çok kısmına katılamadığım değişik bir tarih yorumu için bkz. **Eyuboğlu, İ. Z.,** 1991, *Tarihin İlkeleri*: Say, İstanbul, 174 ss. Ayrıca şu eserde bu konuda zengin bir bibliyografya verilmiştir: **İplikçioğlu, B.,** 1997, *Eskibatı Tarihi I Giriş, Kaynaklar, Bibliyografya:* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XII. Seri—Sa. 11, ss. 487-488 [Türkçe kaynaklar için], 531-535 [Yabancı dilde kaynaklar için].

75. Bibliyografik bilgi için bkz. **Çıkar,** a.g.e., s. 156. Ben de Çıkar gibi bu bölümde esas itibarıyla 1939 baskısından yararlandım, ancak aynı zamanda kütüphanemde bulunan 1926, 1929 ve 1938 baskılarını da inceledim. 1939 baskısı Lâtin harfleriyle yapılmış ilk baskı (=ikinci baskı) olan 1929 baskısıyla karşılaştırılınca yer yer dilin ve imlânın hafifçe sadeleştirilmesi ve birkaç mizampaj farklılığı dışında herhangi bir değ-

şikliğin yapılmamış olduğu görülür. 1926 baskısıyla 1929 baskısı arasında da fark vardır. Meselâ, 1929 baskısındaki filozof resim ve tanıtımları 1926'daki baskıda yoktur. Bunun dışında da ufak tefek metin farklılıkları bulunmaktadır. Kitap, içeriği ve dili basitleştirilerek 1952 yılında *Mantık Dersleri* adı altında tekrar yayınlanmıştır. Ben bu yeni versiyonun kitaplığımda bulunan en eski baskısı olan değiştirilmiş 1953 baskısını kullandım. Altmışlı yıllara kadar değişmeden basılagelen bu eserin 1969 baskısında doğa bilimlerinin yöntem itibarıyla tarihsel bilimlerden farklı olmadıkları tezi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi felsefe profesörü ve Hasan-Âli'nin dostu Nusret Hızır (1899-1980) tarafından tarih bahsine ders kitaplarının Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu tarafından istenen gözden geçirilmesi esnasında—kuşkusuz yazarının fikirleriyle uyumlu olduğu düşünüldüğünden—eklenmiş görülmektedir (Bayan Canan Yücel Eronat, sözlü görüşme, 1998; kitaplığımda 1963 ve 1969 baskıları arasında yer alan beş baskı olmadığı için, bu değişikliğin 1963'den sonraki hangi baskıda yapıldığını bu kitabı hazırlamak zorunda olduğum kısa zamanda öğrenme imkânım olmadı; <ayrıca bkz. **Hızır, N.,** 1964, Tabiat bilimi ve tarih (bir mantık denemesi): *Türk Tarih Kurumu Yıllık Konferansları I Atatürk Konferansları*, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından XVII. Seri—No. 1, Ankara, ss. 197-204>). Mustafa Çıkar'ın Hasan-Âli Yücel bibliyografyasında (**Çıkar**, 1997, s. 169, madde 38) *Mantık Dersleri*'ne yazarının vefatından sonra yapılan bu eklemeler belirtilmemiştir.

76. "Tarih en umumî manada, gelip geçmiş ne kadar vukuat varsa, hepsinin tetkikı telâkki olunur:" **Yücel, H. -Â.,** 1939, *Surî ve Tatbikî Mantık*: Maarif Matbaası, İstanbul, s. 213; yeni Türkçe'ye uyarlanmış şekli için bkz. **Arıkan,** a.g.e., s. 198.

77. **Yücel, H.-Â.**, a.g.e., s. 293; bkz. **Arıkan,** a.g.e., s. 198. Ben Hasan-Âli'nin bu tanımından tamamen habersiz olarak jeolojinin tarihsel boyutunun en önemli kısmını oluşturan stratigrafi için yıllardır şu tanımı kullanıyordum: Stratigrafi mekân ilişkilerini zaman ilişkilerine çevirebilme bilimidir. Tanımlardaki bu benzeşme, tarihin bilimselliğinin kanımca en önemli göstergelerinden biridir. Hasan-Âli'nin tanımının da benim stratigrafi için kullandığım tanım anlamında alınması gerektiği kanaatindeyim. Prof. N. K. Pak, aksi takdirde onun tanımının Einstein'in rölativite teorisi ile çelişeceğine işaret etti (zaman 4. boyut olduğuna göre mekânlaşamaz, veya mekân zamanlaşamaz).

78. **Yücel, H.-Â.**, 1939, s. 231. Hasan-Âli'yi tamamen eleştirel akılcı felsefe cereyanı içinde göremememizin en önemli nedenlerinden biri de kendisinin bazı fen bilimi gerçeklerinin kesinlikle bilinebileceğine olan Kant'vâri inancıdır. Bu inancın temelini de doğrulayıcı (=verifikasyonist) bilim görüşü oluşturmaktadır. Bilhassa *Felsefe Dersleri*'nin (**Yücel,** 1954) 9. sahifesindeki "muhakkaklık" (*certitude*) tartışmasına bkz. Aslında fen bilimlerinde de olmadığını artık bildiğimiz kesinlik iddiasının tarihsel disiplinlerde olamayacağını gören Hasan-Âli, bu nedenle tarihi bilim olarak görmesine rağmen, başlangıçta onun fen bilimlerinden bu nedenle ayrılan bir bilim türü olduğunu düşünmüş olmalıdır.

79. **Popper, K.R.,** 1966, *The Open Society and its Enemies*, c. II (*The High Tide of Prophecy: Hegel, Marx and the Aftermath*), beşinci düzeltilmiş baskı: Princeton Uni-

versity Press, Princeton, s. 264. Bu eserin Türkçe tercümesindeki yeri için bkz. **Popper, K. R.,** 1994, *Açık Toplum ve Düşmanları,* c. II (*Hegel, Marx ve Sonrası*), üçüncü basım: Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 230.

80. Sosyolojinin bilim olduğu konusunda ayrıca bkz. **Yücel, H.-Â.,** 1954, s. 13.

81. **Rickert, H.,** 1921, *Die Grenzen der Naturwissenschaftlichen Begriffsbildung—eine Logische Einleitung in die Historischen Wissenschaften,* 3. ve 4. düzeltilmiş ve genişletilmiş baskı: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, özellikle ss. 165 ve sonrası. Ayrıca bkz. **Bucher, W. H.,** 1936, The concept of natural law in geology: *Ohio Journal of Science,* c. 36, s. 183; **Yücel, H. Â.,** 1954, s. 9; **Popper,** 1966, s. 264.

82. **Şengör, A. M. C.,** 1993, Tarihsel disiplinlerin bilimselliği üzerine: *Bilim Tarihi,* sayı 25, ss. 11-30; **aynı yazar,** baskıda, Is the present ...

83. **Yücel, H.-Â.,** 1939, s. 230; **aynı yazar,** 1953, *Mantık Dersleri*: Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, s. 103.

84. Hasan-Âli, tarihçinin yöntemlerini detaylı bir şekilde hem *Surî ve Tatbikî Mantık*'da (1939, ss. 207-231), hem de *Mantık Dersleri*'nde (1953, ss. 98-105) tartışmaktadır.

85. **Yücel, H.-Â.,** 1960, s. 245

86. **Yücel, H.-Â.,** 1953, s. 99: burada Hasan-Âli tarihçiyi hem jeolog hem de coğrafyacıyla karşılaştırmaktadır. Ayrıca bkz., **Yücel, H.-Â.,** 1960, s. 294.

87. a.g.e., s. 294

88. **Yücel, H.–Â.,** 1939, ss. 211-212; **Arıkan,** a.g.e., s. 197

89. **Şengör, A. M. C.,** baskıda, Is the present...

90. **Ibn Haldun,** 1958 *The Muqaddimah—An Introduction to History,* translated ... by F. Rosenthal, c. 1: Bollingen Series XLIII, Pantheon Books, New York, ss. 7-17. Bu eserin bir Türkçe tercümesi için bkz. **Ibni Haldun,** 1977, *Mukaddime,* çeviren **T. Dursun,** 1. cilt: Onur Yayınları, Ankara; yukarıda verilen tercümelerin karşılıkları şu sahifelerdedir: yukarıdaki ilk paragraf s. 65'de, daha sonrakiler de ss. 74-76'da. Benim tercümemi yapmak için kullandığım Rosenthal'in İngilizce çevirisinin Turan Dursun'un çevirisinden daha güvenilir olduğu başvurma imkânını bulabildiğim Arabistlerin ortak kanısıdır.

91. **Yücel, H.-Â.,** 1939, s. 212

92. **Baeumler, A.,** 1926, Einleitung, *Der Mythos von Orient und Occident—Eine Metaphysik der Alten Welt aus den Werken von J. J. Bachofen*'de: C. H. Beck,

München, s. CLX; Baeumler'in bu şekilde özetlediği görüşlerini Baron **Wilhelm von Humboldt** şu eserinde yayınlamıştır: *Über die Aufgabe des Geschichtsschreibers*. 12 Nisan 1821 tarihinde Berlin Kraliyet Bilimler Akademisi'ne sunulan bu çalışmanın kolay ulaşılabilecek bir metni için bkz. **Rossmann, K.** (bir giriş yazısıyla birlikte yayına hazırlayan), 1959, *Deutsche Geschichtsphilosophie von Lessing bis Jaspers*: Studienausgabe Sammlung Dieterich, Carl Schünemann Verlag, Bremen, ss. 153-175.

93. **von Buch, L.**, 1808, Ueber das Fortschreiten der Bildungen in der Natur: *v. Moll's Ephemeriden der Berg- und Hüttenkunde*, c. 4, s. 16 (bu konuşma metni, von Buch'un toplu eserleri arasında tekrar yayınlanmıştır: **Ewald, J., Roth, J. ve Eck, H.** [yayına hazırlayanlar], 1870, *Leopold von Buch's Gesammelte Schriften*, 2. cilt: Georg Reimer, Berlin, ss. 4-12; yukarıda verilen pasaj bu eserde 12. sahifededir).

94. "Wie es eigentlich gewesen ist." Hasan-Âli von Ranke'nin daha ilk eserinde vurguladığı bu amaca *Surî ve Tatbikî Mantık*'da atıf yapmıştır: "vakıayı ne suretle geçmiş ise öylece nakletmek". Ancak Hasan-Âli burada von Ranke'nin tarihe verdiği dindar temelden bahis açmamaktadır ve dolayısıyla bu temelin von Ranke'nin eleştiri imkânlarını daralttığını farketmemiş görünmektedir. Belki de von Ranke'nin tarih anlayışının bu çok önemli kısmına vâkıf değildi. Ancak gerçekten de tarihçiler ve tarih yazıcılığı üzerinde von Ranke'nin en çok etki yapmış eseri olan *Zur Kritik neuerer Geschichtschreiber*'de (1824, G. Reimer, Berlin, XII+202 ss.) çok dikkatli bakılmazsa Ranke'nin yalnız ve yalnızca rasyonalist bir gerçek arayıcısı olduğu izlenimi edinilir. Ancak, von Ranke'nin daha sonra yayınladıklarını ve dolayısıyla düşüncesinin tamamını bilen dikkatli bir okuyucu, Ranke'nin bu ilk eleştirel eserinde eleştiriye temel olarak tarihsel belge kabul ettiği şeylerin dışında hiçbir eleştiri dayanağı kabul etmediğini derhal anlar. Böylece Ranke, eğer detaylı ve tutarlı bir mucize tasviri bulsa buna da inanacağı hissini vermektedir. Zaten kendisinin daha sonraki politik eserlerinde (bilhassa kısa ömürlü *Historisch-politische Zeitschrift*'inde) tüm tarih yorumunu dinsel bir temele oturttuğu görülmektedir. Bu da doğal olarak von Humboldt'un savunduğu bilimsel tarihçilikle nihayet çelişir.

95. **Yücel, H.-Â.**, 1960, s. 295

96. a.g.e., s. 296; ayrıca bkz. **Yücel, H.-Â.,** 1939, s. 218: "Şehadetlerini en çok şüphe ile karşılamak mecburiyetinde bulunduğumuz şahitler; bir millete veya dinî, siyasî iktisadî bir partiye düşman olup ta bu millet veya partiler hakkında rivayette bulunanlardır. Millî, dinî, siyasî... ihtirasların—hattâ sahibi tarafından bilinmiyerek—hakikatleri tahrif ettiği, misal vermeğe ihtiyaç olunmayacak derecede çok vaki olan ahvaldendir."

97. **Popper, K. R.**, 1957, *The Poverty of Historicism*: Routledge&Kegan Paul, London, xiv+166 ss. Bu eser **Sabri Orman** tarafından *Tarihselciliğin Sefaleti* adıyla Türkçe'ye çevrilmiş ve **Şafak Ural**'ın bir sunuş yazısıyla 1985 yılında İnsan Yayınları tarafından neşredilmiştir. *Historicism* teriminin Türkçe'ye ne şekilde çevrilmesinin en uygun olabileceği konusunda Mete Tunçay'ın Karl Popper'den çevirdiği *Açık Toplum*

ve Düşmanları adlı kitabın ikinci basımına yazdığı önsöze bkz. (I. cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul, üçüncü basım, 1994, s. 13).

98. **Berlin, I.**, 1954, *Historical Inevitability*: Oxford University Press, London, 79 ss.

99. Kehanetle öndeyi (=önceden kestirme, tahmin etme, *prediction*) arasındaki çok önemli ayırımın farkında olduğunu Hasan-Âli, **Hikmet Feridun [Es]** ile 10 Ekim 1931 tarihinde yaptığı sohbette belirtmiştir: Hikmet Feridun'un "Edebiyat, sizce, nereye gidiyor?" sorusuna "Bu suale cevap vermek, kehanette bulunmaktır. Fakat kuvvetli bir tahmin ile diyebiliriz ki ..." şeklinde cevap vererek kehaneti tasvib etmediğini, ama bir öndeyi yapmağa hazır olduğunu imâ etmiştir: **Yücel, H.-Â.,** 1937, *Pazartesi Konuşmaları*'nda: Remzi Kitabevi, İstanbul, ss. 89-90.

100. **Yücel, H.-Â.**, 1939, s. 224

101. **Yücel, H.-Â.**, a.g.e., s. 226; bu ifadede de Hasan-Âli'nin tarihi bir bilim olarak düşündüğü açıkça sezilmektedir.

102. **Yücel, H.-Â.,** 1954, s. 90

103. **Yücel, H.-Â.**, 1939, ss. 228-229

104. Bilhassa yakın tarihimizin Öner-Yücel davası denilen talihsiz sahifelerine bakınız! **Ertuğrul, F.**, 1997, Yücel-Öner davası: *Hasan-Âli Yücel'e Armağan*'da **(Coşturoğlu, M. ve Emiralioğlu, M.,** yayına hazırlayanlar), Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yıllığı 1997, Birleşmiş Milletler Türk Derneği yayınları: 22, Ankara, ss. 341-439; **aynı yazar**, 1997, Yücel-Öner davası ve dönemin koşulları: *Hasan-Âli Yücel Günleri*'nde **(Danabaş, A. E. ve Budak, A.,** yayına hazırlayanlar), Edebiyatçılar Derneği, Ankara, ss. 79-98; **Koçak, C.**, 1996, Irkçılık-Turancılık davâsının siyâsi rövanşı Öner-Yücel davâsı: *Tarih ve Toplum*, c. 28, sayı 166, ss. 214-222; belgeler için: **Yücel, H.-Â.**, 1947, *Dâvam*: Ulus Basımevi, Ankara, 156 ss.; **aynı yazar**, 1950, *Hasan-Âli Yücel'in Açtığı Dâvalar ve Neticeleri:* Ulus Basımevi, Ankara, 256 s.; **Öner, K.**, 1947, *Öner ve Yücel Davası:* Kenan Matbaası, İstanbul, 70 ss; **aynı yazar**, 1947, *Öner ve Yücel Davası 2*: Kenan Matbaası, İstanbul, 214 ss; **aynı yazar**, 1948, *Öner ve Yücel Davası — Üçüncü Kitap İddia ve Karar*: Kenan Matbası, İstanbul, 117 ss; ayrıca **Çıkar**, 1997'nin s. 129, not 4'ünde verilen referanslara bkz. Dönemin ulusal ve uluslararası politik çerçevesinin çok güzel ve kısa bir özeti için bkz.: **Yılmaz, H.**, 1997, Democratization from above in response to the international context: Turkey, 1945-1950: *New Perspectives on Turkey*, no. 17 (Fall 1997), ss. 1-37 ve orada atıf yapılan kaynaklar; bu konuda ayrıca şu eserlere ve orada verilen kaynaklara da bkz. **Çetik, M.,** 1998, *Üniversitede Cadı Kazanı — 1948 DTCF Tasfiyesi ve Pertev Naili Boratav'ın Müdafaası*: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 54, İstanbul, viii+237 ss. (bilhassa *Sunuş*'un 1. dipnotunda verilen kaynaklara bkz.); **Öztürkmen, A.**, 1998, *Türkiye'de Folklor ve Milliyetçilik*: İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 139-191.

105. **Yücel, H. -Â.**, 1960, s. 106; oğlu **Can Yücel**, bir kısmı O'nun anısına ithaf edilen makalelerden oluşan *İmece* dergisinin 1. cildinin 2. sayısına (Nisan 1961) yazdığı "Öldü" başlıklı enfes yazısında, (ss. 6-7) babasının sözde "solculuğunu" pek etkileyici bir şekilde tanımlamıştır. O yazıda Can Yücel, özetle, akılcı bir şekilde, dikkatli gözlerle ve eleştirel bir ruhla, doğaya, bilime, san'ata, insanlığa, ülkesine ve halkına saygı ve sevgi duyarak yaşamak solculuksa, evet babam solcuydu diyor!

106. Din, buna kısmen bir istisnadır. Hasan–Âli'nin muhtelif yazılarından edindiğim intiba ve çocukluğunda kendisine verilen Mevlevî eğitiminin ancak tahmin edebildiğim etkileri, bana O'nun içten inançlı, fakat tasavvufî görüşte bir Müslüman olduğu kanısını vermektedir. Öldüğü yıl yayınlanan, ancak 1948'de (1954 yılında yazılmış olan önsözü dışında) yazılıp bitirildiği anlaşılan *Allah Bir* adlı tek şiirlik kitap bu kanıyı güçlendirmektedir: **Yücel, H.-Â.**, 1961, *Allah Bir*: Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 59 ss. Ayrıca bkz. **Sayar, A. G.**, 1997, Doğmunun yüzüncü yılında Hasan-Âli yazılarına önemli bir zeyl'e zeyl: *Tarih ve Toplum*, c. 27, sayı 158, ss. 68-70; bu makalede nakledilen rûya ve Hasan-Âli'nin onu izleyen icraatı, kızı Canan Yücel Eronat tarafından ricam üzerine doğrulanmıştır (sözlü görüşme, 7. III. 1998).

107. **Yücel, H.-Â.**, 1960, s. 461

108. **Yücel, H.-Â.,** 1960, *Dinle Benden*, ss. 44-46

109. **Yücel, H.-Â.,** 1966, s. 946; Hasan-Âli'nin Atatürkçülüğü hakkında bilhassa Mustafa Çıkar'ın 1997'de yayımlanan kitabının 130. sahifesine ve orada 7. notta verilen referanslara bkz.

110. **Çıkar,** M., 1997, a.g.e., s. 149

111. Hasan-Âli'nin insan sevgisini çok çarpıcı bir şekilde gözler önüne seren şimdiye kadar yayınlanmamış bir anı için bkz. **Kaplan,** M., 1998, Hasan-Âli Yücel iyi insan iyi vatandaştı: *Kıyı*, yıl 12, sayı 144, ss. 6-7.

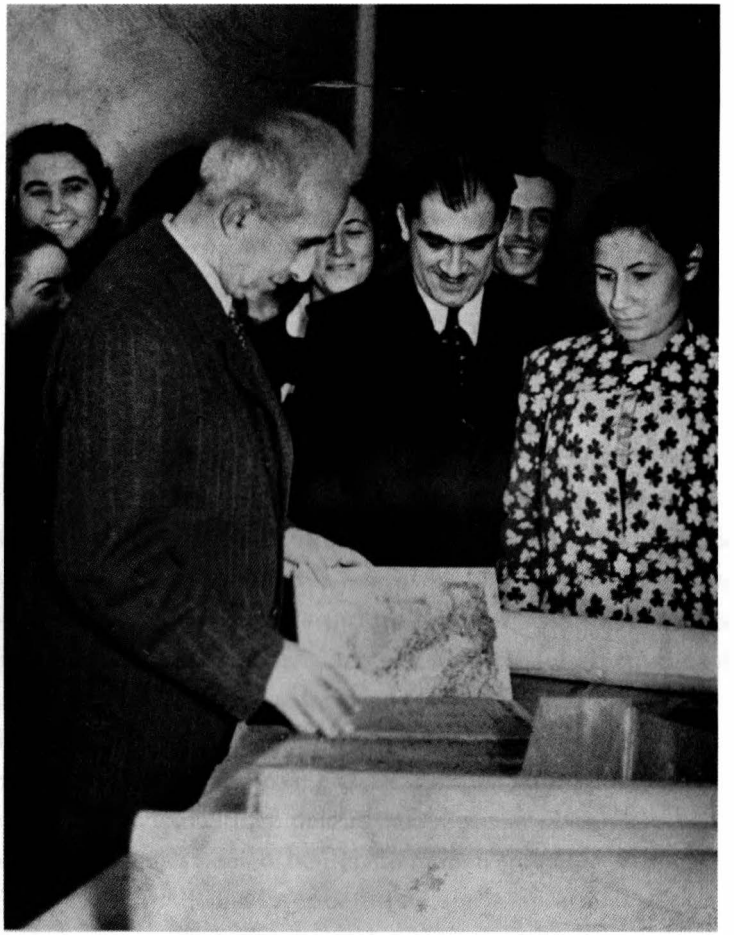
112. Kızı Sayın **Canan Yücel Eronat**'da *Öğretmen-Öğrenci Köşesi*'ne (dipnot 113'e bkz.) yazdığı önsözünde, babasının bütün çabasının düşünceyi *ve* sevgiyi sevdirmek olduğunu vurgulamıştır.

113. **Yücel, H.-Â.**, 1937, Necati'nin mezarında: *Pazartesi Konuşmaları*'nda: Remzi Kitabevi, İstanbul, ss. 30-33; **aynı yazar**, 1954[1995], Mustafa Necati: *Öğretmen-Öğrenci Köşesi:* H.-Â. Yücel Külliyatı IV, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları 1791, Türk Klasikleri Dizisi 41, Ankara, ss. 203-205; detaylı bilgi için ayrıca bkz. **Emiralioğlu,** M., 1967, *Unutulmayan Eğitim Bakanı Mustafa Necati*: Emel Yayınları 5, Ankara, 31 ss; **İnan, A.**, 1968, Yeni harflerin kabulü ve millet mekteplerinin açılışı esnasında millî eğitim bakanı M. Necati'nin ölümü: *Belleten*, c. 32, sayı 125, ss. 51-53+1 fotoğraf levhası ("1 Ocak 1928 salı günü saat 10.10'da, 36 yaşındaki M. Necati son nefesini vermişti. Bu kara haber alındığında Atatürk'ün teessürü son haddini bulmuştu. Ben

ilk ve belki de son defa olarak Atatürk'ün acı duyarak ağladığına şahit oluyordum": s. 53); **Okan, K.**, 1972, *Mustafa Necati:* M. E. B. Planlama-Araştırma ve Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, yayın no. 106, [Ankara], 34 ss; **İnan, M. R.**, 1980, *Mustafa Necati: Kişiliği, Ulusal Eğitime bakışı, konuşma ve anıları*: Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, İstanbul, 254 ss; **Ersoy, O.**, 1989, Büyük eğitimci Mustafa Necati ve öğretmen: *Çağdaş Eğitim*, yıl 14, sayı 149 (Kasım 1989), ss. 14-34; **Genç, R., Kaptan, S., Akkutay, Ü. ve Eski, M.** (düzenleyenler), 1991, *Mustafa Necati Sempozyumu, 9-11 Mayıs 1991, Kastamonu*: Kastamonu Eğitim Yüksek Okulu Yayınlarından no. 6, 238 ss. <**Oğuzkan, A. F.** (yayına hazırlayan), 1995, *Mustafa Necati Anma Toplantısı*: Türk Eğitim Derneği Yayınları, Türk Eğitim Derneği Eğitimcilerimizi Anma ve Tanıtma Dizisi: 2, Ankara, XV+160 ss.> Ayrıca bkz. **Eski, M.**, 1990, *Mustafa Necati Bey'in Kastamonu'daki Çalışmaları*: Kastamonu Eğitim Yüksekokulu Yayınları no. 4, Ankara, VII+250 ss.

Mustafa Necati Bey'in otobiyografik bir eseri de vardır: **Mustafa Necati**, 1926[1972] *İstiklâl Harbi Hâtıraları:* Hayat Tarih Mecmuası, Sayı 5 (1972 Haziran) eki, 24 ss. (Bu eser ilk defa 1926 yılında çıkan *Hayat* mecmuasının ilk sayısında tefrika edilmeye başlanmış ve 9 sayı sürmüştür).

Mustafa Necati Bey yeni Türk devletinin sekizinci Maarif Vekiliydi.

13 Kasım 1940: Maarif Vekili Hasan-Âli Yücel, Millî Şef ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye yeni binasında henüz bir hafta önce eğitime başlamış olan Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesini gezdiriyor. Yücel'in arkasındaki erkek, Türkiye'nin ilk coğrafya eserleri bibliyografyasını hazırlamış olan ve bu nedenle Hasan-Âli Yücel tarafından toplanan Birinci Coğrafya Kongresi esnasında bakandan iltifat ve derhal geliştirilmiş ikinci bir baskısını yapması için teşvik gören coğrafyacı Selçuk Trak'tır (1915-1977).

2. BÖLÜM

DOĞA BİLİMLERİNİN IŞIĞINDA EĞİTİM KURAMI VE TÜRK AYDINLANMASI[1]

Ufkun dudağında bir küçük ses yok
Toprağın göğsünde artık nefes yok
Hasan-Âli Yücel (1919)

Hasan-Âli Yücel[2] adı anılınca akla ilk gelen O'nun 28 Aralık 1938'den 12 Ağustos 1946'ya kadar "yedi yıl, yedi ay ve yedi gün"[3] süre ile yaptığı efsânevî Maarif Vekilliği, şimdiki terimlerle Millî Eğitim+Kültür Bakanlığıdır. Bu bakanlıktaki başarısı o derece baş döndürücüdür ki, bundan önceki ve sonraki yaşamında ve görevlerinde büyük bir insansever ve vatansever bakış açısından Mevlevî dervişi, felsefeci, filozof, san'atkâr (musikîşinas, şâir, yazar), bilim adamı (edebiyat tarihçisi, bilim tarihçisi, eğitim tarihçisi), eğitimci (öğretmen, müfettiş), devlet adamı ve gazeteci olarak yaptığı ve pek çok sıradan insan için cidden pek büyük başarılar olarak kayda geçecek faaliyetini hemen hemen tamamen gölgeler. Hasan-Âli Yücel'in ne kendisinden önce ne de sonra aynı makamı işgal etmiş kişilerce gösterilebilmiş olan bu inanılmaz başarının sırrını araştırmak, hem onun temsilcisi olan kişiyi daha iyi tanımak, hem de başarının nedenlerine inerek onu belki başkalarının da tekrar etmesine imkân verebilecek nedensel bağların köken ve karşılıklı ilişkilerini anlayabilmek için gereklidir. Bu yazının amacı, eğitimci Yücel'in başarısının kişiye, yere ve za-

mana atfedilecek nedenlerinden kanımca en önemlisi olan O'nun şahsına ait bölümünün bir analizini yapmaktır. Bu analizden çıkan sonuç, Hasan-Âli'yi yalnız büyük bir Maarif Vekili değil, aynı zamanda o müşkülpesent ve her zaman gayrimemnun bilgin eleştirmen İbnülemin Mahmut Kemâl İnal'ın deyimiyle "Yüce bir Maarif Vekili"[4] yapan kendisinin eğitim çalışmalarında tamamen doğa bilimlerinin yöntemini, kendi deyimiyle, "müsbet ilimlerin" kılavuzluğunu, benimsemiş olmasıdır. Bunda da hiç kuşkusuz üniversitede almış olduğu ve ondan sonra her zaman ve her fırsatta geliştirmeğe çalıştığı felsefe bilgisinin rolü olmuştur.

Bilim kavramı ve doğa bilimleri

Türkçe'de bilim *bilmek* sözcüğünden türer ve İ. Z. Eyuboğlu'nun etimoloji sözlüğüne göre "bilinen, bellekte iz bırakan" anlamına gelir[5]. Batı dillerinin pek çoğunda kullanılan *science* terimi bir Hint-Avrupa dil kökü olan ve "ayırabilmek, farketmek" anlamlarına gelen *skei-*'den türemiştir. Latince *scientia* Yunanca *epistéme*'nin karşılığıdır ki, bu Yunanca kelime "anlayış, bilgi, bilim" anlamlarına gelir ve "bir şeyin önünde durmak, bir şeyle yüz yüze gelmek" anlamında bir kökten gelmiştir. Arapça *'ilm* kelimesi bilmeği belirttiği gibi, Çince "bilim" anlamına gelen *xuéshù* (şueşu okunur!) aynı zamanda "bilgi, öğrenim" anlamındadır ve "öğrenmek, incelemek" anlamındaki *xué*'den (şue okunur!) üretilmiştir. Bu kısa listede görülen, tüm büyük kültür dillerinde "bilim" yerine kullanılan kelimenin olumlu bir anlamı olduğu ve bilmeyi simgelediğidir.

Kendi kendimize neleri bilebildiğimizin bir tahlilini yapmağa kalksak, bildiğimizi iddia ettiğimiz şeylerin iki tür olduğunu görürüz. Biri tikel nesneler hakkındaki bilgilerimizdir. Meselâ şu elinizde tuttuğunuz kitap, karşınızda duran o pencere, o pencerenin camı veya çerçevesi veya mandalı bu tür tikel bilgilere örnektir. Dünyadaki okyanuslar, Asya kıt'ası, hattâ dünyanın kendisi, içinde bulunduğu Güneş sistemi vs. hep bu tür tikel nesnelerdendir. Bir de olaylar vardır. Olaylar arasında yalnızca bir defa cereyan edenlerin bilinmeleri açısından tikel nesnelerden pek bir farkları yoktur. Bu akşam sinemaya gitmiş olmam böyle tikel bir olaydır. Evden çıkışım, yolda sinemaya giderken olanlar, sinemada cereyan edenler ve eve dönerken karşılaştıklarım zaman ve mekânda aynen tekrarı mümkün olmayan şeylerdir.

Dünyanın Güneş etrafında dönüşü hakkında bilebileceklerim ise iki değişik açıdan incelenebilir. Her bir dönüş aynen benim sinemaya gitmem gibi zaman ve mekânda tekrarlanamayacak hadiselerin bir zinciridir. Bunun böyle olduğunu, meselâ son yıllarda gezegenimizin iklim tarihini açıklamak için kullandığımız ve dünyanın Güneş etrafındaki her yıllık turunun bir diğerine benzemediği esasına dayanan Milankoviç döngüleri çok açık bir şekilde bizlere göstermektedir[6]. Ancak, bir de dünyanın güneş etrafında milyonlarca yıldan beri yaptığı bir "ideal" dönüş vardır. Bu dönüşün izlediği yola biz dünyanın yörüngesi diyoruz. Bu yörünge bazen daha eliptik (teknik terimle "eksantrisitesi büyük") bazen daha dairesel oluyor, ama hiçbir zaman belirli sınırların dışına taşmıyor. İşte bu sınırlar içinde, Güneş-Dünya ikilisini etkileyen çekim güçlerini de idealize ederek hesaplanan yörüngeye biz ideal yörünge diyoruz ve Güneş Sistemini genelde betimlemeye çalıştığımız zaman bu ideal yörüngeden sadece "yörünge" olarak bahsediyoruz. Bu ideal yörünge gibi, ideal bir elektrik akımı, ideal bir manyetik alan, ideal güçler vs. de vardır. Bu idealler grubu bizim zekâmızın yarattığı ve çevremizdeki doğayı anlamamıza yardım eden yapay bir bilgi hazinesidir. Olayların idealleri olduğu gibi, tikel varlıkların da idealleri vardır. "Bardak" dendiği zaman hepimiz kabaca ne tür bir nesneden bahis açıldığını anlarız ama bunun "hangi bardak" olduğu sorulduğu an, artık bize belirli bir bardağa ait tikel bilgilerin verilmesini bekleriz. Benzer şekilde gezegen, otomobil, diş fırçası bu tür ideal isimlerdir. Bu ideal isimlere felsefede *genel isimler* veya *evrenseller* adı verilir[7].

Burada dikkat edilmesi gereken husus tikel nesnelerin en azından belirli bir detay sınırında ve az veya çok bir hatâ payı

içerisinde bir fâni tarafından kesin olarak bilinebilmelerine imkân olmasına rağmen, aynı durumun evrenseller için geçerliliğinin olmamasıdır. Evrenseller, sayısız—veya bir fâninin birarada hiçbir zaman göremeyeceği kadar büyük sayıda—bireylerin ortak özelliklerinin temsilcileridir. Meselâ bu yüzyıla kadar canlılar âleminin hayvan ve bitkiler olarak iki alt âleme ayrılmasına rağmen şimdi bunlara bir de tek hücreliler ayrı bir alt âlem olarak eklenerek eskiden "hayvan" tanımına giren pek çok tek hücrelinin bu evrensel kavramın dışına çekilmesi gerekmiştir. Evrenselleri belirleyen gerçek veya potansiyel sayı büyüklüğü—hattâ sonsuzluğu—evrenseller hakkındaki bilgimizin, tikel nesneler ve/veya olaylar hakkındaki bilgimizden pek temelli bir şekilde değişik olması gerektiğini gösterir. Bu değişiklik şudur:

Evrenseller hakkındaki bilgilerimiz her zaman ve tamamen varsayımsaldır, hiçbir zaman kesinlik arzedemez. Biz bu "bilgileri" kafamızdan bir kurgu çerçevesinde uydururuz. Bu uydurmacalara da varsayım, hipotez, teori veya doğal yasa adlarını veririz. Bu uydurmacalar bilimciler tarafından sürekli olarak sınanır. Sınavları hep başarıyla geçen uydurmacalar korunurlar, buna mukabil bir sınavda tökezleyen uydurmacalar evrensel geçerliliklerini kaybetmiş oldukları için, bilimin evrensel gerçekleri sınıfından dışlanırlar. 200 küsur yıl süreyle insanlığın kesin doğruyu bulduğunu sanmasına neden olan Newton'un çekim kanunu ve ona bağlı mekanik, Einstein'in görecelilik kuramı tarafından tahtından indirilmiş, yalnızca ışık hızından çok yavaş cereyan eden olayların izahı için geçerliliğini koruyan bir kısmî kuram durumuna konulmuştur. Newton'un mekaniği aynı şekilde atom ve daha küçük boyut-

lardaki olayları da izah edemediği için burada da Schrödinger tarafından kuantum mekaniği geliştirilmiştir.

Demek ki bilim, adının tüm kültür dillerindeki ifâdesinin tersine, hiçbir zaman "bilemez." Bilim tarihi bir yanılgılar resmigeçidinden ibarettir. Ancak, günümüzde kendimiz, çevremiz, dünyamız, hattâ evrenimiz hakkında bildiklerimiz atalarımızın bildiklerinden o kadar çoktur ki, günümüzde tüm insan bilgisi en çok her bir yılda bir ikiye katlanmaktadır! Bu hız, daha geçen yüzyılın ortasında her yüz yılda birdi.

Şimdi şu soru karşımıza çıkmaktadır. Tüm geçmişi bir yanılgılar tarihinden ibaret olan bir faaliyet nasıl oluyor da bu kadar olumlu işler yapabiliyor, bu kadar çok bilgi üretebiliyor? Bunun sırrı tamamen haddini bilmektedir. Tüm bilimsel kuramlar, yukarıda işaret ettiğimiz gibi uydurulduktan sonra eldeki gözlemlerle en hoşgörüsüz şekilde *sınanırlar*. Sınavı geçemeyen kuramlar derhal terkedilir, sınavı şimdilik geçenler bilimcinin bir âleti olarak kullanımda kalırlar; tâ ki ters bir gözlem, onu da geçersiz kılana kadar. O zaman bilimci, yanlışlanan kuramın açıkladığı tüm gözlemleri *ve* açıklayamadığı gözlemi de açıklayacak yeni bir kuram uydurmağa çalışır. Bu şekilde yeni uydurulan kuramlar giderek kendilerinden öncekilerden daha zengin gözlem demetlerini açıklayan zengin zekâ ürünleri ve aynı zamanda evren yorumları olarak insan bilgisini zenginleştirmeğe devam ederler. Ancak bilimci, bilimin başdöndürücü başarılarına rağmen incelediği nesneler karşısında kendi aczini bildiğinden hiçbir zaman son gerçeğe ulaştığını iddia edemez; hattâ buna tesadüfen ulaşmış olsa bile bunu farkedemeyeceğini bilir. *Bilimi, insan bilgisine katkı yaptığını iddia eden ve içinde kesinlik iddiaları bulunan tüm inanç*

sistemlerinden ayıran ve onların hepsinden daha başarılı kılan işte bu haddini bilirlik ve aynı zamanda inatçı sorgulamacılık/eleştiricilik özelliğidir. İnsan, ilk günlerinden beri halk arasında "deneme-yanılma yöntemi" de denilen bu yöntemle bilgisini genişletmiş, kesin ve tartışılmaz bilgiye ulaştığını iddia eden hiçbir otoriteyi ciddiye almayan, ancak her gördüğünü ve duyduğunu sürekli sorgulayıp eleştiren toplumlar tarihte uygar ve müreffeh olabilmişlerdir.

Yukarıda bilim metodu diye tanıttığım metod, bilim MÖ 6. yüzyılda eski İyonya'nın Milet şehrinde Tales ve Anaksimander tarafından icat edildiğinden günümüze kadar doğa bilimlerinin ayrılmaz bir çalışma prensibi olmuştur[8]. Aslında kuramsal bilgi kullanma ihtiyacında olan tüm düşünce sistemleri, yukarıda anahatlarıyla tanıttığım sistemi kullanmak zorundadırlar ve kullanmışlardır. Ancak ne yazık ki sosyal bilimler adı altında toplanılan tarih, kültürel antropoloji, sosyoloji, psikoloji ve benzerlerinin mensupları her ne hikmetse bilimin genelleyici karakterinden ürkmüşler, insan bilimlerinde genellemelere yer olmadığını söyleyecek kadar ileri gitmişlerdir. Meselâ geçen yüzyılın sonlarına doğru romantik Alman tarihçisi Wilhelm Dilthey kendinden önceki Schleiermacher ve von Ranke gibi dindar felsefeci, ilâhiyatçı ve tarihçilerin geliştirdiği, bireyi "anlamak" (*das Verstehen*) yoluyla ancak tarih yapılabileceğini iddia ederken[9], Amerikalı kültürel antropolog William Graham Sumner da her kültürün kendi değer yargıları temelinde incelenmesi gerektiğini, kültürlerin birbirleriyle karşılaştırılmalarının mümkün olmadığını öğretiyordu[10]. Ancak ne Dilthey bu "anlamak" ile nasıl bir yöntem izlenmesi gerektiğini ve gerçeğe olan yakınlığımızın "anlamak" çerçevesinde na-

sıl ölçülebileceğini anlatabiliyor, ne de Sumner, yalnızca kendi içlerinden incelenen kültürlerin nasıl bir kıstas çerçevesinde değerlendirilebileceğini ortaya koyabiliyordu[11]. Bilhassa postmodernist dünyada giderek daha çok moda olan romantik/öznel bakış açılarının aslında erken habercileri olan bu görüşlerin, doğa bilimlerindeki yöntemlerle karşılaştırılmalarının mümkün olmadığı ortadadır. Doğa bilimlerinin amacı, bilimciyi çevresinden haberdar etmektir. Bu nedenle hem tikel nesnelerin tasviri, hem de bu tikel nesnelerin genel nitelikleri ve bunları etkileyen süreçler hakkında ileri sürülen kuramlar bilimciyi ilgilendirir. Sosyal disiplinlerde ise tikel tasvirin ötesine geçmek aynı doğa bilimlerinde olduğu gibi öndeyi yapmayı gerektirdiğinden, bu öndeyinin de kehânetle karıştırılma ihtimali bulunduğundan, sosyal "bilimciler" genelleyen ve öndeyi yapabilecek kuramlardan korkmaktadırlar. Bu korku ne yazık ki sosyal disiplinlerin araştırma ve düşünce yöntemlerini büyük ölçüde kısırlaştırmakta, bunları bilimsellikten uzaklaştırmaktadır. Bu nedenle bu yazıda eğitim, yalnızca doğa bilimleri açısından ele alınacaktır. Elde edilen neticeler kuşkusuz sosyal disiplinler kuram ve öndeyi korkularını yendikleri, öndeyi ile kehâneti birbirinden ayırabildikleri zaman onlar için de geçerli olacaktır[12].

Bilimin karakteri ışığında sahte ve gerçek eğitım yöntemleri

Beklenilenin ve yaygın olarak iddia edilenin tersine, tarih boyunca eğitim ve araştırma birbirlerine tamamen zıt temeller üzerine oturan iki faaliyet olmakla kalmamış, genelde birinin başarılı olduğu yerde diğeri başarısız olmuştur[13]. Ancak tâ eski Hellas'ta, bilhassa Aristo'dan bu yana büyük öğretmenlerin

bilgiyi belirli takrir, kuram ve yasalar halinde âdeta komprime haplar haline getirerek öğrenciye "yutturmuş" olmaları, *iyi* eğitimin yanlışlıkla *yaygın* eğitim olarak algılandığını, eğitimin yaygınlığının zaman ve mekândaki garantisinin de eğitimle öğrenciye verilecek şeyin paketlenmiş hazır bilgi olması gerektiğinin sanıldığını göstermektedir. Daha basit bir deyişle iyi eğitim, eğitilenin fazla sıkıntı çekmeden öğrenebileceği (ve bu yüzden çok sayıda kişiye kolayca öğretilebilecek) hazır şablonlar halinde yapılan eğitim olarak görülmüştür.

Ancak bilim—yani öğretilmesi gereken—yukarıda gördüğümüz gibi, karakteri gereği her an değişebilen ve genellikle gelişen bir bilgi kütlesi ve düşünce sistemidir. Bilimin dile getirdiği ifâdeler herkes tarafından kontrol edilebilen tiptendir, bu ifâdelerin üretiminde kullanılan yöntemler birbirleriyle çelişmezler ve üretilen varsayımlar, kuramlar hep gözlemle en iyi uyuşan en basit ifâdelerden oluşurlar. Sürekli kontrol, pek sık varsayımlarımızda, kuramlarımızda, yasalarımızda açıklar bulur, bunları ortadan kaldırır ve yenilerinin uydurulmasını gerektirir. Bu şekilde tüm kütlesi her an bir devrimle yıkılabilecek ve gerçekten de hep küçüklü büyüklü bir devinim ve devrim içinde yaşayan bilim, eğitimin ve hele kitlesel eğitimin gerektirdiği paketlenmiş, hazır bilgi haplarının uzun süre geçerliliğini garanti imkânına sahip değildir.

Bu durumda eğitim iki yoldan birini seçmek durumundadır: Ya *kolay*, fakat *sahte* yolu seçip bilimin gelişmesini yansıtmaktan âciz, ancak hazmı kolay paketler içerisinde bilgiyi fosilleştirerek öğrenciye sunacak ve öğrenciyi aldatacak, veya *zor* fakat *gerçek*[14] yolu tercih ederek öğrenciye doğrudan hazmı kolay hazır bilgi paketlerini değil, bilgiyi bizzat edinmenin yani

üretmenin yollarını öğretmeye teşebbüs edecektir. Kolay fakat sahte yol, hem öğrenci hem de öğretici için zahmetsiz olduğundan ve genelde hem eğitim sistemini hem de bu sistem içinde eğitilenleri ve eğitenleri başarılı gösterdiğinden tarih boyunca hemen her kültürde ezici bir çoğunluğun tercihi olmuştur.

Bu kolay fakat sahte dediğimiz yolun tercihinin bir diğer nedeni de, insanların gerçeğin çıplak olarak karşımızda durduğuna, öğrenmek için gözlerimizi iyice açmaktan başka birşey yapmamıza gerek bulunmadığına olan asılsız ve yanlış inançlarıdır. Bu varsayım beraberinde otomatikman niçin herkesin aynı "çıplak duran" gerçeği görmekte zorlandığı sorusunu getirir. Bu soruya verilen standart cevap, kişinin kafasını dolduran "yanlış fikirlerin" veya gönlündeki "zararlı hurafenin, bâtılın" kendisini kör ettiği, en açık gerçekleri bile görmesini engellediği tezinden ibarettir. Önerilen tedavi ise, kişinin kafasındaki ve/veya gönlündeki zararlı fikir ve hurafenin temizlenmesidir. Bu temizleme, muhtelif dinlerde ve dışa kapalı bazı kurumlarda (ör. masonluk) görülen inisiyasyon merasimlerinden[15], muhtelif cin ve şeytan def etme veya çıkarma dualarına, engizisyonun işkencelerine kadar bir dizi esoterik/mistik/sadistik şekiller alabilir veya Sokrat'ın *mayotike tehne* (h maieutikh tecne=ebelik tekniği) adı verilen sürekli sorgulama yöntemi kadar masum da olabilir[16].

Yakın tarihimizde Atatürk inkılâpları denilen hızlı değişim hareketlerinin eğitim ile ilgili kesiminin temelini oluşturan düşünce, işte yukarıda kolay fakat sahte dediğimiz eğitim stilinden milletçe zor fakat gerçek eğitime dönmemiz gerektiği olmuştur[17]. Osmanlı İmparatorluğu, medrese eğitiminin hemen tamamen kolay fakat sahte eğitim olduğunu 18. yüzyılın başı

20 Kasım 1944'te Maarif Vekili Hasan-Âli Yücel İstanbul Teknik Üniversitesi'nin Gümüşsuyu binasında öğretim elemanları ve öğrencilerle konuşurken.

ile 19. yüzyılın sonu arasında geçen sürede yavaş yavaş anlamış, bunu bertaraf etmek için de perakende tedbirler almaya yeltenmiştir[18]. Bu tedbirler, gerçek eğitimi istemeyen bilgisizler ve art niyetliler arasında Sultan III. Ahmet (1674-1736; saltanatı 1703-1730) ve O'nun Osmanlı'nın Müslüman cemaati içine matbaayı sokan başveziri Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'ya (1660-1730)[19] karşı Patrona Halil isyanını (28 Eylül-11 Kasım 1730), Sultan III. Selim'e (1761-1808; saltanatı 1789-1807) karşı Kabakçı Mustafa isyanını (25 Mayıs 1807-13 Temmuz 1808), Sultan II. Mahmut'a (1785-1839; saltanatı 1808-1839) karşı da nihalet Vak'a-yi Hayriyye (15 Haziran 1826) ile noktalanan bir seri başkaldırmayı alevlemiş, bilhassa halk arasında cahil ve mütaassıp din adamlarının yarattığı hu-

zursuzluğu, devlete güvensizliği ve kargaşayı asla önleyememişti. Osmanlı Devleti içerisinde modern bir üniversitenin açılması bu nedenlerle yarım yüzyıla yakın bir süre ertelenmiş olduğu gibi, Mühendishâne ve benzeri diğer önemli sivil eğitim okulları da bir türlü kendilerine gelememişlerdi. Mustafa Kemâl bu durumu kökünden değiştirmek niyetindeydi. Bu nedenle, inkılâplarıyla eğitim kurumlarında kolay fakat sahte eğitimden kalan ne varsa temizleme harekâtına girişti. Önce hedefin ve bu hedefi gerektiren nedenlerin açıkça ortaya konulması gerekiyordu. Bunu en açık ifâde ettiği yerlerden biri Büyük Taarruz'un başarıyla neticelenmesi sonucu Bursa'ya kendisini İstanbul'dan tebrike gelen öğretmenlere yaptığı heyecanlı konuşmasının eğitimle ilgili kısımlarıdır:

"...bugün, vâsıl olduğumuz nokta halâs-ı hakikî değildir. Bu fikrimi izah edeyim: Bir milletin mâruz-ı felâket olması demek, o milletin hasta, marîz olması demektir. ... Binaenaleyh, halâs, hey'et-i içtimaiyyedeki marazı teşrih ve tedavi etmekle elde edilir. Marazın tedavisi ilmî ve fennî bir tarzda olursa şifâbahş olur. Yoksa bilakis maraz müzmin olur ve gayr-i kabil-i tedavi bir hale gelir. Bir hey'et-i içtimiyyenin marazı ne olabilir? Milleti millet yapan, terakki ve tefeyyüz ettiren kuvvetler vardır: Fikir kuvvetleri ve içtimaî kuvvetler ...

Fikirler manasız, mantıksız safsatalara mâlî olursa, o fikirler marîzdir. Kezâlik hayat-ı içtimaiyye akıl ve mantıktan ârî, bîfâide ve muzır birtakım akideler ve an'anelere meşbû olursa meflûc olur.

Evvelâ fikir ve içtimaiyat kuvvetlerinin menbâlarını tathirden başlamak lâzımdır. Memleketi, milleti kurtarmak isteyenler için, hamiyet, hüsnüniyet, fedakârlık elzem olan evsâftandır. ... Fakat bir hey'et-i içtimaiyedeki marazı görmek, onu tedavi etmek, hey'et-i içtimaiyeyi asrın icâbâtına göre terakki ettirebilmek için, bu evsaf kâfi gelmez; bu evsâfın yanında ilim ve fen de lâ-

zımdır. İlim ve fen teşebbüsâtının merkez-i faaliyeti ise mekteptir. Binaenaleyh mektep lâzımdır.

...

Hanımlar, beyler. Memleketimizin en mâmur, en lâtif, en güzel yerlerini üç buçuk sene kirli ayaklariyle çiğneyen düşmanı mağlup eden zaferin sırrı nerededir, bilir misiniz? Orduların sevk ve idaresinde ilim ve fen düstûrlarını rehber ittihâz etmektedir. Milletimizi yetiştirmek için asıl olan mekteplerimizin, dârülfünûnlarımızın teessüsünde aynı mesleği takip edeceğiz. Evet, milletimizin siyasî, içtimaî hayatında, milletimizin fikr-i terbiyesinde rehberimiz ilim ve fen olacaktır. Mektep sayesinde, mektebin vereceği ilim ve fen sayesindedir ki Türk milleti, Türk sanatı, iktisadiyâtı, Türk şiir ve edebiyatı, bütün bedâyiiyle inkişâf eder."[20]

Atatürk, bu konuşmasında, ordunun sevk ve idaresinde kullandığı ve milletimizi yetiştirmek, üniversitelerimizi kurmak için izleyeceğimiz yol için de kılavuz olacağını müjdelediği ilim ve fen düstûrlarına somut bir örnek vermemiştir. Ancak Kurtuluş Savaşındaki çarpışmalar tek tek incelendiği takdirde hemen her birinin sırayla *1: problem vâzı—2: çözüm varsayımının ortaya atılması—3: bunun deneyle incelenmesi—4: çözüm varsayımında yanlış görülenlerin değiştirilmesi—5: değiştirilmiş çözümle sonuca gidilmesi* safhalarından geçilerek kazanıldığı görülür. Bunun en yaygın bilinen örneği Sakarya Meydan Muharebesi esnasında izlenilen hareket tarzıdır. Atatürk, bunu *Nutuk*'ta aynen bir bilim adamının bir bilimsel yayın içinde vak'a takdimi şeklinde ve bu vak'anın incelenmesi esnasında cereyan eden hipotez yanlışlanması ve yeni hipotezin vâzında kullanılması doğal olan ifâdelerle dile getirmektedir[21]:

"Meydan muharebesi 100 kilometrelik cephe üzerinde cereyan ediyordu. Sol cenahımız, Ankara'nin elli kilometre cenubuna kadar çekilmişti. Ordu-

muzun cephesi, garba iken cenuba döndü, arkası Ankara'ya iken şimale verildi. Tebdili cephe edilmiş oldu. Bunda hiç beis görmedik. Hattı müdafaalarımız, kısım kısım kırılıyordu. Fakat derakap kırılan her kısım, en yakın bir mesafede yeniden tesis ettiriliyordu. Hattı müdafaaya çok raptı ümit etmek ve onun kırılmasıyle, ordunun büyüklüğü ile mütenasip, uzun mesafe geriye çekilmek nazariyesini kırmak için memleket müdafaasını başka bir tarzda ifade ve bu ifademde ısrar ve şiddet göstermeyi faydalı ve müessir buldum. Dedim ki '*Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O satıh, bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kaniyle ıslanmadıkça, terk olunamaz. Onun için, küçük büyük her cüzütam, bulunduğu mevziden atılabilir. Fakat küçük, büyük her cüzütam, ilk durabildiği noktada, tekrar düşmana karşı cephe teşkil edip muharebeye devam eder. Yanındaki cüzütamın çekilmeye mecbur olduğunu gören cüzütamlar, ona tâbi olamaz. Bulunduğu mevzide nihayete kadar sebat ve mukavemete mecburdur.*'

İşte ordumuzun her ferdi, bu sistem dahilinde her hatvede âzami fedakârlığını göstermek suretiyle düşmanın faik kuvvetlerini imha ederek, yıpratarak nihayet onu, taarruzuna devam kabiliyet ve kudretinden mahrum bir hale getirdi."[22]

Aslında Mustafa Kemâl'in Türkiye'yi kurtarma harekâtına başlaması da başlı başına bir bilimsel problemin saptanması, bunun çözümü için ortaya atılmış olan varsayımların gözden geçirilerek eleştirilmesi, onlardan üstün olduğu eldeki verilere göre tahmin edilen yeni bir varsayımın oluşturulması ve tatbik sahnesine konması ve bunun ortaya çıkan veriler gerektirdikçe değiştirilmesi şeklinde cereyan etmiştir. *Nutuk*'un ilk açış bölümleri problemin takdimini ve kabaca eldeki verileri (*"Samsun'a çıktığım gün umumî vaziyet ve manzara—Mukabil halâs çareleri—Millî teşekküller, siyasî maksat ve hedefleri—Memleket dahilinde ve İstanbul'da millî varlığa düşman*

teşekküller—İngiliz Muhipleri Cemiyeti—Amerika Mandası İstiyenler—Ordumuzun vaziyeti—Müfettişlik vazifemin geniş salâhiyetleri—Umumî manzarayı dar bir çerçeveden görüş"), bundan sonraki bir bölüm (*"Düşünülen kurtuluş çareleri"*) problemin halli için başkalarının varsayımlarını, onu izleyen bölüm (*"Benim kararım"*) kendi varsayımını ve nihayet onu izleyen üç bölüm de kabaca kendi varsayımının tatbikinde izlenecek yöntemi ortaya koymaktadır (*"Ya istiklâl, ya ölüm—Tatbikatı safhalara ayırmak ve kademe kademe yürüyerek hedefe varmak—Millî sır"*). Tüm faaliyetini, romantik hislere kapılmadan ve kehânetlerde bulunmadan, bilimin de tek yol olarak tanıdığı deneme—yanılma yöntemini kullanarak yönlendiren bir insanın, eğitimin yeni yetişen nesillere her şeyi bilimsel temelde öğretmesini istemesinden daha doğal ne olabilirdi?

Bursa konuşmasının devamında Atatürk bu arzusunu şu sözlerle dile getirmiştir:

"Hanımlar, beyler.

Memleketimiz içinde efkâr-ı medeniyenin, terakkiyât-ı asriyenin bilâ ifâte-i ân intişâr ve inkişâf etmesi lâzımdır. Bunun için bütün erbâb-ı ilim ve fennin bu hususta çalışmayı bir vecîbe-i namus bilmesi iktizâ eder.

...

Hanımlar, beyler.

Görülüyor ki, en mühim ve feyizli vazifelerimiz maarif işleridir. Maarif işlerinde behemahal muzaffer olmak lâzımdır. Bir milletin halâs-ı hakikisi ancak bu suretle olur. Bu zaferin temini için hepimizin yekcan ve yekfikir olarak esaslı bir program üzerinde çalışması lâzımdır. Bence bu programın esaslı noktaları ikidir:

1. Hayat-ı içtimaiyyemizin ihtiyaca tetâbuk etmesi.
2. İcâbât- asriyeye tevâfuk etmesidir.

Gözlerimizi kapayıp mücerret yaşadığımızı farz edemeyiz. Memleketimizi bir çember içine alıp cihan ile alâkasız yaşayamayız. ... Bilakis müterakkî, mütemeddin bir millet olarak medeniyet sahasının üzerinde yaşayacağız. Bu hayat ancak ilim ve fen ile olur. İlim ve fen nerede ise oradan alacağız ve her ferd-i milletin kafasına koyacağız. İlim ve fen için kayıt ve şart yoktur.

Hiçbir delil-i mantıkîye istinâd etmeyen bir takım an'anelerin, akidelerin muhafazasında ısrar eden milletlerin terakkisi çok güç olur.[23] Terakkide kuyût ve şurûtu aşamayan milletler hayatı makul ve amelî müşahade edemez. Hayat felsefesini vâsi gören milletlerin taht-ı hâkimiyet ve esaretine girmeye mahkûmdur.

Muallim hanımlar, muallim beyler. Bütün bu hakikatlerin milletçe hüsn-i telakki ve hüsn-i hazın edilebilmesi için her şeyden evvel cehli izâle etmek lâzımdır. Binaenaleyh, maarif programımızın, maarif siyasetimizin temel taşı cehlin izâlesidir."[24]

Bu hedeflerin bulduğu en özlü ve en yaygın olarak bilinen ifâde ise 1924 yılında Samsun'daki öğretmenlerle konuşurken söylediğidir:

"Efendiler.

Dünyada her şey için, maddiyât için, maneviyât için, hayat için, muvaffakiyet için, en hakikî mürşit ilimdir, fendir; ilim ve fennin haricinde mürşit aramak gaflettir, cehalettir, dalâlettir. Yalnız, ilmin ve fennin yaşadığımız her dakikadaki safhalarının tekâmülünü idrâk etmek ve terakkiyâtını zamanında takip etmek şarttır. Bin, ikibin, binlerce sene evvelki ilim ve fen lisanının çizdiği düsurları, şu kadar bin sene sonra bugün aynen tatbika kalkışmak elbette ilim ve fennin içinde bulunmak değildir."[25]

Milletinin sırtından ve kafasından koparıp atmayı düşündüğü eğitime bir örneği de gene aynı konuşmasında, vermişti:

"Hoca efendi bu fikrini izah için 'Vettini vezzeytûni ilâh ...' âyetini kendince tefsir ettiler. İncir ve zeytin çekirdeğinden düstûr çıkardılar. Birinde-

ki kesreti diğerindeki vahdeti işaret ettiler. Âyetin medlûlu bu mudur? değil midir? Bir şey demiyeceğim. Yalnız bu seyahatim esnasında bittesadüf bu âyetin mazmununu ben diğer bir hoca efendiden sormuştum. Bunun için yarım saat kadar mütâlaaya ihtiyacı olduğunu söyledi. Ömrünü medreselerde ulûm-i diniyye tederrüs ve tedrisiyle geçiren bir zat bir kitabın bir satırını Türkçe ifade edebilmek için böyle bir ihtiyaç dermeyan ederse, millet, efrâdı millet ne desin? Onun için efendiler genç neslin dimağını yormadan onun her şeyi ahz ve bel'e müsait elvâhı, hakikat izleriyle tezyin olunmalıdır."[26]

Bunun aksi yönde gelen tekliflere ne derece öfke ve şiddetle baktığı da 18 Eylül 1924 Perşembe günü aynı Karadeniz seyahatı esnasında Rize ve Atina (=bugünkü Pazar ilçesi) müftülerinin medreselerin tekrar açılmasını isteyen dilekçelerine verdiği cevapta açıktır:

"Tevhini tedrisat mı istiyorsunuz? Bu millet mektep yapmayacak mı? Şimdiye kadar geri kalmamızda en büyük âmilin ne olduğunu bilmiyor musunuz? Hayır! Medreseler açılmayacaktır. İaşenizi mi düşünüyorsunuz? Müsterih olun, ibadetinizle uğraşın, bırakın bu milleti. Yoksa bu kararı veren Meclis'te sizden büyük âlimler mi yok? Millet bildiği gibi yapacak."

Bu sözleri hiddetle sarfettikten sonra yanında duran valiye dönerek:

"Bu adamlar burasını İran gibi mi yapmak istiyorlar?" demiştir[27].

Atatürk'ün yukarıda kendi ağzından ve kaleminden işitip okuduğumuz görüşlerini şöyle özetlemek mümkündür: Yaptığımız her işte bilimi ve teknolojiyi (O'nun terimleriyle ilmi ve fenni) temel almaya mecburuz. Bunları nereden alabilirsek alıp, herkese eğitim yoluyla öğretmemiz şarttır. Bilimsel yöntem ise, insanın kendi dışındaki çevreyi gözleyip, bu çevreyi anlamak için belirli fikirler geliştirmesi ve bu fikirleri gene gözlemle, deneyle sürekli kontroldan geçirmesidir. Atatürk,

gayet açık bir şekilde konuşmalarında Kurtuluş Savaşını bilimsel yöntemle sevk ve idare olunan ordularımızın kazandığını söylüyor. *Nutuk*'ta da pek çok yerde bilhassa bu *gözlem—problem vâzı—çözüm önerisi—çözüm uygulaması—çözüm önerisinin uygulama ışığında tadili—tatminkâr çözüme varış* yöntemini ya imâ ediyor veya açık-seçik anlatıyor. Bunun dışında aslı esası olmayan gelenek ve inanışlara modern Türk toplumunuda yer verilmemesi gerektiğini söylüyor.

Bu anlatılanlardan Atatürk'ün, sık sık kendisinin de ifâde ettiği gibi, yeni Türk devletini doğa bilimi (kendi deyişiyle müsbet ilim) temeline oturtmak istediğini anlıyoruz. Bu temel zaten Atatürk'e göre tüm bilimin ve akılcı düşüncenin temelidir. İşte bu temel üzerinde eğitimin görevi, artık anlamı bilinmeyen şeylerin ezberi, hattâ anlamı bilinse bile herhangi bir şeyin ezberi olamazdı. Atatürk, kolay fakat sahte eğitimin bilim temelli modern bir toplumda yeri olamayacağını çok açık bir şekilde görerek halkına tekrar tekrar anlatmıştı. Gerçek eğitim, insanda yaratıcılığı geliştiren, bağımsız düşünceyi teşvik eden, bilgi üretimini kamçılayan eğitim olabilirdi. Hasan-Âli'yi "Yüce bir Maarif Vekili" yapan kendisinin eğitim çalışmalarında tamamen doğa bilimlerinin yöntemini, kendi deyimiyle, "müsbet ilimlerin" kılavuzluğunu, benimsemiş olmasıdır. Bu muhakkak ki herşeyden önce üniversitede almış olduğu ve ondan sonra her zaman ve her fırsatta geliştirmeye çalıştığı felsefe bilgisinin bir tesiridir. Ancak, Atatürk'ün bu konudaki görüşleri hiç şüphesiz O'nun benzer yöndeki eğilimlerini güçlendirmiş, ülkesinin ve halkının tek kurtuluşunu doğa bilimi temelli sağlam eğitimde aramasına yol açmıştır. Aşağıda da göreceğimiz gibi, Hasan–Âli Yücel Atatürk'ü ve O'nun ideal-

lerini en iyi anlamış olan, en yaratıcı şekillerde ve en korkusuzca uygulama sahasına geçiren takipçisiydi. O'nun 1946 yılında millî eğitimimizin başından uzaklaştırılması ile Türkiye kendini bugün içinden kurtulmağa çalıştığımız felâket girdabının kenarında buldu.

Hasan-Âli Yücel'in bilim anlayışı

Hasan-Âli Yücel'in bilim anlayışı iki değişik ortamda karşımıza çıkmaktadır. Birincisi ve kanımca daha az önemli olanı yazmış olduğu Mantık ve Felsefe ders kitaplarında[28] yeri geldikçe bu konuda anlattıkları, ikincisi de kendisi bizzat bilimi kullanmak durumunda kaldığı zaman söyledikleridir. Bunlardan birincisini daha az önemli bulmamın nedeni, ders kitaplarını kaleme alırken büyük yazarımızın kendini yıllık ders müfredatına ve okulda genellikle çocuklara öğretilmesi gerekenlere bağlı hissetmesi sonucu ders kitaplarındaki tasvir ve tartışmaların daha ziyade genel kalıplara bağlı kalmış olmasıdır. Halbuki filozof Hasan-Âli bilimi bizzat kullanmak zorunda kalınca kendi doğru bildiklerini izlemede daha rahat hareket edebilmiştir.

Hasan-Âli'ye göre bilimi bilim olmayandan ayıran özellikler şunlardır: 1) Bilimsel ifâdelerin herşeyden önce belli bir *kesinlikleri* vardır: "Suyun bin hacım oksijenle iki hacım idrojenden mürekkep olduğunu şüphe duymaksızın biliriz"[29]. 2) Bilimsel ifâdelerin ikinci özelliği bunların *genellik* özelliklerinin bulunmasıdır: "Suyu terkibeden Oksijenle İdrojen, yalnız deneyini yaptığımız damlada değil, her su molekülünde aynı nispette vardırlar"[30]. 3) Nihayet bilimsel ifâdeler, belli bir *yöntemle* çalışılarak elde edilmiş sonuçları dile getirirler. "Meselâ suyun analizini yapmak için içerisinden elektrik akımı geçirilir.

Oksijenle İdrojen (—,+) kutuplarda toplanarak elde edilir. Bilim dışındaki esassız, her zaman şüpheye müsait bilgilerde metot yoktur"[31]. Dikkat edilirse, Hasan-Âli burada bilimsel ifâdelerin özelliklerini anlattığı halde bu ifâdelere bilimin nasıl vardığını—bunların belli metodların ürünü oldukları dışında—söylememektedir. Bu konu kendisinin ders kitaplarında, karşımıza doğa bilimlerinin araştırma yolları konusu incelenirken çıkmaktadır. Hasan-Âli önce gözlemin nasıl yapıldığını anlatmaktadır. Burada, gözlemin fiziksel yöntemlerinden başka gözlemcinin dikkat, sabır ve tarafsız düşünebilme yeteneği gibi mânevi vasıflarına temas ettikten sonra kendisinin "evvelden iktisap edilmiş kanaatlarının esiri" olmaması[32] gerektiğini önemle belirtmiş olması kendisinin bilim görüşü hakkında bir sonuca varacağımız zaman akılda tutmamız gereken hususlardan biridir.

Gözlemden sonra deney yöntemini anlatan yazar, nihayet varsayım yöntemine gelmekte, buradan da tümevarım ile varsayımların, doğa kanunlarının nasıl ortaya çıkarıldığı konusunu işlemektedir. Buraya kadar yazılanlarda, herhangi bir naif pozitivistin yaklaşımından başka birşey görmedik. Ancak, tümevarımı inceledikten sonra Hasan-Âli'nin bu yöntem hakkındaki kişisel tereddütleri ortaya çıkmaya başlamaktadır:

"Hususî tecrübelerden umumîlerine irtika ederken [=yükselirken] yaptığımız istikraların [=tümevarımların]—mutlak olmasalar bile—tabiatteki yeknesaklığa istinat ettiğini ve bu itibarla sahih olduğunu kabul ederiz. Olabilir ki tecrübî ilimler bize ancak izafî bir yakin [=kesinlik] telkin etsinler. Ne olursa olsun bu, gerek fikir ve gerek fiil sahasında bize kâfî gelmektedir."[33]

Burada Hasan-Âli tümevarımın neticelerinin kesin olmayabileceğini ve tümevarım yönteminin ancak doğada bir tekdüzeliğin önceden varsayılarak kullanılabileceğini görmüştür.

Bununla da kalmayarak, elde edilen sonuçların ancak göreceli bir kesinlikten başka birşey sunamayacakları da açıkça ifâde edilmiştir[34]. Hemen sonra Hasan-Âli deneyimimize dayanan hislerimizin araya girmesinin de doğa ve madde hakkında mutlak bir bilgiye sahip olmamızı imkânsız kıldığını eklemektedir. Fakat her şeye rağmen, aynı deney üzerinde çalışan pek çok bilginin dünyanın değişik yerlerinde aynı sonuçlara varmalarının sonuçlarımızın sağlığını isbat ettiği notunu da eklemeden edememiştir[35].

Peki, yani Hasan-Âli tüm olumsuzluklara rağmen bizlerin kesin bilgiye ulaşabileceğimizi mi sanmaktadır? Asla![36] Bu konuda O'nun bilimsel hoşgörü hakkında söyledikleri bilimin doğası hakkındaki fikirlerini kanımca en doğru olarak ortaya koymaktadır:

"Bir de hakikî ilim adamları mütevazi ve müsamahalı olmalıdırlar. İnsan, ilmi arttıkça cehlinin hudutlarını daha iyi görür. Bilgisi en çok adam, bilmediklerini en iyi bilen adamdır. Çünki ilim, bir mânada, bilmediğini bilmek demektir. Bu hakikata vakıf olan için tevazu ne kadar tabiîdir?...

İlimde müsamahaya gelince, bunun sebebi en kat'î sandığımız bilgilerin bile değişmesi, başka türlü izah edilebilmesi imkânıdır. Muhakkak böyledir diyeceğimiz birşeyin öyle olmaması pek muhtemeldir. Her zaman hata etmemiz imkânı vardır. Bu şerait altında bir ilim adamı için müsamahalı olmaktan daha zarurî ne olabilir?"[37]

Yukarıdaki alıntının özellikle ikinci paragrafı bilimdeki her türlü kesinlik iddiasının geçersizliğini en açık bir şekilde ortaya koymakta, her bilimsel sonucun bir gün daha iyisinin ortaya çıkarılabileceğini, hattâ her doğrunun günün birinde yanlışlanabileceğini ifâde etmektedir, çünkü "Kımıldayan her insan, hatâya mahkûmdur."[38] Peki, bu kesin olmayan bilime gü-

venmeye devam mı edeceğiz? Hasan-Âli bu konuda tereddütsüzdür. Genç bir maarif müfettişi olarak katıldığı Birinci Türk Dil Kurultayında Hüseyin Cahit [Yalçın]'in Türk dilini kendi dalgalanmalarına bırakmak, ona dışarıdan etki etmeye çalışmamak şeklindeki tezine yönelttiği eleştirisinin kapanış cümleleri, bize Hasan-Âli'nin bilim, bilimin kapsamı ve bilime itimad konsundaki düşüncelerinin belki de en güzel ifâdelerinden birini sunmaktadır:

"Efendiler, dil her tabiî mevcudiyet gibi tesir kabul eder. Fakat bu tesir tabiî mevcudiyetlerde olduğu gibidir. Dil de şahsî arzulara tâbi bir oyuncak değildir. Görüyorsunuz ki, burada elektrik lâmbaları yanıyor, biz onların ışığiyle okuyabiliyoruz, birbirimizi görebiliyoruz. Elektrik kanunları keşfedilmeden evvel bu kuvvet bizi aydınlatmak, bize müfit olmak yerine yıldırım şeklinde bizi öldürüyordu, evimizi delik deşik ediyordu. Nasıl oldu da biz bu kuvveti esir edebildik ve ampulün içerisine sokabildik?

Kanunlarını bulmak ve o kanunlar vasıtasiyle o tabii kuvvetleri esir etmek suretiyle ona müessir olalım, yoksa arzumuza onu alelıtlak tâbi kılmak suretiyle değil!....

Bunu yapmak için lâzımgelen şeyin birincisi ilimdir, bilgidir. Fakat ikincisi onun kadar mühim, onun kadar canlı ve onun kadar müessir bir şeydir: insan iradesi, insan iradesi."[39]

Burada Hasan-Âli'nin her doğal olayın anlaşılasında mutlaka bilime müracaatın yanı sıra, bilimi de yapabilmek için en gerekli şeyin insan iradesi olduğunu imâ ettiğini görüyoruz. Burada üstüne basa basa söylediği insan katkısını pozitivizmin eksik yanlarını anlatırken daha da açarak tartışmıştır:

"A. Comte, meydana çıkarılmamış Fenomenler üzerine kurulmuş araştırma ve çalışma hipotezlerini, Müspet Bilime girmez diye reddetmiştir. Halbuki bu hipotezler, ileride kurulacak bilim araştırmaları için son derece verim-

lidir. Müspet Bilim, yalnız müşahade altına alınmış fenomenleri kaydetmekten ibaret olmamak lâzım gelir. Bir de yeni yeni araştırma alanlarını Bilime kazandırmak vardır ki, bilimin en çekici ve yaratıcı tarafı da budur. Halbuki sıkı bir Positivism böyle alanlara girmeyi, bilime uygun görmiyerek yasak etmiştir. Bilimin felsefesi olarak karşımıza çıkan bu sistem, neticede Bilimi kösteklemektedir."[40]

Bir önceki alıntıda insan iradesinin öneminin altını çizen Hasan-Âli, burada da insan hayal gücünün, insan yaratıcılığının eseri olan araştırma ve çalışma hipotezlerinin, bilime yeni yollar açacak atılımların önemini anlatmakta, bilimcinin kesinlikle eldeki gözlem malzemesinden, bir diğer deyişle veriden öteye geçmesinin şart olduğunu vurgulamaktadır. *Surî ve Tatbikî Mantık*'da doğa bilimlerinin çalışma tarzını anlatırken, varsayımlar hakkında şunları yazmıştır:

"Bütün tecrübî taharriler evvelâ bir faraziye: hypothèse ile başlar. Bu mânada faraziye; bir hâdisenin muvakkat bir izahı, bir kanunun evvelden kestirilmesi demektir. ... İlim tarihine bakıldığı zaman, büyük küçük her türlü keşiflerin başında bir takım faraziyelere tesadüf edilir.

...

Faraziyelerin kuvvetli ve sarsılmaz bir istidlâl olmamakla beraber zekânın cür'etkâr bir görüşü ve muhayyilenin kuvvetli bir hamlesi vardır. «Helmholz»un dediği gibi 'Faraziye tabiatın yeknesaklığı hakkında kâhince bir seziştir.' Cl. Bernard faraziyenin rolünü tetkik etmiş, demiştir ki: 'Faraziye, asla itibarî ve hayalî birşey değildir; çünkü o, müşahade edilen şeniyetlerde, yani bizzat tabiatta kendisine bir istinat noktası aramak mecburiyetindedir.'

Âlime faraziyyeyi hernekadar vak'alar ilham ederse de, onu sadece hâdiseler tarafından tayin edilivermiş birşey zannetmemelidir. Çünki faraziye umulmadık bir anda, şu veya bu türlü bir müfekkireye şu veya bu türlü bir

vaziyette gelebilir. Zira ileride semere verecek ve tahakkuk edebilecek bir tetkikata doğru zekânın hatsî bir tekaddümü şeklinde tecelli edecek olan sahih ve zengin bir düşüncenin dimağımızda ne suretle tevellüt edebileceğine dair tavsiyesi kabil, muayyen kaideler elde edilmiş değildir. Bilhassa farazi-yelerin keşfindedir ki âlimlerin kudret ve dehalarındaki hususiyetler tezahür eder."[41]

Yukarıda verilen uzun pasajda kanımca en önemli noktalar varsayımların bilimdeki hayatî rollerine dikkat çekilmiş olması kadar, varsayımların üretilmesinde de insan beyninin *veriden bağımsız, serbest* bir şekilde ürettiği fikirlerin öneminin anlatılması, bunların nasıl üretilebileceklerinin ise öğretilebilir veya öğrenilebilir bir yönteminin olmadığının altının çizilmesidir. Hasan-Âli özetle yaratıcı kafa olmadan bilim olamaz demektedir. Bir başka ifâde ile nakl-i ilim, bilim değildir demektedir. Hasan–Âli'nin bu düşüncesini dile getirmek için seçtiği kelimeler, insana Albert Einstein'in Prusya Bilimler Akademisi'ne seçilmesi nedeniyle 2 Temmuz 1914 tarihinde yaptığı konuşmada söylediklerini hatırlatmaktadır:

"Teorisyenin yöntemi şunu da beraberinde getirmektedir: O, kendisine temel olarak prensipler adı verilen bazı genel kabullere ihtiyaç duyar. Bu kabullerden sonra bazı sonuçlar çıkarır. O önce o prensipleri arayacaktır, sonra da prensiplerden çıkarılacak sonuçları geliştirecektir. İkinci görevi yerine getirebilmek için okulda uygun bir eğitim alır.... Yukarıda bahsedilen görevlerden birincisi, yani çıkarımlara kaynak olabilecek prensiplerin tesbiti ise bambaşka bir türdendir. Burada öğrenilebilecek, sistematik olarak kullanılabilecek ve hedefe götüren bir yöntem yoktur. Araştırıcı, daha ziyade tecrübenin bize gösterdiği veri grupları üzerinde kesin bir şekilde ifâde edilebilecek bazı genel hatlar farkederek bahsi geçen genel prensipleri doğadan âdeta duymalıdır."[42]

Bu nasıl yaratılacakları konusunda öğrenilebilecek bir yöntem bulunmayan varsayımlar, bir defa telâfuz edildikten sonra ise sürekli bir şüphe altına alınmalıdırlar Hasan-Âli'ye göre:

"Âlim, kendi vazettiği faraziyelerden henüz tahakkuk edip etmediklerine nazaran daima şüphe etmelidir. ... âlimin şüphesi bir "Septik„ in şüphesi gibi değildir.; belki ikisi arasında tezat vardır. Septik, kendine inanan, fakat ilme inanmayan bir adamdır ve ilmi inkâr edecek kadar cür'etkârdır. Hakikî âlim ise, ancak kendinden ve kendi tefsirlerinden şüphe eder; fakat ilme inanmıştır."[43]

Bilimde şüphenin sınırı olmadığı konusunda, Hasan-Âli modern bilim adamı ve filozofların eserlerini izlemeğe de devam ediyordu:

"İlmin hakikat diyebileceği şeyler ancak hadiseler arasındaki sabit nisbetleri ifade eden kanunlardır. Halbuki bunların bile zarurî veya ihtimali oldukları, bugünün âlim ve filozofları tarafından düşünülen başlıca meselelerdendir. Şu takdirde ilim zekâsı, münasebetler yoliyle kanunları aramakta ve bulduğu kanunların zaruret ve imkân bakımından kıymetlerini eşelemekte olduğuna göre asla inadcı ve nasçı değildir. Modern ilimde büyük bir müsamaha hâkimdir. Çünkü en kesin hakikatler üstünde bile zekânın şüpheye hakkı olduğunu teslim eden kendisidir."[44]

Bilimsel şüphenin özelliklerine ise 1938'de değinmişti:

"Şüphe etmesini bilmiyenler, düşünüp doğruyu bulmaya hiç bir zaman muktedir olamazlar.

Şüphe nura doğru koşmaktır...

eğer şüphe edilmeyecek bir hakikate erişmek istiyorsak... Herhalde, şüphe etmemek için şüphe etmeliyiz. Aradığımız şey, belli olmalı. O belli olan hakikate varmak maksadiyle, her ihtimali göz önüne getirebilmeliyiz. Yoksa devam eden bir şüphe, orman içinde bir o tarafa, bir bu tarafa giden insan gibi, bizi olduğumuz noktadan bir adım ileriye bırakamaz.

...

Hakikî manâsiyle düşünmek, doğruya inanmak, ve bunun için doğruyu aramaktır. Dekart (Descartes) ın dediği gibi, düşünmek şüphe edebilmektir. Bundan dolayıdır ki, elde edilmesi en güç ilim, şüphe edilmesini öğrenmektir."[45]

Hasan-Âli aklın tek başına her şeye kaadir olduğuna inanlardan değildi. Bilhassa bu açıdan dogmatizm hakkında söyledikleri çok önemlidir:

"Dogma nedir, Dogmacılar kimlerdir?

Dogma, ilk defa ortaya atanlar tarafından düşünülmüş, fakat sonra onu kabul edenlerin çoğu tarafından düşünmeden alınmış inanma klişeleridir.

Bizim nascılık diye tercüme ettiğimiz Dogmacılık, felsefedeki dar anlamile aklın her şeyi bileceğine ve doğrunun ancak kendilerinde olduğuna inananları gösterir. Fanatisme denilen taassubun süt annesi budur. ... Mizaç itibarile dogmacılar, 'dediğim dedik' diyen soydandırlar. Tartışmaya dayanamaz, fikir alışverişinde bulunamazlar. Zekâları tek cephelidir, idrakleri iki duvar arasına açılmış bir yola benzer. Bu vasıfta olan insanlar, her devirde, her yerde, hattâ her meslekte vardır. ..."[46]

Buraya kadar gördüklerimizden Hasan-Âli'nin bilim telâkkisi hakkında şu sonuç çıkmaktadır. Ders kitabı yazarken öğrencilerine olabildiğince zamanının "geçerli" felsefî nosyonlarını vermeğe çalışan felsefeci Hasan-Âli, sık sık filozof Hasan-Âli'nin itirazlarıyla karşılaşmıştır. Filozof Hasan-Âli, bilimin yöntemlerinin gözlem, deney ve bunlardan tümevarımla varsayımlar üretmek olduğunu söyleyen felsefeciye, tümevarımın kesinlikle güvenilmez bir yöntem olduğunu, deney ve gözlemden önce varsayımın gelmesinin gerektiğini, ancak aklın ürettiği varsayımların her adımda sıkı bir gözlem kontrolundan geçirilmeleri gerektiğini hatırlatarak, bilimde nihâî otoritenin hiçbir zaman olmadığını, bilimin sürekli bir gelişme ve büyü-

me hâli içinde olduğunu iddia etmiştir. Bilime bu bakışı ile filozof Hasan-Âli kendini yalnız sevgili önderi Mustafa Kemâl ve gençliğinin en parlak bilim yıldızı Albert Einstein ile tam bir uyum içinde bulmakla kalmamış, yüzyılımızın en büyük bilim filozofu diye bilinen ve eleştirel akılcılık (=kritik rasyonalist) ekolünün yaratıcısı Karl Popper ile de paralel bir konuma düşmüştür.

1932 yılında Maarif Müfettişi ve 1938 yılında Maarif Vekili olduğu zaman Hasan-Âli'nin kafasında bulunan "müsbet ilim" kavramı işte bu yukarıda şekillendirmeğe çalıştığım düşünce tomarından ibaretti[47]. Karl Popper'in daha sonra kristallenecek olan fikirleri kadar kesin ve berrak bir şekilde dile getirilmemişse de Hasan-Âli'nin en azından çağdaşı bilim felsefecileri düzeyinde bilim kavramına hakim olduğu, hattâ tümevarımın ve hipotezlerin rolü konusunda diğer çağdaşlarından çok Popper'e yakın olduğu kesindir. Aşağıdaki bölümde bu bilim kavramının müstakbel Maarif Vekilinin ellerinde Türk eğitimine nasıl yön verdiğine bakacağız.

Hasan-Âli Yücel ve bilimsel eğitim

Hasan-Âli Yücel bakan olduğu zaman, zaten Atatürk'ün döneminde bilimsel eğitimi tüm yurda yaymak konusunda fikrî temeller atılmış, pek çok tedbirin de alınmasına başlanmıştı[48]. Ancak Atatürk'ün rüyalarını gerçekten birer rüya olmaktan çıkarıp yaşanan hakikat yapabilmek maksadıyla ortaya çıkarılması gereken hem düşünsel hem de fiziksel alt yapının kurulmasına başlayıp, bunun Türkiye Cumhuriyeti'nin kendi imkânlarıyla çok da zorlanmadan gerçekleştirebileceği realist bir proje olduğunun isbatı, Hasan-Âli'nin eseri olmuş-

tur. Yedi yıl, yedi ay ve yedi gün süren bakanlığı, hiç tartışmasız Türk entellektüel tarihinin altın doruğu olmuştur[49]. Hasan-Âli'nin akıllı, bilgili ve coşkulu yönetiminde tüm yurt bir okula dönüşmüş[50], bir yandan okul binaları yapılırken diğer yandan dünya klâsikleri dilimize kazandırılarak hem o okullarda çalışan ülke çocuklarının, hem de onların öğretmenlerinin, anne ve babalarının, ailedeki diğer büyüklerinin, kısaca çocuğun içinde büyümekte olduğu ortamdakilerin ufku giderek genişletilmiş; bir yandan yeni üniversiteler açılır, eskileri modernleştirilirken, diğer yandan o üniversitelere gidenlerin ve orada eğitim yaptıranların ruhsal ihtiyaçlarına cevap verecek konservatuar açılmış, sergiler düzenlenmiştir; bir yandan art arda bilimsel kongreler düzenlenerek bilim adamlarının bir araya toplanıp sorun ve önerilerini tartışacakları bir ortam yaratılmış, buradan bilim cemiyetleri doğmuş, diğer taraftan ansiklopedi yayınları başlatılarak hem bilimcilerin bilgi ve buluşlarını halka sergileyebilecekleri bir platform oluşturulmuş, hem de yüzyıllardır akla ve bilgiye susamış halkın bu susuzluğunu dindirecek bereketli havuzlar yaratılmıştır. Enerjik bakan o açılıştan bu kongreye, o toplantıdan bu törene koştururken kafasında sürekli projeler geliştirmiş, o andaki eğitim ihtiyaçlarımıza ve bilhassa Osmanlı'nın cahil ve sefil bıraktığı ve âdeta Atatürk'ün kendisine vasiyet ettiği Anadolu köylüsünün bilgiye ve dolayısıyla refaha kavuşturulabilmesi için orijinal modeller üretmiştir. Türkiye'nin ne mutlu bir şansıdır ki genç ve dinamik bakan, o zaman dikkat ve müdahalesine muhtaç hemen her konuda belli bir uzmanlık düzeyine ulaşmış bir üstad durumundaydı. O'nun muazzam bilgisi ve keskin zekâsı belki o zamanlar tam olarak tak-

Hasan-Âli Yücel, 20 Kasım 1944'te adı Yüksek Mühendis Mektebi'nden İstanbul Teknik Üniversitesi'ne değiştirilen öğretim kurumumuzu bakan olarak açarken (İTÜ, Gümüşsuyu binası).

dir edilemedi. Ancak bugün tarih kendisini bir dâhi olarak selâmlamaktadır.

Hasan-Âli bakan olduğu zaman, Türkiye'deki eğitimde gördüğü en büyük ilerleme, hiç kuşkusuz lâiklikti. Çünkü, "Cumhuriyet, lâiklik ilkesiyle milletimizin ana meselelerini tabiat üstü görüşten alıp tabiat içi anlayışa getirerek cemiyet hayatımızda kesin, verimli bir değişme yaptı.... Bugün artık ne biliyorsak müspet bilgiden ne istiyorsak deneyli teknikten öğreniyoruz. Bilimin ve tekniğin sustuğu yerden sonradır ki, fiziğin ötesine aşıyoruz. Ancak bu alan, tek insanla, tek tanrının birleştiği yerdir. Tek için, kendi varlığında her türlü inanış ve anlayış, bu birleşmede tam serbesttir."[51] Akıl dışı inançların bireyin tek başına kendi sorumluluğu olması, dinsel konuların tamamiyle devlet mekanizmasının dışına çekilmesini gerektiriyordu: "Hususî itikatlar bir vicdan

meselesi olduğuna göre hayatın yaratıcılığı içinde serbest ve tabiî bir tarzda olgunlaşan ferdin vicdanını muayyen bir dini inanç şekline uydurmak devletin işi değildir."[52]

Lâiklik, Türk eğitimcisine, eğitim şekil ve programlarını kayıtsız ve şartsız olarak *bilim*, Atatürk'e ve Hasan-Âli'ye göre, *doğa bilimi* temeli üstüne oturtma imkânı veriyordu. Cumhuriyetten önceki eğitimde bu yoktu. Sultan II. Abdülhamit dönemi eğitimini anlatırken, Hasan-Âli bizzat içinde yetiştiği o sistemi şu sözlerle dile getiriyor:

"Bu karanlık devirde fikir açacak bilgilerden meselâ tarih dersleri mahdud bahislere ve sahifelere inhisar eder; müşahade kabiliyetini uyandıracak fen dersleri, tatbikatsız ve ezberden okutulurdu. Bunların yerine bol bol arabi, farisi, akait, ilmi kelâm ve sair iskolâstik bilgilere ehemmiyet verilirdi. ... Resmi tedris usulü, ne tefekkür ve muhakemeye, ne tecrübe ve müşahadeye, ne vatani ve millî hislere dayanmaz; ezbercilik ve dincilik sınırları dışına çıkmamasına dikkat edilirdi"[53]

Halbuki Hasan-Âli, hayatını yazmış olduğu büyük ve bilgin Alman şâiri Goethe'nin dediği gibi şunun farkındaydı: "Hayat ve hürriyet isteyen, her gün onları yeniden fethetmelidir."[54] Peki, bunu nasıl yapacaktık? Bu konuda dâhi bakan, 8 Kasım 1943'de Ankara Üniversitesi'nin yeni Fen Fakültesini açarken bakın ne diyor:

"Her ilerleme, hiç kimse tereddüt etmemelidir ki, pozitif bilimin ışıkları altında olmaktadır. Tarih içinde, Avrupa Rönesansı'ndan sonraki asırlarda ilerleyen milletlere ayak uydurmada zaman kaybetmiş bir millet olarak biz, aradaki açığı kapatmaya mecburuz.

...

Medeni bir kütle olarak geçmiş yakın devirlerimizde gördüğümüz en fena alışkanlık yalnız zekâya güvenmek, yalnız sağduyularla yeterlenmek ve

deneme esasını kabule yanaşmayan vehimlerle millet hayatında gölge oyunları oynatmaktır. Pozitif bilim, günlük hayata girmedikçe, cemiyetin işleri, o işleri bilenlerin toplu fikirlerine dayanmadıkça, hayat, fakir realiteler halinde kalmaya mahkûmdur.

...

Bizim öğrencilik devirlerimizde, bugün yetiştirmekte olduğumuz gençlerin bir türlü akıl erdiremeyecekleri bir öğretim usulü vardı. Tek deney yapmadan fizik, tek madde görmeden kimya okutulurdu. Öğrendiğimiz fizik, karatahta fiziği: okuduğumuz kimya tebeşir kimyası idi. Belki bugün birçok maddi eksikliklerimiz vardır; fakat zihniyetimiz, pozitif bilimin ilkelerine ve metodlarına tam uyar hale gelmiştir.

...

Bu fakültede, İstanbul Fen Fakültemizde olduğu gibi, bilim zihniyeti ve arama ruhu hakim olacaktır. Nakilcilik devrinden kurtulmaya uğraştığımız bu zamanda, denemeden çıkan bilgilerin sentezi ile tüme varıcı bir endüktif metodla[55] fen adamı yetiştirmek istiyoruz. Bu fakülteden ışıklanacak gençler, yarın kendi bilgi alanlarında cüretle düşünebilecek ve düşündüklerini gerçekleştirmek için kendilerine inanarak teşebbüse geçebilecek iktidarda olacaklardır. Büyük buluşlar, beşerî bilim tarihinde gördüğümüz gibi, hep bu yoldan olmuştur. İlmin de muhtaç olduğu bir cins cesaret ve cüret vardır. Bu Fakülte, o duyguyu aşıladığı nispette dünya ilmine yeni bilginler ve yeni bilgiler katacaktır. Karatahta fiziğini ve tebeşir kimyasını, dünün iskolastiği gibi her iki Fen Fakültemizde hakiki manasında yok etmek istiyoruz. Onun için, insan zekâsına en geniş uçma ve yükselme imkânını veren pozitif bilim, memleketimizin hayat desteklerinden biri olacaktır."[56]

Pozitif bilim, yani doğa bilimleri, Hasan-Âli için yalnız okulda derste görülen bir şey değil, memleketimizde bizzat hayatın temel dayanağı olmalıydı. Hayatın dayanağı olan do-

ğa bilimi, aynı zamanda hürriyetin de müjdecisidir, zira "Hürriyet fikri, zaten, bilimden doğar. Cehaletten, ancak esaret çıkar."[57]

Büyük filozof-eğitimci-devlet adamının yalnızca yukarıdaki sözlerini okuyanlar, bunların bir fen fakültesinin açılışı esnasında bir politikacının o fakültenin ruhuna uygun seçip söylediği sözler sanabilirler. Bu kanı tamamiyle yanlıştır. Yukarıda söylenilenler, Hasan-Âli'nin bütün benliği ile inandığı kanaatleridir. Bakın, Ankara Üniversitesi'nin Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin yıldönümünde doktora diplomalarını verdiği törende bu konuda neler söylemiş:

"Biz bilim deyince geniş manasında disiplin ve tertip anlıyoruz. Bunun bir kısmı beynin içinde, bir kısmı kendimizin dışında oluyor. Beynimizin içindeki insan lojiği, dışındaki disiplin de deney dediğimiz tecrübelerdir. Deney ve araştırmasız bilim olamaz, bilim onsuz kurulamaz. Görüyoruz ki, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi gibi konusunun büyük bir parçası nazarî olan bir bilim kurumu dahi Türk biliminin yüzünü güldürecek faydalı araştırmalar yapabiliyor. Bu araştırmalar çok önemlidir. Devam edecek bu deney ve araştırmalar, bilimin görülmemiş realiteleri meydana çıkarmasını ve yeni hakikatleri bilgimize katmasını sağlayacaktır. Bu araştırmaların ortaya koyduğu tezler genç bilginleri hazırlamak için tutulacak en iyi bir yoldur. Milletimize iftihar kaynağı olacak dünya ölçüsünde büyük zekâlar, büyük adamlar, bu yoldaki çalışmalarla doğacaktır.

...

Hakikat, ideal sayılmaya değer en nurlu bir amaçtır. Saadetinizi, ona yaklaşmakta bulunuz, genç arkadaşlarım."[58]

Hasan-Âli'nin bilim telâkkisini bilmeyenler, O'nun eğitim ruhunun yabancısı olanlar, yukarıya aldığım pasajdan kendisinin eğitimde teorik ve deneysel diye iki ayrı yol olduğunu imâ

ettiğini zannedebilirler. Bu böyle değildir. Bilim O'nun telâkkisinde tek olduğu gibi bilimin eğitimi de bir bütündür. Bu konudaki düşüncelerinin en açık görüldüğü yerlerden biri, Yüksek Mühendis Okulu'nu İstanbul Teknik Üniversitesi haline dönüştürürken, Gümüşsuyu binasında 20 Kasım 1944'de yaptığı uzun ve heyecanlı konuşmadır. Bu konuşmadan aşağıya aldığım uzunca pasaj söylevin ortalarındandır:

"Bizde teorik ve pratik çalışmaların ayrılığı, öğretim hayatımızın eski bir derdidir. Nazarî bilgilere vukuf iddia ederek kendilerini pek derin ve yüksek düşüncelerde gösteren bilginlere rastladığımız gibi, teorik mahiyetteki bilgileri bir fantazi sayarak sırf pratikle verimli işler görülebileceğini ileri süren basitçi aydınlarımız vardır. Kültür tarihimizde riyaziyatçı, edebiyatçı tabirleriyle başka bir bakımdan bu ayrılığı gösteren yanlış ve eski düşünceye dikkatle parmağımızı basmalıyız. Bu yanlış düşünüş şu sanıda açık olarak görülür:

'Olaylar üstünde düşünüp onların bağlandıkları kanunları bulmak demek olan pozitif bilim, salt rasyonel olan matematiğe muhtaç olmaksızın var olamaz. Şu halde salt matematiğe yüksek fikir işlevi olarak zekâyı bağlayanlar ayrı, bunların madde üstünde tatbikatını yapanlar ve arayanlar ayrıdır.'

Archimedes'den beri gelip geçmiş ve madde âleminde her türlü olay serilerinin bağlı oldukları kanunları bulmuş büyük bilginleri şu anda kısaca gözümüzün önüne getirirsek hangisinin bu ayrılığa inanabilmiş olduğunu görürüz? Hangi büyük bulucu bilgin vardır ki, deney denilen araştırma disiplinine ruhunu uydurmaksızın bir hakikata erebilmiştir? Bir deneyi yüzlerce ve icabında binlerce defa tekrar eden ve beşer zekâsının en yükseklerine sahip olan bilginler, acaba bu araştırmaları basit bir işçi duygusu ile mi yapmışlardır? Onların varmak istedikleri hakikat bir bütün olmasaydı, dimağın iç faaliyeti ile ki—o da başlı başına bir deneyden başka bir şey değildir— dimağın dışında yapılan tecrübeler, faydacı bir iş bölümü ile iki bilgin arasında taksim olunabi-

lirdi. Fakat genel bilim tarihi, eşit yetkide ve tecessüs kudretinde olmak üzere böyle iki bilgini, tek hakikati bulmakta erdikleri şerefe beraberce nail etmemiştir. Bilimsel yetkisi çok üstün bir heyetin önünde bu fikirleri söylemeye cüret edişimin sebebi, Teknik Üniversitemizin, pratik amacı olduğu için bu kurumumuz hakkında yanlış bir düşünceye düşmesi ihtimali olanları uyarmak, diğer taraftan bir kısım konuları bazı fakültelerimizle tedahül ettiği için, oralarda böyle bir pratik amaç olmasa bile, salt bilimin de deneysel mahiyeti bulunduğunu, bu güzel günün fikir havasından istifade ederek söylemektir."[59]

Yüksek öğretim kurumlarında araştırma Hasan-Âli tarafından asla bir yan görev olarak değil, bil'akis eğitim işlevinin ayrılmaz bir parçası olarak düşünülüyordu[60]. Araştırma olmadığı takdirde eğitim kalitesinin arzu edilen üstün düzeyde tutulmasının mümkün olmadığı kanısındaydı:

"Araştırma meselesine gelince; burada iki noktayı beraberce mülâhazaya almak lâzımdır. Birinci nokta, beşer zekâsının bin sıkıntı ve gayretle bulduğu hakikatları yeniden arayıp bulma zahmeti; ikinci nokta, bulunmuş hakikatları bulunmamış gibi alarak, yeni hakikatları bulmak maharetini kazanma gayreti... Öğretim metodlarında hazırı kullanma ve bununla yeterlenme, netice olarak bize şunu verir. Öğretici daima söyleyip anlatan, öğrenci daima dinleyip anlayandır. Bu metodla öğrenciyi pasiflikten kurtarmak imkânsızdır ve böyle öğretilen bilgi, hayata geçebilecek kudreti kazanamaz. Kuvvet-fikir olamaz, ölü fikir olur. Öğretimde yaratıcı metod, daha evvel kazanılmış bilgilerin bir kısmına dayandırarak, öğrenciyi, bulunmuş bile olsa, bulunmamış hakikatları buluyormuş gibi yetiştirebilmektir. ... Sabah erkenden laboratuvarına girip çalışmalarına bir gün önce bıraktığı yerden başlayarak akşamın karanlığını bulanlar, bilim zevkinin en yükseğine erenler olacaktır."[61]

Üniversitelerde araştırmasız eğitime tahammülü olmayan bilgin Maarif Vekili, orta eğitimde de prensiplerin bundan değişik olduğu veya olması gerektiği fikrinde değildi. Daha Or-

ta Öğretim Umum Müdürü iken kaleme aldığı *Türkiyede Orta Öğretim* adlı belgesel eserinde Cumhuriyet'in orta öğretim politikasını şu şekilde dile getirmiştir:

"Cumhuriyet devrinde orta tahsil müesseselerimizin hedef bildiği ana prensiplerden biri de müsbet ilimdir. Hâdiseleri olduğu gibi görmek, onlara hiç bir mistik ve metafizik mülâhaza karıştırmaksızın kanunlara yükselmek, öğretimde esaslı gayelerimizden biridir. Bununla gençler, tecrübe ve müşahadeye alıştırılıyor ve böylece dünyevî bir terbiye ve talâkki ile kâinata bakabilmek melekesini kazanmış oluyorlar. Denemeden inanmak, indî mütalealarla hayat ve dünyayı görmek sakîm usulünden kurtuluyorlar. Böylece yarınki Cumhuriyet eliti, hem vatan sever, hem insaniyet dostu, hem ilim sahibi olmuş bir şekilde yetişecektir. Yeni programlar ve onun esas hedefleri hulâsa olarak bunlardır."[62]

Hasan-Âli, orta öğretime büyük önem veriyordu, zira "Türkiye'de Orta Öğretim mevzuunu tetkik etmek, ayni zamanda Türk münevverinin hangi prensiplere dayanılarak, hangi gayeler için yetiştirildiğini incelemek demektir."[63] Ama hem O'nun hem de devletin genelde en çok başını ağrıtan mesele ilköğretimdi. Cumhuriyet rejimi elde kalan memleket harabesini Osmanlı İmparatorluğundan devraldığı zaman, hemen her konuda olduğu gibi, eğitim konusunda da görülen manzara tam bir felâketti. Bilhassa Anadolu halkının, çilekeş Anadolu köylüsünün yavruları uygarlığın sunabileceği her türlü nimetten uzaktılar, uzak tutulmuşlardı. Anadolu'da ilköğretimin durumunu 1924 yılında, yani Cumhuriyetin ilk yılında, Maarif Vekili olan Vasıf Çınar şu üzüntülü ifâdelerle dile getiriyordu:

"Ben Marif Vekili sıfatıyla tamamen kaniim ki, Türkiye'de ilk tedrisat yoktur. Bütün mekteplerimiz 3.200'dür. Mevcut iptidai muallimler 5.600'dür. Salahiyetle, vukufla ve iş başında bulunmak itibariyle söylüyorum ki, Türkiye Cumhuriyetinde tedrisatı iptidaiye yoktur. Kemali hicapla söylü-

yorum ki, Türkiye Cumhuriyeti'nin bazı köylerinde bir tek mektep bile yoktur. Hatta bu sözümü 3-4 vilayete bile tatbik edebilirsiniz. Buralarda daha 30 sene mektep açılması ve yapılması imkânı yoktur."[64]

Osmanlı'nın bıraktığı bu enkaz en kısa zamanda imar edilmeliydi. Bu konuda Atatürk, Vâsıf Çınar'ın konuşmasından iki yıl önce, Büyük Millet Meclisi'nin üçüncü toplanma yılı başında Meclis küsüsünde görüşlerini dile getirmişti. Hasan-Âli O'nun bu konuşmasını Türkiye'de orta öğretimin tarihi hakkında yazdığı hacimli eserinin baş kısmına şu sözlerle almıştır: "Millî şef, vatanın bağrında düşmanla döğüşen milletinin maarifi için en doğru yolu göstermişti. 1 Mart 1922de birinci devrenin üçüncü toplanma yılı başında Büyük Millet Meclisi kürsüsünden söylediği bu hakikatleri, bu işte de onun en doğruyu bulduğuna delil olarak buraya nakledeceğiz:

Efendiler!

Asırlardan beri milletimizi idare eden hükûmetler tamimi maarif arzusunu ızhar edegelmişlerdir. Ancak bu arzularına vusul için şarkı ve garbı taklitten kurtulamadıklarından, netice milletin cehilden kurtulamamasına müncer olmuştur. Bu hazin hakikat karşısında, bizim takibe mecbur olduğumuz maarif siyasetimizin hututı esasiyesi şu olmalıdır: demişdim ki bu memleketin sahibi aslîsi ve heyeti içtimaiyemizin unsuru esasisi köylüdür. Binaenaleyh bizim takip edeceğimiz maarif siyasetinin temeli, evvelâ mevcut cehli izale etmektir.

Efendiler! Bu hedefe vusul, tarihi maarifimizde mukaddes bir merhaleyi teşkil edecektir. Bir taraftan izalei cehle uğraşırken bir taraftan da memleket evlâdını hayatı içtimaiye ve iktisadiyede fiilen müessir kılabilmek için elzem olan iptidaî malûmatı ameli bir tarzda vermek usulü maarifimizin esasını teşkil etmelidir."[65]

Yukarıya ancak genel kısmını aldığım bu önemli konuşma Atatürk'ün eğitimin her safhasında hem teorik hem de pratik

eğitimin bir arada yürütülmesi gerekliliğini çok açık bir şekilde anlamış ve anlatmış olduğunu göstermektedir. Atatürk'ün bu görüşünü, Vâ sıf Çınar'ın Maarif Vekili olarak 1924'de yaptığı tesbitle birleştirince, Cumhuriyet hükûmetlerinin bilhassa ilk öğretim konusunda karşılarında duran görev zihnimizde kristalleşir[66]. Bunu Hasan-Âli bir defa şu sözlerle ifâde etmiştir:

"Bizim karşımızda ancak şu mesele vardı:

Türkiye'de yurttaşların %25'i şehir ve kasabada, % 75'i köyde yaşıyordu. Halbuki ilk öğretim çağında bulunup okul ve öğretmen bulabilen çocuklarımızın %75'i şehir ve kasabada, %25'i köyde idi. Bu nispeti ters orantısından kurtarmak ve normal hâle getirmek lâzımdı.

'Biz bunu nasıl yapabiliriz' diye düşündük. Bütün dünya memleketlerinin ilk öğretim durumlarını incelettik, broşürler halinde bastık ve 1939'da topladığımız Birinci Maarif Şurasına sunduk[67]. Alınacak tedbirleri de gösterdik. Ayrıca Millî Şef İnönü'ye arzettik. Uzun geceler, bunları satır satır beraberce inceledik. Her iki yönden varılmış neticeleri karar haline getirip kanun tasarısını böylece hazırladık. Tasarı, bugün 20. yılını idrâk ettiğimiz günde [yani 17 Nisan'da] Büyük Millet Meclisinde kabul edildi"[68]

Bahsi geçen kanun Cumhuriyet tarihinin en büyük eserlerinden birinin, meşhur Köy Enstitülerinin, kuruluş kanunudur. 1940-1942 yılları arasında kurulan 17 Köy Enstitüsü şu esaslara göre kurulmuştur:

"1. Köyden kız-erkek ilk okulu bitirmiş çocuklardan almak.

2. Onları köy hayatının şartlarına uygun bir çevre içinde 5 yıllık eğitime tâbi tutmak.

3. Yalnız okuyup yazma öğreten ve müfredat organlarındaki dersleri okutan pasif bir insan değil, Cumhuriyetin ve inkılâbın adamı olarak köyde önder olma vasfında, köy hayatında işe yarar öğretmen yetiştirmek.

4. Okuyup yazacakları ve yaşayacakları yerleri, başlarına bilirkişi koyup bunların kendilerine yaptırmak.

5. Öğretmen çıktıkları zaman gidecekleri köye toprakla, bahçe ile ve köy işleriyle vazifelendirip kendilerini devamlı surette bağımlı kılmak"[69]

Bu esaslarla, genç Türkiye Cumhuriyeti kendi insanlarının gözlemleriyle saptadığı bir temel sorununa, kendi insanlarının yaptığı incelemeden elde ettiği sonuçlar ışığında, kendine has, ancak evrenselliği de olan bir çözüm getiriyordu. Bu kanunla Anadolu'nun yüzyıllardır insanlık kavramı ve insan onuruyla alay eden fecî zindanının kapıları açılıyor, orada ışığı ona hasret olacak kadar bile tanıyamamış olan insanlara âdeta güneşten parçalar dağıtılıyordu. *Anadolu herşeyden önce okuyacaktı*! Okuyan Anadolu öğrenecek, öğrendiğini kendi çevresine uygulayacak, uygarlığı ayağına getirecekti. Uygar olan Anadolu *evrensel uygarlıkla* konuşacak, kendi içinde tartışacak, uygar dünya ile haberleşerek birleşecekti. Uygar dünyada yerini alan Anadolu uygarlık yapıcısı olacak, bilim üretecek, "*muasır medeniyet seviyesinin üzerine çıkacaktı.*" Köy Enstitüleri kanununu çıkaranlar, Anadolu'yu "irşad etmek" iddiasını şiddetle reddediyorlardı. Hayır! Onlar artık Anadolu'ya hükmetmeyecekler, fakat onunla düşünecek, konuşacak, tartışacak, paylaşacak, onun kendisinden gizlenmiş hazinelerini ortaya dökerek Türkiye'yi herkesin malı ve aynı zamanda herkesin yuvası yapacaklardı. Bu uygarlık susamışlığında oradan buradan alınmış akıl-dışı ideolojilere yer yoktu. Köy Enstitüleri aslında Anadolu'nun insanlığa hediyesi olan "aklın" ve "müsbet ilimlerin" ürünü olarak doğmuşlardı. Köy Enstitüleri o büyük Anadolu çocuğu Herakleitos'un dediği gibi, gerçeği bulabilmek için önce gerekli olan "ortak"ı yaratacaklardı: herkes uygarlık

dilini konuşacaktı, herkes bilimsel düşünecekti. Bu program dünyada eşine pek ender rastlanan bir başarıyla yürürlüğe konmuş, Köy Enstitüleri kendilerini plânlayan, yapan ve yöneten kahramanlarla ve hiç şüphesiz en başta bu kahramanlara ilham veren, onları yönlendiren ve kollayan bilgin Maarif Vekili Hasan-Âli Yücel ile birlikte bir aydınlanma destanı yazmış, Anadolu'nun bin yıla yaklaşan o fecî talihini kırarak insanlığın ilk uygarlığının icat edildiği bu dünya cennetini tekrar uygarlığa kazandırmışlardır. Köy Enstitüleri ne yapmıştır? Bakın bunun cevabını 1955 yılında Hasan-Âli nasıl veriyor:

"Uzun lâfın kısasını söyleyeceğim. Bugün Türkiye ilk okullarında

1.822.498 öğrenci var. Yukarıda söylediğim nisbete[70] vurursanız bunun 1.300.000'i şehirlerde, 500.000'i köylerde olmak lâzım. Halbuki değil!...

1.289.547 köylerde,

563.051 öğrenci şehirdedir. (Maarif bütçesi hakkında Encümen raporundaki rakamlarına göre)

O eski nisbet, 15 yıl içinde nasıl tersine döndü? Nasıl muvazenesini buldu? Kimler bu doğru denklemi kurabildi? Soruyorum. O 'nalbant' denilen memleket evlâtları, yani Köy Enstitüleri mezunları sayesinde değil mi?"[71]

Hasan-Âli'nin büyük bir iftihar ve biraz da pek haklı bir kızgınlıkla dile getirdiği bu sonuç, yukarıda da gördüğümüz gibi, Osmanlı'nın bıraktığı maddî ve manevî enkazın imar edilmesi projesinin en önemli parçası, hattâ temel taşı olarak Atatürk tarafından teşhis edilmiş bir problemin halli yolunda atılmış en büyük adımdır. Köy Enstitüleri tam anlamıyla Atatürk'ün ruhuna uygun, O'nun bakış açısının ve tavsiyelerinin doğal uzantısı olarak kurulmuş müesseselerdir. Fakat bizi burada ilgilendiren, bunun da ötesinde, bu Enstitülerin kuruluş plânlarının yapılması esnasında Hasan-Âli ve arkadaşlarının

nasıl bilimsel bir yöntem izleyerek, nasıl eldeki verileri aynen Atatürk'ün Samsun'a gitmeğe karar vermesi arifesinde ve Sakarya Meydan Muharebesinde ve daha pek çok durumda yaptığı gibi irdeleyip problemi vâzetmiş olmaları, daha sonra bütün dünyada benzer problemler için vâzedilmiş çözüm önerilerini eleyip eldeki probleme en iyi çözümü bulmuş olmaları ilgilendirmektedir. Hiç kuşkusuz, Köy Enstitülerinde de Hasan-Âli'nin ilkokullarında da eğitim aynen o zamanın orta ve yüksek kademeli okullarında olduğu gibi bilimseldi. Ama bunun da ötesinde, tüm eğitim sorunu da onu yönetenler tarafından bilimsel bir ruh içinde ele alınmıştı. Bu açıdan, benim Cumhuriyet tarihinde görebildiğim kadarıyla, Atatürk'ün Türkiye'yi "muasır medeniyet seviyesinin üzerine çıkarma" projesinin bir tek eğitim kanadı O'nun ölümünden sonra İkinci Dünya Savaşı yıllarının yokluklarına rağmen tamamen O'nun doğru olarak tesbit ettiği yolda hiç aksamadan 1946 yılına kadar, yani Hasan-Âli Yücel'in gerici baskısı altında Maarif Vekâletinden uzaklaştırılmasına kadar sürmüştür.

Yukarıda en kaba hatlarıyla, Hasan–Âli Yücel'in, eğitimin her kademesinin bilimsel olmasını istediğini, buna ölçek olarak da doğa bilimlerini aldığını gördük. Atatürk'ün tavsiye ve vasiyetine tamamen paralel olan bu tutum, zaten çağımızın akılcı tutumuna eşittir. Ancak Hasan-Âli Yücel'i sadece büyük bir maarif vekili değil, fakat yüce bir maarif vekili yapan tabiî ki O'nun sırf okullara olan ilgisi değildi. Ancak bu bölümün sınırları içinde O'nun tüm çalışmalarının başlıklarını dahî sayamayız.

Ama O'nun tercüme faaliyetinden çok kısa da olsa bahsetmek istiyorum. Bu faaliyet, Hasan-Âli'nin gözünde milletinin

uzun yıllardır karartılmış ufkunda doğacak olan güneşlerden biriydi. O, bu yöntemle Türk diline, Türk kütüphanesine kazandırılacak eserlerin milletinin mensuplarının zekâlarına idman yaptıracağını, onları pek çok yeni hedeflere döndüreceğini ve bu suretle bilimsel düşünmeyi, dolayısıyla uygar olmayı teşvik edeceğini ümid ediyordu. Daha 1 Aralık 1935'te henüz yalnızca İzmir milletvekili iken "Okullarımızda ileri memleketler edebiyatını gençlerimize tanıtmak, büyük eserlerin tercemelerini yaparak geniş ölçüde eser neşretmek, seçme ve kritik etme kabiliyetini kazanmış bir okuyucu kütlesi yapacak, yazıcılarımız da bu kütleyi doyurmak için itinalı çalışmaya mecbur kalacaklardır" diye yazmıştı[72]. Bakan olarak başlattığı muazzam seride, kendi plânına göre hem batının hem de doğunun klâsikleri olacaktı. Bakanlıktan uzaklaştırıldıktan sonra, politik hasımları tarafından millî kültürümüzü gûya hırpalamak gibi zırva bir iddia ile suçlanan bilim ve san'at tarihçisi, san'atkâr Hasan-Âli, 1939 yılında Birinci Neşriyat Kongresini[73] açarken Osmanlı eserlerine genç nesillerin de ulaşabilmesi için tedbir alma gereğinden bahsetmişti:

"Geçmiş asırlardaki ilim ve sanat adamlarımızın büyük kıymet taşıyan eserlerinden ve tarihimizi, kültürümüzü aydınlatan esas kaynaklardan yarınki nesillerin doğrudan doğruya faydalanmalarına artık imkân kalmadığı malûmunuzdur. Onları bu değerli eserlerden müstağni sayabilir miyiz? Ve mahrum etmeye gönlümüz razı olur mu? Bütün bunları nasıl ve ne şekilde bir plân yaparak doğrudan doğruya istifade edilecek bir hale getirmeliyiz?"[74]

Tercüme eserlerin üretilip basılmasındaki amacı da gene en iyi kendisi 23 Haziran 1941 tarihinde tercüme serisindeki ciltlere yazdığı önsözde dile getirmiştir[75]:

"Hümanizma ruhunun ilk anlayış ve duyuş merhalesi, insan varlığının en müşahhas şekilde ifadesi olan sanat eserlerinin benimsenmesiyle başlar. Sanat

şubeleri içinde edebiyat, bu ifadenin zihin unsurları en zengin olanıdır. Bunun içindir ki bir milletin, diğer milletler edebiyatını kendi dilinde, daha doğrusu kendi idrakinde tekrar etmesi; zekâ ve anlama kudretini o eserler nispetinde artırması, canlandırması ve yeniden yaratmasıdır. İşte tercüme faaliyetini, biz, bu bakımdan ehemmiyetli ve medeniyet dâvamız için müessir bellemekteyiz. Zekânın her cephesini bu türlü eserlerin her türlüsüne tevcih edebilmiş millet-lerde düşüncenin en silinmez vasıtası olan yazı ve onun mimarisi demek olan edebiyat bütün kütlenin ruhuna kadar işliyen ve sinen bir tesire sahiptir. Bu tesirdeki fert ve cemiyet ittisali, zamanda ve mekânda bütün hudutları delip aşacak bir sağlamlık ve yaygınlığı gösterir. Hangi milletin kütüphanesi bu yön-den zenginse o millet, medeniyet âleminde daha yüksek bir idrak seviyesinde demektir. Bu itibarla tercüme hareketini sistemli ve dikkatli bir surette idare etmek, Türk irfanının en önemli bir cephesini kuvvetlendirmek, onun genişle-mesine, ilerlemesine hizmet etmektir. Bu yolda bilgi ve emeklerini esirgemiyen Türk münevverlerine şükranla duyguluyum. Onların himmetleri ile beş sene içinde, hiç değilse, devlet eli ile yüz ciltlik, hususî teşebbüslerin gayreti ve ge-ne devletin yardımı ile onun dört beş misli fazla olmak üzere zengin bir tercü-me kütüphanemiz olacaktır. Bilhassa Türk dilinin, bu emeklerden elde edece-ği büyük faydayı düşünüp de şimdiden tercüme faaliyetine yakın ilgi ve sevgi duymamak, hiçbir Türk okuru için mümkün olamıyacaktır."

Yüce bir Maarif Vekili

Yukarıda belki de okuyucuya gereğinden uzun gelen parag-raflarda önce günümüzde modern bilim kavramının ne oldu-ğunu anlatmağa çalıştım. Bu kavram hemen tüm doğa bilimle-ri için geçerli olmakla beraber, henüz pek çok sosyal disiplin bahsi geçen kavramın ifâde ettiği çalışma tarzını benimseye-memiştir. Bu nedenle hâlâ bilim veya bilimsel yöntem dendi mi akla doğa bilimleri gelmektedir. Hattâ bazı bilim filozoflarının

eserlerine bir göz atılacak olursa, bunların bilim sözcüğünden hemen tamamen fizik bilimini anladıklarını görürüz. Ben bilim kelimesinin bugünlerde genelde doğa bilimlerini hiçbir tereddüde mahal vermeyecek şekilde tanımladığı kanaatindeyim[76]. Yukarıdaki paragraflarda aynı kanaatin, üç çeyrek asır önce hem asker ve devlet adamı Mustafa Kemâl, hem de filozof, bilimci ve san'atkâr, aynı zamanda devlet adamı Hasan-Âli tarafından paylaşıldığını gördük.

Osmanlı İmparatorluğunun harabeleri üzerine yeni bir devlet kurar ve çağdaşlarının hemen hepsinden farklı olarak ortaçağ kalıntısı bir ümmetten modern bir millet yaratmağa çabalarken, Mustafa Kemâl kendisine, aynen komutan iken yaptığı gibi, bilimsel yöntemi kılavuz edinmeğe karar vermişti. Kurtuluş Savaşının ateş ve dumanı arasında, zaferden emin olan komutan, bir taraftan da zaferden sonra milletini nasıl oluşturacağını düşünmüş, bunun en önemli aşamasının millî bir eğitim olduğunu görmüştü. İşte o millî eğitim, bilgiyi hazırlop veren kolay fakat sahte eğitim olamazdı. Mustafa Kemâl eğitimin öğrenmeyi öğreten, kişiyi ömür boyu bağımsız ve üretken kılan bir faaliyet olması gerektiğini biliyordu.

Yakın tarihimize bir göz attığımızda, Mustafa Kemâl'in Türkiye'yi dünyanın en ileri ve en müreffeh ülkelerinden biri yapma idealinin bir politikacının kütleleri tavlamaya yönelik boş lâfları değil, fakat bir dâhinin iyi düşünülmüş samimî inancı olduğunu görenlerin başında, O'nun ölümünden iki aydan daha kısa bir süre sonra millî eğitimimizin ve kültürümüzün başına getirilen Hasan-Âli Yücel'in bulunduğunu görürüz. Hasan-Âli, bakan olduğu zaman, zaten maarif teşkilâtından gelen çekirdekten bir eğitimciydi. Ama bunun üstünde O, Ye-

nikapı Mevlevihânesinin ulvî havasında içten inandığı dininin en entellektüel şeklini ve onunla birlikte gelen şiir ve musikî terbiyesini hazmetmiş, İstanbul Darülfünununda Osmanlı kültürünün verebileceği en iyi felsefe bilgisi ile kendi arkadaş çevresinden özümleyebildiklerinin sentezinden çıkardığı felsefe ve bilim anlayışını dâhi beyninin süzgecinden geçirmiş, devletinin kendisini gönderdiği Fransa'da Avrupa uygarlığını inceleyerek kendisinin içinde yetiştiği kültür camiasının eksikliklerini iliklerine kadar hissetmiş, ona olan saygısını ve sevgisini asla yitirmeden toplumunu dünyadaki tek gerçek uygarlık olduğuna aynen Mustafa Kemâl gibi[77] inandığı Avrupa uygarlığına dahil etmek için kendini hazırlamış bir aydın, bir üstün insandı[78]. 10 Kasım 1938 günü saat 9'u beş geçe Dolmabahçe'de Türk'ü aydınlatan meş'ale Mustafa Kemâl'in cansız elinden düştüğü zaman onu ilk kapan ve çok sevgili önderinin naaşının üzerinden tekrar göklere kaldıran Hasan-Âli olmuştur.

Hasan-Âli âdeta millî eğitim ve kültür bakanı olmak için doğmuş, bilmeden kendini bu istikamette hazırlamıştı. Bu bakanlıkların gerektirdiği bilgi dallarının hepsinde yayın yapmış bir uzmandı. Fakat kanımca en önemlisi, Hasan-Âli profesyonel bir felsefeci olarak bilimin ve uygarlığın mahiyeti hakkında söylenenleri öğrenmiş, bir filozof olarak da zamanının felsefesinin bilgi bilimi de denilen epistemoloji dalında bilimin niteliği ve özellikleri konusunda ortada dolaşan fikirleri tatminkâr bulmayarak, bilimde nihâî otoritenin bulunmadığına ve bulunamayacağına karar vermiş olmasıdır. Bu şekilde Hasan-Âli, birinci bölümde de işaret ettiğim gibi, gerçek bir demokrat olmuştur. Bir demokratik idarenin başıboşluk olmadığını, özgürlüğün de sınır ve kuralları olduğunu anlamıştır. Bu çer-

çeve içinde eğitim programlarına el atmış ve gençleri herşeyden ve herşeyden önce bilimsel düşünce tarzını gerçekten özümlemiş bireyler olarak yetiştirmemiz gerektiğini idrak etmiştir. Bu programları yaparken, filozof Hasan-Âli eğitim politikasının ana hatlarının doğa bilimi temellerinde çizilmesi gerektiğini tespit etmiş, felsefeci ve bilim adamı Hasan–Âli fen ve felsefe eğitimini, san'atkâr ve musikişinas Hasan-Âli san'at programlarını, bilim ve edebiyat tarihçisi Hasan-Âli de edebiyat programlarını belirlemiş, bir zamanların coğrafya asistanı ilk Türk Coğrafya Kongresini toplayarak bir Coğrafya Kurumu'nun kurulmasına vesile olmuş ve hem fen hem de sosyal bilimler üzerinde duran bu çok önemli bilim kolunun ülkemizde teşkilatlânmasını ve modernize olmasını sağlamıştır[79]. San'atçı Hasan-Âli Devlet Konservatuarını kurarken, bilimci ve edebiyatçı Hasan-Âli hem tercüme serisinin, hem İslâm Ansiklopedisi'nin genişletilerek dilimize kazandırılmasının ve hem de ilk Türk ansiklopedisinin temellerini atmıştır. Bütün bu işler ve buraya yazamadığım daha niceleri O'nun kafasındaki uygar Türkiye'nin bileşenleriydi. Canından çok sevdiği önderi Mustafa Kemâl'den devraldığı meş'aleyi Avrupa'nın Olympos'una dikmekti kararı. Mustafa Kemal'in hayâlleri O'nun da hayâlleriydi. Her konuşmasında Türk milletinin büyüklüğünden, o millete olan görevlerimizden bahsetmek âdetiydi. Her dâhideki o önüne geçilemez aşk ve tutku O'nda da vardı. Okuyarak, öğrenerek, deneyerek, tartışarak dünyanın en ileri ulusu olacağımızdan hiç kuşkusu yoktu. İşte tüm bu faktörler bir araya gelerek O'nu yalnız büyük bir Maarif Vekili değil, Yüce bir Maarif Vekili yaptılar. O yücelikle O, Atatürk'ün münzevî zirvesine belki de en çok yaklaşan insan oldu.

Son söz

Peki sonra ne oldu? Onu burada anlatmayacağım[80]. Umarım o çok fecî ve çok acıklı hikâyeyi gelecek nesiller öğrenmek zorunda kalmasınlar. Fakat şu kadarını söyleyeyim ki, "Türk demokrasi tarihinin ilk kurbanı"[81] Hasan-Âli'nin tüm hayâlleri duman olup gitti. Tabiî O'nunkilerle beraber Atatürk'ünkiler de. Kırklı yılların sonunda Hasan-Âli'ye saldıran kafalar, o aynı bilgisiz, gerici kafalar, şimdi bizzat Atatürk'e saldırmaya kadar getirdiler işi. Zaten Hasan-Âli daha sağlığında Türkiye'deki mücadelenin politik uçlar veya etnik gruplar arasında değil, gericilikle ilericilik arasında cereyan etmekte olduğunu söylemişti. Bu mücadeleyi kimlerin kazanacağını sanıyordu? Sözü, Carlyle'ın *Kahramanlar*'ının Reşat Nuri Güntekin tarafından yapılan tercümesine yazdığı önsözdeki kahraman tasviriyle gene O'na bırakıyorum:

"Yüzü geriye dönük olanlar elbette rahatsızlık duyacaklardır. Hayvanına ters binmiş bir yolcu gibi bunların başı döner; geriden uzaklaştıkça eşyayı küçülmeye başlar görürler; sıkıntıdadırlar, ıstıraptadırlar ve bazan bunda samimidirler de ... Yüzü istikbale dönükler, uzakta küçücük gördükleri ideallerini ona yaklaşmak için sarfettikleri emekle her zaman büyümekte görürler; onu, daima daha aydın, daha canlı bulurlar. Onun için iyimserdirler, bahtiyardırlar, hayatları daima verimli olur. Yürürler ve beraberlerinde başkalarını da yürütürler. Yeni insanlar, kendi yarattıkları tanrıların insanlarıdırlar. Bu türlü ideallerin doğduğunu duyanlaradır ki, Kahraman diyoruz. Onlar yeni hayata acıkmış yoldaşlarına göğüslerini yarıp kendi elleriyle ılık kanları dolu yüreklerini yiyecek diye verebilenlerdir. Fedakâr olmadıkça, özgeci olmadıkça bu sırra ermeye, bu mertebeye yücelmeye yol yoktur"[82]

1. Bu bölüm ilk defa Şubat 1998'de TÜBİTAK tarafından yayınlanan *Bilim ve Teknik* dergisinde aşağıdaki başlıkla çıkmıştır: **Şengör, A. M. C.,** 1998, Türk aydınlanması ve doğa bilimlerinin ışığında eğitim kuramının başmimarı yüce bir maarif vekili: *Bilim ve Teknik*, c. 31, no. 363, ss. 82-93. Popüler bir bilim dergisi olması nedeniyle *Bilim ve Teknik*'deki yazıya konmamış bazı kaynaklar buraya eklendiği gibi metinde de bazı ilâveler yapılmıştır. Yazı'nın orijinali Canan Yücel Eronat'a ithaf edilmiştir.

2. Hasan-Âli Yücel hakkında biyografik bilgi için bir önceki bölümde 6. dipnotta verilen kaynaklara bkz.

3. "Benim gibi âcize Bakan olmak ne demek?
Madem görevlenmiştim, onda başarı gerek.

O da sürdü yedi yıl, yedi ay, yedi gün tam;
Kırkaltı Ağustosu haftasında iş tamam."

:**Yücel, H.-Â.,** 1960, *Dinle Benden*: İnkılâp Kitabevi, İstanbul, s. 34; **Canan Yücel Eronat** da yazılarında babasının bakanlık süresini O'nun gibi *7* yıl, *7* ay ve *7* gün olarak vermektedir. **Mehmet Emiralioğlu** ise Hasan-Âli Yücel'in bakanlık süresini *7* yıl, *7* ay ve 9 gün olarak hesapetmiştir (**Emiralioğlu, M.,** 1967, *Unutulmayan Eğitim Bakanı Mustafa Necati*: Emel Yayınları: 5, Ankara, s. 30). Tarihsel süreleri yıl, ay ve gün belirterek vermeğe önem veren **Yılmaz Öztuna** bakanlık süresini *7* yıl, *7* ay ve 15 gün olarak hesaplamıştır (**Öztuna, Y.,** 1983, *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Büyük Türkiye Tarihi—Türkiye'nin siyasî, medenî kültür, teşkilât ve san'at tarihi*, 10. cilt: Ötüken Yayınevi, İstanbul, s. 399). Hasan-Âli bakanlığa 28 Aralık 1938'de atanıp (atanması dolayısıyla yayınladığı mesajın tarihi 30. XII. 1938'dir: *Millî Eğitim*, sayı 136 [Ekim, Kasım, Aralık, 1997], s. 8) 12 Ağustos 1946'da ayrıldığına (*Giriş*'in 8. dipnotuna bkz!) ve 1942 ve 1946 senelerinde Şubat 29 çektiğine göre, efsânevî bakanlık 2485 gün sürmüştür; her hâlükârda, en azından resmen *7* yıl, *7* ay ve *7* günden fazla sürmüştür. Hasan-Âli'nin *7* yıl, *7* ay, *7* gün ibâresi hiç kuşkusuz şâirin ruhsatından kaynaklanmaktaysa da, kızı Canan Hanım babasının bakanlığının son günlerinde makamına gitmediğini ve bu günleri bakanlık zamanından saymadığını söylemiştir. Gerçekten de veda mesajının tarihi, *Giriş*'te de işaret ettiğim gibi, *7*. VIII. 1938'dir (*Millî Eğitim*, sayı 136 [Ekim, Kasım, Aralık, 1997], s. 8). Ben burada *7* yıl, *7* ay, *7* gün ibâresini güzelliği, Hasan-Âli'nin onu uygun görmüş olması, ve nihayet veda mesajının tarihiyle gösterdiği tutarlılık nedenleriyle aynen kızı Canan Yücel Eronat'ın yaptığı gibi kullanmaya devam edeceğim. <**Yılmaz Karakoyunlu**'nun bu kitabın birinci bölümünün 8. dipnotunda tam künyesi verilen *Parlamenter Bestekârlar* adlı kitabındaki, Hasan-Âli'nin bakanlığının "aralıksız 10 yıl" sürdüğü iddiasının (s. 265) ise gerçekle hiçbir ilişkisi yoktur.>

4. **Yücel, H.-Â.,** Üstad İbnülemin Mahmut Kemâl İnal: **İnal, İ. M. K.,** 1958, *Hoş Sadâ—Son Asır Türk Musikişinasları*'nda, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, seri 1, no. 10, İstanbul, s. XXV; Hasan-Âli için "yüce" sıfatını kullanan bir başkası da Anayasa Mahkemesi emekli başkanlarından Yekta Güngör Özden'dir: **Özden, Y. G.,**

1997, Bir yüce "Yücel": *Hasan-Âli Yücel'e Armağan*'nda (**Coşturoğlu, M. ve Emiralioğlu, M.,** yayına hazırlayanlar), Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yıllığı 1997, Birleşmiş Milletler Türk Derneği yayınları: 22, Ankara, ss. 47-48.

5. **Eyuboğlu, İ. Z.,** 1991, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, genişletilmiş ve gözden geçirilmiş ikinci basım: Sosyal Yayınlar, İstanbul, s. 91

6. **Berger, A., Imbrie, J., Hays, J., Kukla, G. ve Saltzman, B.** (editörler), 1984, *Milankovich and Climate*: D. Reidel, Hingham, Part I ve Part II (sürekli sahife numaralı olarak) 895 ss.

7. Evrenseller kavramını felsefeye ilk defa Platon (=Eflâtun) Türkçe'ye *Devlet* adıyla çevrilen *Politeia* adlı eserinin V. kitabının XVIII. bölümünün C kesiminden kitabın sonuna kadar olan kısmında sokmuştur. Türkçe çeviri **Sabahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz** tarafından yapılarak Remzi Kitabevi (İstanbul) tarafından yayınlanmıştır. 8. baskısı 1995'de yapılmış olan bu eserin 163. sahifesinden itibaren V. kitabın sonuna kadar olan kısmına bkz. Platon'un bu önemli eserinin Türkçe'de ve diğer dillerde yanlış olarak *Cumhuriyet* başlığıyla çevrilmiş olması hakkında Mete Tunçay'ın Popper'den çevirdiği *Açık Toplum ve Düşmanları* (Remzi Kitabevi, İstanbul, 3. basım 1994) adlı eserin I. cildinin 94. sahifesindeki dipnota bkz.

8. **Şengör, A. M. C.,** 1992, İlk bilimsel eleştiri, ilk dünya haritası, ilk kozmoloji, ilk evrim teorisi ve ilk doğabilim kitabı. İşte size bizim Miletli Anaksimander: *Cumhuriyet Bilim Teknik*, no. 258, ss. 12-14 ve oradaki literatür. Ayrıca bkz. **Heidel, W. A.,** 1933, *The Heroic Age of Science—The Conception, Ideals, and Methods of Science Among the Ancient Greeks:* Carnegie Institution of Washington, Baltimore, vii+203 ss; **Baccou, R.,** 1951, *Histoire de la Science Grecque*: Aubier, Paris, 257 ss; **de Santillana, G.,** 1961, *The Origins of Scientific Thought*: A Mentor Book, Published by the New American Library, New York, 320 ss.; **Saraç, C.,** 1971, *İyonya Pozitif Bilimi (Temel Kaynakları ve Etkileri)*: Ege Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü Yayınları No. 1, İzmir, X+226 ss; **Kranz, W.,** 1984, *Antik Felsefe—Metinler ve Açıklamalar*, Türkçesi Suad Y. Baydur: Sosyal Yayınlar, İstanbul, 232+ [III] ss; **Thomson, G.,** 1988, *Eski Yunan Toplumu Üstüne İncelemeler—İlk Filozoflar*, çeviren M. Doğan: Payel Yayınevi, İstanbul, 439 ss; **Heuser, H.,** 1992, *Als die Götter Lachen Lernten—Griechische Denker Verändern die Welt*: Piper, München, Zürich, 330ss; **McKirahan, R. D.,** 1994, *Philosophy Before Socrates—An Introduction with Texts and Commentary*: Hackett, Indianapolis/Cambridge, xvi+436 ss; **Denkel, A.,** tarihsiz, *Demokritos/Aristoteles—İlkçağ'da Doğa Felsefeleri*: Kalamış Yayıncılık, İstanbul, [III]+318 ss; **Kahn, C. H.,** 1960, *Anaximander and the Origins of Greek Cosmology*: Columbia University Press, New York, xiii+[iii]+249+[1] ss; **Schmitz, H.,** 1988, *Anaximander und die Anfänge der Griechischen Philosophie*: Bouvier, Bonn, V+79 ss; **Conche, M.,** 1991, *Anaximandre—Fragments et Témoignages*: Presses Universitaires de France, Paris, 252 ss. Burada **Roger French**'in 1994 yılında yayınlanmış olduğu ilginç ve faydalı eseri *Ancient Natural History*'de (Routledge, London, xxii+357 ss.) dile getirdiği, ilk çağdaki doğa felsefesine bilim denmesinin doğru olmadığı fikrine hiçbir şekilde iştirak etmedi-

ğimin altını çizmek isterim. Özellikle İyonya'daki bilim-din ilişkileri için faydalı bir eser, **Gregory Vlastos**'un *Theology and philosophy in early Greek thought* adlı makalesidir (*Philosophical Quarterly*, c. 2, ss. 97-123, 1952; bu önemli makale şurada tekrar yayınlanmıştır: **Graham, D. W.** (editör), 1993, *Studies in Greek Philosophy Gregory Vlastos, volume I, The Presocratics:* Princeton University Press, Princeton, ss. 3-31). Ben İstanbullu hemşehrim Vlastos'un güzel delillerine ve tutarlı tartışmasına rağmen İyonyalı Sokrat öncesi filozofların (Aristo'nun deyimiyle "fizikçilerin") bugün anladığımız anlamıyla dindar olmadıkları kanısındayım, yani Vlastos'un makalesinde atıf yaptığı İskoç klâsikçisi John Burnet ile aynı fikirdeyim. İyonya'da 2500 yıl kadar önce ortaya konan prensiplerin günümüzde de geçerli oldukları konusunda bilhassa bkz. **Popper, K. R.**, 1958-59[1989], Back to the Presocratics: **Popper, K. R.**, *Conjectures and Refutations*'da, 5. Baskı, Routledge, London, ss. 136-165 (dipnotsuz olarak ilk basıldığı yer: *Proceedings of the Aristotelian Society*, New Series c. 59, ss. 1-24)

9. Dilthey'ın tarih görüşünü yansıtan fikirlerinin güzel bir derlemesi için, bkz. **Dilthey, W.**, 1983, *Texte zur Kritik der historischen Vernunft*: yayına hazırlayan Hans-Ulrich Lessing, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 306 ss.

10. Sumner bu fikirlerini şu meşhur kitabında geliştirmiştir: **Sumner, W. G.,** 1907, *Folkways—A Study of the Sociological Importance of Usages, Manners, Customs, Mores, and Morals*: Ginn & Company, Boston, iv+[i]+692 ss. Bu eserdeki fikirlerin şiddetli—ve kanımca pek haklı—bir eleştirisi için bkz. **Edgerton, R. B.,** 1992, *Sick Societies—Challenging the Myth of Primitive Harmony*: The Free Press, A Division of Macmillan, New York, 278 ss. Edgerton'un eserinin Türkçe bir tanıtımı için bkz. **Şengör, A. M. C.,** 1994, Uygarlık ölçülebilir mi? *Bilim*, c. 2, sayı 5, ss. 92-94.

11. Muhtelif kültürleri birbirleri ile karşılaştırmaya ne gerek var? Bu yalnızca akademik bir iş değil midir? diye sorular akla gelebilir. Ancak günümüzde giderek artan globalleşmede pek çok sorun, meselâ üniversite denklikleri sorunu veya tıbbî veya ticârî ahlâk sorunu, veya uluslararası hukuk, kültür karşılaştırması ve değerlendirmesi yapılmadan çözülemez. Buna bir örnek olarak **Hasan-Âli Yücel**'in Mısır'da bulunan ve hâlâ denklik konusunda Türkiye'nin (ve Almanya'nın! Prof. Dr. Fuat Sezgin, sözlü görüşme, 1997) başına sorun olan Camii Esher hakkında 20 Şubat 1954 tarihinde yazdığı "Ezherde Tahsil" başlıklı yazısına bkz. *Öğretmen-Öğrenci Köşesi:* H.-Â. Yücel Külliyatı IV, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları 1791, Türk Klasikleri Dizisi 41, Ankara 1995, s. 225: "gidip görüp Eshere üniversite demek imkânsızdır." Bu şekilde bir kültürlerarası değerlendirme yapmadan denklik konusu tartışılabilir mi?

12. Bu konuda bilhassa bkz.: **Popper, K. R.,** 1948[1989], Prediction and prophecy in the social sciences: Popper, K. R., *Conjectures and Refutations*'da, 5. baskı, Routledge, London, ss. 336-346 (ilk yayınlandığı yer: *Library of the Tetnth International Congress of Philosophy, c. 1: Proceedings of the Tenth International Congress of Philosophy, Amsterdam, August 11-18, 1948...* editörler: **E. W. Beth, H. J. Pros ve J. H. A. Hollak**, 1. fasikül, ss. 82-91, North Holland Publishing Company, Amsterdam; ayrıca düzeltilmiş bir şekli şurada da yıyanlanmıştır: **Gardiner, P.** (yorumla yayına ha-

zırlayan], 1959, *Theories of History: Readings from Classical and Contemporary Sources*: The Free Press, Glencoe, ss. 276-285; bu makalenin bir Türkçe tercümesi için bkz. **Magee, B.,** 1990, *Karl Popper'in Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı*: Remzi Kitabevi, İstanbul; çeviren **Mete Tunçay**, ss. 135-149: *Toplum bilimlerinde öndeyi ve kehanet* ; ayrıca 1. Bölümde 99. nota da bkz.

13. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. **Şengör, A. M. C.,** 1997, Gerekli olan ömür boyu akılcı eğitimdir: *İTÜ Vakıf Dergisi*, 1997, No. 23 (Yaz sayısı), ss. 44-49

14. Benim burada gerçek eğitimle kastettiğim ile **Mahmut Makal**'ın *Hasan-Âli Yücel'e Armağan* kitabındaki makalesinde bahsi geçen gerçek eğitim aynı şey değildir. Gerçi Makal da gerçek eğitim diye bahsettiği yaparak öğrenimden, iş üstünde öğrenimden, öğreneni yaratıcı hale getirecek eğitimi kastetmiştir (**Makal, M.,** 1997, Hasan-Âli Yücel ve çağcıl eğitim: *Hasan-Âli Yücel'e Armağan*'nda, **Coşturoğlu, M. ve Emiralioğlu, M.** [yayına hazırlayanlar], Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yıllığı 1997, Birleşmiş Milletler Türk Derneği yayınları: 22, Ankara, s.s 110-111). Ama her pratik eğitim, her iş üzerinde yapılan eğitim, mutlaka yaratıcı insan üretmez. İş üzerinde bir vidayı sıkmayı öğrenen insanın yaşamı süresince o vidayı sıkmak dışında başka bir iş de yapabileceğini iş üstünde eğitim garanti edemez. *Bu nedenle gerçek eğitim mutlaka kuramsal eleştirel eğitim olmak zorundadır.* Bu bilim için geçerli olduğu gibi teknik için de geççerlidir, san'at için de geçerlidir, zenaatler için de geçerlidir.

15. Ör. **Sanver, M. R.,** 1997, *İnisiyasyonun Metodolojisi ve Masonluk*: Ülkü Locası Yayınları, no. 8, İstanbul, 196 ss.

16. **Popper, K. R.**, 1960(1989), On the sources of knowledge and of ignorance: **Popper, K. R.**, *Conjectures and Refutations*'da, 5. düzeltilmiş baskı: Routledge, London, s. 12 (ilk basıldığı yer: *Proceedings of the British Academy*, c. 6, ss. 39-71; ayrıca **Popper, K. R.**, 1961, *On the Sources of Knowledge and of Ignorance*: Annual Philosophical Lecture, Henriette Hertz Trust, British Academy, Oxford University Press, London, ss. 39-71 olarak da yayınlanmıştır).

17. *Atatürk'ün Maarife ait Direktifleri:* T. C. Maarif Vekilliği, Ana Programa Hazırlıklar, seri: A, No. 1, Maarif Matbaası, İstanbul, 1939, VI+42 ss. Ayrıca bkz. *Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve M. Eğ. Bakanlarının Millî Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri*: Türk Devrim Tarihi Enstitüsü: 6, c. I (434+V ss.) ve c. II (400+V ss.), Millî Eğitim Basımevi, Ankara; c. III (372+III ss.), Sakarya Basımevi, Ankara.

18. Osmanlı eğitim tarihi için bkz.: **Mehmed Es'ad**, 1312[1896], *Mir'ât-ı Mühendis-hâne-i Berrî-i Hümâyûn*: Karabet Matbaası İstanbul (bu eser Sadık Erdem tarafından yeni harflere çevrilerek 1986 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Tarihi Araştırma Merkezi'nin 3 no.'lu yayını olarak neşredilmiştir (VI+324 ss.); **Nafi Atuf,** 1931, *Türkiye Maarif Tarihi (Bir Deneme):* Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, basıldığı yer belirtilmemiş, 174 ss+pek çok fotoğraf levhası; **aynı yazar**, 1932, *Türkiye Maarif Tarihi (Bir Deneme)*, ikinci kitap: yayınlayan belirtilmemiş, İstanbul, 135 ss; **Ergin,** O.,

1939-1943[1977], *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San'at Müesseseleri Dolayısiyle Türkiye Maarif Tarihi*: Eser Matbaası, İstanbul, c. 1-2 (XVI+831 ss.), c. 3-4 (ss. 839-1597), c. 5 (ss. 1605-2228); **Antel, S. C.,** 1940, Tanzimat maarifi: *Tanzimat I*'de, İstanbul Maarif Matbaası, ss. 444-462; **Yaltkaya, M. Ş.**, 1940, Tanzimattan evvel ve sonra medreseler: *aynı yerde*, s. 463-467; **Ünver, A. S.**, 1946, *İstanbul Üniversitesi Tarihine Başlangıç—Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*: T. C. İstanbul Üniversitesi Yayınlarından, sayı 278, XXXVII+328ss.+64 ss. resim ve fotoğraf; **Yamantürk, A. K.,** 1952, Türkiye'de teknik eser yayımının gelişmesi ve bu gelişme içinde İ. T. Ü. yayın programının yeri: **Yamantürk, A. K.**, *İstanbul Teknik Üniversitesi Yayın Kataloğu 1929-1952*'de, T. C. İstanbul Teknik Üniversitesi Kütüphanesi sayı 283, İstanbul, ss. III-XXVI; **Gürkan, K. İ.,** 1953, *İstanbul Üniversitesi'nin Başlangıcı (Les Debuts de l'Université d'Istanbul)*: Fakülteler Matbaası, İstanbul, 23 ss.; **Uluçay, Ç. and Kartekin, E.,** 1958, *Yüksek Mühendis Okulu* : T. C. İstanbul Teknik Üniversitesi Kütüphanesi, no. 389, pp. 749 ss.+pek çok katlanır levha; **Unat, F. R.**, 1964, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış*: Millî Eğitim Basımevi, Ankara, XI+200 ss.+pek çok fotoğraf levhası; <**aynı yazar**, 1964, Atatürk'ün öğrenim hayatı ve yetiştiği devrin millî eğitim sistemi: *Türk Tarih Kurumu Yıllık Konferansları I Atatürk Konferansları*, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından XVII. Seri—No. 1, ss. 71-89>; **Uzunçarşılı, İ. H.**, 1965[1988], *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*: Türk Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VIII. Dizi, sayı 17b, Ankara, VI-II+349ss.+18 fotoğraf levhası; **Çoker, F.**, 1973, *Bahriye Mektebimiz (Deniz Harp Okulu ve Lisesi)*: Dz. K. K. Basımevi, Ankara, XVI+131 ss; <**İnan, M. F.**, 1975, Atatürk'ün devraldığı eğitim, öğretim durumu ve kurumları (eğitim düzeni): *Atatürk Konferansları V*, Türk Tarih Kurumu Yayınları XVII. Dizi—Sa. 5, ss. 117-161; **Baltacı, C.,** 1976, XV-XVI. *Asırlarda Osmanlı Medreseleri—Teşkilât, Tarih*: İrfan Matbaası, İstanbul, XXXVIII+715+[5]ss.> ; **Adıvar, A. A.**, 1982, *Osmanlı Türklerinde İlim*, A. Kazancıgil and S. Tekeli'nin notlarıyla zenginleştirilmiş 4. baskı: Remzi Kitabevi, İstanbul, 243 ss; **Öztuna, Y.**, 1983, *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Büyük Türkiye Tarihi—Türkiye'nin siyasî, medenî kültür, teşkilât ve san'at tarihi*, 10. cilt: Ötüken Yayınevi, İstanbul, ss. 398-434; **Tekeli, İ.**, 1983, Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze eğitim kurumlarının gelişimi: *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 3. cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 650-673; <**Bilge, M.**, 1984, *İlk Osmanlı Medreseleri*: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No 3101, İstanbul, XVI+326 ss.> **İhsanoğlu, E.** (yayına hazırlayan), 1987, *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri I. Millî Türk Bilim Tarihi Sempozyumu 3-5 Nisan 1987*: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İslâm Konferansı Teşkilâtı İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul, VIII+264 ss; **Koçer, A.**, 1987, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu*: Uzman Yayınları 1, Ankara, [IV]+272 ss; **Bayrakdar, M.**, 1988, *Kayserili Dâvûd (Dâvûdu'l-Kayserî)*: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 912, Ankara, [V]+79 ss; **Çeçen, K.** (hazırlayan), 1988, *Hüseyin Tevfik Paşa ve "Linear Algebra"*: İstanbul Teknik Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Tarihi Araştırma Merkezi yayın no: 5, 48+68+[1]+185+[2]; **Çeçen, K. ve Şengör, A. M. C.** (hazırlayanlar), 1988, *Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyun'un 1210/1795 Tarihli Kanunnâmesi*: İTÜ Bilim ve Teknoloji Tarihi Araştırma Merkezi yayın no. 4, 36 ss; **Akyüz, Y.**, 1989, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1988'e)* Genişletilmiş 3. Baskı: Ankara Üniver-

sitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları No: 160, Ankara, [XI]+543 ss+ 3 sahife belge + 1 katlanır harita; **Çağatay, N.,** 1989, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi—Sa. 104, XII+269 ss+8 belge faksimilesi ve tercümesi+[1] s; **İhsanoğlu, E.,** 1989, *Başhoca İshak Efendi (Türkiye'de Modern Bilimin Öncüsü)*: Kültür Bakanlığı Yayınları: 1091, Kaynak Eserler Dizisi: 36, [IV]+146 ss; **Çeçen, K.,** 1990, *İstanbul Teknik Üniversitesi'nin Kısa Tarihçesi*: İstanbul Teknik Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Tarihi Araştırma Merkezi yayın no. : 7, 88 ss; **Kodaman, B.,** 1991, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi—Sa. 94[1], XIV+181 ss+2 fotoğraf levhası; **Kurtcephe, İ. ve Balcıoğlu, M.,** 1991, *Kara Harp Okulu Tarihi*: Kara Harp Okulu Matbaası, Ankara, 275 ss.+ pek çok tıpkıbasım ve fotoğraf eki; **Sakaoğlu, N.,** 1991, *Osmanlı Eğitim Tarihi:* Cep Üniversitesi, İletişim Yayınları, İstanbul, 152 ss; **[Hatemi, H. ve Beydilli, K.]**, tarihsiz, *Sütlüce Matematik Okulu Öğretim Üyesi, Mühendis Seyyid Mustafa, İstanbul'da Askerlik Sanatı, Yeteneklerin ve Bilimlerin Durumu Üzerine Risale*: TÜYAP [İstanbul], 131 ss; **Terzioğlu, A. ve Lucius, E.** (yayınlayanlar), 1993, *Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane ve Bizde Modern Tıp Eğitiminin Gelişmesine Katkıları (Die Hohe Medizinschule Galatasaray und Ihre Bedeutung für die Moderne Türkische Medizin)*: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 143 ss; **Tekeli, İ. ve İlkin, S.,** 1993, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi—Sa. 154, XI+221 ss; **Akyüz, Y.,** 1994, Tanzimat döneminde eğitim biliminde ve öğretim yöntemlerinde gelişmeler: *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, Ankara 31 Ekim-3 Kasım 1989*'da: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XXVI. Dizi—Sa. 5, ss. 501-513; **Doğan, İ.,** 1994, Eğitimci Ali Suavi (1839-1878) ve Galatasaray Lisesindeki uygulamaları, *aynı yerde*, ss. 515-538; **Beydilli, K.,** 1995, *Türk Bilimi ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi* : Eren, İstanbul, 552 ss; **İhsanoğlu, E.,** 1995, Fatih Külliyesi medreseleri ne değildi! Tarih yazıcılığı bakımından tenkit ve değerlendirme denemesi: *İstanbul Armağanı I, Fatih ve Fetih*'de: İstanbul Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları no. 17, ss. 105-136 (bu makale şu eserin 39. ve 84. sahifeleri arasında tekrar basılmıştır: **İhsanoğlu, E.,** 1996, *Büyük Cihad'dan Frenk Fodulluğuna*: İletişim, İstanbul, 272 ss.+19 levha); **Kaçar, M.,** 1996, *Osmanlı Devleti'nde Bilim ve Eğitim Anlayışındaki Değişmeler ve Mühendishânelerin Kuruluşu*: T. C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilim Tarihi Bölümü Doktora Tezi, 208 ss., yayınlanmamış; **İzgi, C.,** 1997, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, c. 1 *riyazî ilimler* 471 ss., c. 2 *tabiî ilimler* 350 ss. : İz Yayınları, İstanbul; ayrıca 1940 yılında Maarif Vekâleti tarafından Tanzimat'ın 100. yıldönümü münasebetiyle yayınlanan ve yukarıda bahsi geçen *Tanzimat I* başlıklı kitaptaki çeşitli bilim dallarının Türkiye'deki tarihi ile ilgili makalelere ve 1985'de çıkmış olan *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*'nin 2. cildindeki "Eğitim" başlıklı bölümdeki (ss. 455-516) yazılara da bkz. Medreseler hakkında en sert dili **Osman Ergin** kullanmıştır: bkz. a.g.e., s. 97-117: "İşte medreselerin Fatih zamanından Abdülhamit II devrinin sonlarına kadar geçen dört buçuk asır içindeki tarihçesi bundan ibârettir. Bu medreselerin memlekete, Türklüğe ve ilim âlemine ne hizmeti ve faydası olmuştur? Belli başlı hangi

âlimleri yetiştirmişlerdir? Bunlar arasında beynelmilel şöhreti hâiz kimseler var mıdır? Bunları uzun uzadıya araştırmağa lüzum yoktur "*hiç kimseyi yetiştirmemiştir*" demekte iktifâ etmek daha muvafık olur." (s. 108, vurgu Ergin'e ait). Ben de burada Ergin'in fikrine aynen katıldığımı belirtmek isterim. Aynı eserin 147. ve 153. sahifeleri arasına da bkz.

19. **Gerçek, S. N.**, 1939, *Türk Matbaacılığı, I Müteferrika Matbaası*: İstanbul Devlet Basımevi, 111 ss+ ve pek çok fotoğraf levhası; <**İskit, S.**, 1939, *Türkiyede Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış*: İstanbul Devlet Basımevi, özellikle s. 4;> **Toderini, G.**, 1990, *İbrahim Müteferrika Matbaası ve Türk Matbaacılığı*, Fransızca'dan çeviren **R. Kunt**; [zengin notlarla] yayına hazırlayan **Ş. Rado**: Yayın Matbaacılık, İstanbul, 173+[2] ss.

20. *Atatürk'ün Maarife ait Direktifleri:* T. C. Maarif Vekilliği, Ana Programa Hazırlıklar, seri :A, No. 1, Maarif Matbaası, İstanbul, 1939, ss. 8-9; aynısı şurada tekrar yayınlanmıştır: *Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve ...*, c. I (1946), ss. 7-8; aynısı şurada tekrar yayınlanmıştır: **Atatürk, Gazi M. K.,** 1952, Öğretmenlere (27. X. 1922): *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938)*'de, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları: 1, ss. 43-44; aynısı şurada tekrar yayınlanmıştır: **Sayılı, A.** (Toplayan), 1990, *Atatürk'ün Kültür ve Medeniyet konusundaki Sözleri*: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür merkezi Yayını—sayı 37, ss. 26-27.

21. Bu konuda bilhassa Prof. **Doğan Kuban**'ın "Atatürkçülük üzerinde yorumlar ve çağdaş uygarlığa katılma sorunu" adlı enfes konferansının 178. sahifesindeki şu çarpıcı cümlenin içinde bulunduğu paragrafa bakın: "'Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır' sözünü, ben her türlü dogmatik tutumu reddeden bir anlayışın ifadesi olarak görüyorum": *Atatürk Konferansları*, IV, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1970.

22. **[Atatürk], Gazi M. K.,** 1927[1973], *Nutuk*, onüçüncü basılış, c. II (1920-1927): Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, ss. 617-618. Atatürk'ün Sakarya Meydan Muharebesini idare ederken ortaya koyduğu yaratıcılığı belki de en iyi Lord Kinross dile getirmiştir. Halide Edib Adıvar'dan alındığı intibaını veren bir pasajda, Lord Kinross şunları yazmıştır: "Bazan bu oturumlarda Kemal O'na [Halide Edib'e] bir roman hikâyesini kafasında oluşturan bir yazarı hatırlatıyordu" (**Lord Kinross**, 1964, *Atatürk, The Rebirth of A Nation*: Weidenfeld and Nicolson, London, s. 278). Bu pasaja temel olabilecek bir ifâdeyi ben tüm çabama rağmen ne Lord Kinross'un burada atıf yaptığı *The Turkish Ordeal*'da ne de onun bazı değişikliklerle Halide Edib tarafından bizzat yapılmış olan Türkçe tercümesi *Türk'ün Ateşle İmtihanı*'nda bulabildim. Belki de İngiliz yazar Halide Edib'le kişisel bir temasında yukarıda alıntı yaptığım cümleyi duymuştur. Her ne hal ise, Sakarya'yı idare ederken âdeta bir roman yazarcasına bir hikâye geliştiren Mustafa Kemâl imajı, burada savunulan yaratıcı, bilimsel Mustafa Kemâl imajını destekler ve tamamlar mahiyettedir.

23. 1. Bölümde Hasan-Âli Yücel'in ve Karl Popper'in gelenekler hakkındaki sözleriyle Atatürk'ün burada ifâde edilen düşüncelerindeki benzerliğe dikkat ediniz.

24. *Atatürk'ün Maarife ait Direktifleri:* T. C. Maarif Vekilliği, Ana Programa Hazırlıklar, seri :A, No. 1, Maarif Matbaası, İstanbul, 1939, s. 10; aynısı şurada tekrar yayınlanmıştır: *Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve ...*, c. I (1946), ss. 8-9; aynısı şurada tekrar yayınlanmıştır: **Atatürk**, 1952, ss. 44-45; aynısı şurada tekrar yayınlanmıştır: **Sayılı,** 1990, s. 28.

25. *Atatürk'ün Maarife ait Direktifleri:* T. C. Maarif Vekilliği, Ana Programa Hazırlıklar, seri :A, No. 1, Maarif Matbaası, İstanbul, 1939, s. 19; bu konuşmanın tarihi 22. IX. 1924'tür; aynısı şurada tekrar yayınlanmıştır: *Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve ...*, c. I (1946), s. 21; aynısı şurada tekrar yayınlanmıştır: **Atatürk,** 1952, s. 197; aynısı şurada tekrar yayınlanmıştır: **Sayılı,** 1990, s. 80.

26. *Atatürk'ün Maarife ait Direktifleri:* T. C. Maarif Vekilliği, Ana Programa Hazırlıklar, seri :A, No. 1, Maarif Matbaası, İstanbul, 1939, s. 23; aynısı şurada tekrar yayınlanmıştır: *Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve ...*, c. I (1946), s. 24; aynısı şurada tekrar yayınlanmıştır: **Atatürk**, 1952, s. 201; aynısı şurada tekrar yayınlanmıştır: Sayılı, 1990, s. 84

27. **Metel, R.,** 1966, *Atatürk ve Donanma:* T. C. Genkur. Bşk. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, İstanbul, s. 65; Bu eserde verilen metinde "tevhini tedrisat" yerine "tevhidi tedrisat" geçmektedir. Atatürk'ün bunu söylemiş olması mümkün değildir, zira tevhidi tedrisat, eğitimin birliği demek olup, o zamanlar lâik eğitimin tüm yurt sathında uygulanacak tek eğitim olmasını hedefleyen politikanın adıydı. Müftülerin arzusu Atatürk tarafından metinden anlaşıldığı gibi ancak tevhini tedrisat, yani eğitimin zayıflatılması olarak yorumlanmış olabilirdi. Bu sözlerin orijinallerinin nerede yayınlandığı Metel tarafından belirtilmediği için, orijinali kontrol imkânım olmadı.
"Burasını İran gibi mi yapmak istiyorlar?" sorusunun ne kadar yerinde, konunun ruhuna ne derece vukuf gösteren bir soru olduğunu, bu sualin sorulmasından elli yıl sonraki olaylar çok çarpıcı bir şekilde ortaya koymuştur!

28. **İnam, A.,** 1997, Mantık ve felsefe ders kitapları ışığında Hasan-Âli Yücel *Hasan-Âli Yücel Günleri*'nde (**Danabaş, A. E. ve Budak, A.,** yayına hazırlayanlar), Edebiyatçılar Derneği, Ankara, ss. 14-21.

29. **Yücel, H.-Â.,** 1954, *Felsefe Dersleri:* Maarif Basımevi, İstanbul, s. 9; ayrıca bkz. **aynı yazar**, 1929, *Surî ve Tatbikî Mantık*, ikinci tab'ı: Devlet Matbaası, İstanbul, s. 2

30. **Yücel**, 1954, s. 9; 1929, ss. 2-3

31. **Yücel,** 1954, s. 9; 1929, s. 3

32. **Yücel,** 1929, s. 122

33. a.g.e. s. 134

34. Bu ve benzer fikirlerinde Hasan-Âli'nin ne dereceye kadar Ahmet Şuayıp'ın (1876-1910) *Hayat ve Kitaplar* adlı eserinden etkilendiğinin incelenmesi sanırım çok ilginç sonuçlar doğurabilir: **Ahmet Şuayıp**, 1326[1910], *Hayat ve Kitaplar:* Matbaa-i Hukukiye, İstanbul, özellikle filozof Hippolyte Taine'in (1828-1893) tanıtıldığı ss. 126-181.

35. a.g.e., s. 135

36. Bu ifâde yukarıda 1. bölümün 78. notunda söylenilenle çelişir gibi gözükmekteyse de öyle değildir. Hasan-Âli, fen bilimlerinin neticelerinin kesine çok "benzediği" kanaatindedir. Ancak bu benzerlik mükemmel değildir. Buna mukabil, sosyal disiplinlerde ve bu arada tarihte de sonuçlar fen bilimlerininkiler kadar kesine "benzemezler". 1. Bölümdeki 78. dipnotta söylenenler bu mânâda yorumlanmalıdır.

37. a.g.e., s. 56

38. **Yücel, H.-Â.,** 1961, Hümanisma: *İmece*, yıl 1, sayı 1, s. 9.

39. **Yücel, H.-Â.,** 1933, [Başlıksız eleştiri yazısı]: *Birinci Türk Dil Kurultayı — Tezler Müzakere Zabıtları*'nda, T. C. Maarif Vekâleti, Devlet Matbaası, İstanbul, s. 284; aynısı şurada iktibas edilmiştir: **Levend, A. S.**, 1949, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Safhaları:* T. D. K. /D. 31, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 384.

40. **Yücel,** 1954, s. 49

41. **Yücel**, 1929, ss. 135-138

42. Berlin'de Akademi önünde yapılan bu konuşma için bkz. **Einstein, A.**, 1914, Prinzipien der theoretischen Physik: *Sitzungsberichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften*, c. XXVIII, ss. 739-742; bu konuşmanın metni daha sonra Einstein'in ilk defa 1934 yılında Amsterdam'da yayınladığı *Mein Weltbild* (=Benim Dünyaya Bakışım) adlı kitabında tekrar yayınlanmıştır: **Einstein, A.,** 1934[1981], *Mein Weltbild*: Ullstein Materialien, Frankfurt/M, ss. 110-113; yukarıda benim aldığım pasaj ss. 110-111'dedir.

43. **Yücel**, 1929, s. 138.

44. **Yücel, H.-Â.,** 1937, *Pazartesi Konuşmaları:* Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 165.

45. **Yücel, H.-Â.**, 1938, Şüphe: **Yücel, H.–Â.**, *İçten-Dıştan*'da: Ulus Basımevi, Ankara, ss. 42-43; ayrıca bkz. **Binbaşıoğlu, C.,** 1997, Hasan-Âli Yücel'in bazı eğitim düşünceleri ve Türk eğitim tarihindeki yeri: *Çağdaş Eğitim*, yıl 22, sayı 238 (Aralık 1997), s. 24; ayrıca bkz. **Yücel, H.-Â.,** 1960, *Hürriyet Gene Hürriyet*, [c. 1]: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, seri 1, sayı 14, Ankara, ss. 510-514.

46. **Yücel, H.-Â.**, 1960, ss. 70-71.

47. Ayrıca bkz. **Yücel, H.-Â.,** 1937, ss. 159-182; 187-192.

48. Yukarıda 17. notta verilen kitaplara bkz. Ayrıca bkz. **Aykut, Ş.**, 1936, *Kamalizm*: Muallim Ahmet Halit Kitap Evi, İstanbul, bilhassa ss. 66-79; **Duru, K. N.**, 1938, *Kemalist Rejimde Öğretim ve Eğitim*: Ankara Kütüphanesi: XXI, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 159 ss; **Yücel, H.-Â.,** 1938, *Türkiye'de Orta Öğretim*: İstanbul, xix+704 ss.+metin dışı grafik ve fotoğraf levhaları+1 katlanır harita (Bu eser T. C. Kültür Bakanlığı tarafından H.-Â. Yücel Külliyatı'nın III. cildi olarak 1994'de tekrar yayınlanmıştır: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları 1681, Başvuru Kitapları Dizisi 31); **Malche, A.**, 1939, *İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor*: T. C. Maarif Vekilliği Ana Programa Hazırlıklar, seri: B, No. 5, Devlet Matbaası, İstanbul, VI+59 ss (bu rapor üzerine Atatürk'ün kendi el yazısıyla düştüğü notlar için bkz. **Gürüz, K., Şuhubi, E., Şengör A. M. C., Türker, K., Yurtsever, E.,** 1994, *Türkiye'de ve Dünyada Yükseköğretim, Bilim ve Teknoloji*: TÜSİAD-T/94, 6-167, İstanbul, s. 153); **Ayas, N.**, 1948, *Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitimi—Kuruluşlar ve Tarihçeler*: Millî Eğitim Basımevi, Ankara, XV+745 ss; **Widmann, H.,** 1981, *Atatürk Üniversite Reformu*, çeviri: A. Kazancıgil ve S. Bozkurt: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Atatürk'ün Yüzüncü Doğum Yılını Kutlama Yayınları Özel Seri 3, İstanbul, XXII+296 ss; **Akyüz**, a.g.e., ss. 351 ve sonrası; **Sakaoğlu, N.**, 1992, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi*: Cep Üniversitesi, İletişim Yayınları, İstanbul, 151 ss.

49. **Apaydın, T.,** 1961, En başarılı bakan: *İmece*, yıl 1, c. 1, sayı 2, s. 15; **Eyüboğlu, S.**, 1961, Kaybettiğimiz Değerler Yücel: *Unesco Haberleri*, seri IV, sayı 34 (Mart 1961), s. 11

50. Kendisi 16 Kasım 1938 tarihli ve 6214 sayı numaralı *Ulus* gazetesinin 2. sahifesindeki köşesi "İçten-Dıştan"da Atatürk'ün "bütün memleketi mektep yaparak okutmak isterken en başarılı öğretmen" olduğunu vurgulamıştır. Sakaoğlu ise Yücel Türkiye'si için şunları yazmıştır: "Türkiye, Yücel'in bakanlığı döneminde bir eğitim ve kültür iklimi olmuştu." **Sakaoğlu, N.**, 1997, İlkeli aydınlıklar açan Yücel...: *Cumhuriyet*, sayı 26372 (20 Aralık 1997), s. 2.

51. **Yücel, H.-Â.,** 1997, *Hasan-Âli Yücel Köy Enstitüleri ve Köy Eğitimi ile İlgili Yazıları-Konuşmaları:* Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı, Ankara, s. 205

52. a.g.e., s. 113

53. **Yücel, Hasan-Âli**, 1938, *Türkiye'de Orta Öğretim*: Devlet Basımevi, İstanbul, s. 12. Bu eser T. C. Kültür Bakanlığı tarafından H.-Â. Yücel Külliyatı'nın III. cildi olarak 1994'de tekrar yayınlanmıştır. T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları 1681, Başvuru Kitapları Dizisi 31, s. 15. Sultan II. Abdülhamit devri eğitim ve kültür hayatı hakkında benzer bir hükmü de kendine has sivri bir ifâdeyle hicivci Mehmed Eşref vermiştir:

"Maariften eser yok, cehilde geçtik Ebu Cehli,
Mütehayyız cehaletçün eğer üstâd lâzımsa."

Kodaman'ın (a.g.e.) 131. sahifesindeki ders tablosu, Hasan-Âli'nin söylediklerini çarpıcı bir şekilde göz önüne sermektedir. Ancak bu durumun daha çok halk eğitimini betimlediği, buna mukabil Sultan II. Abdülhamit'in elit eğitimine özellikle lise ve yüksek okul düzeyinde—kendi yönetim tarzına sonradan verebileceği zararı belki de düşünmeden—önem verdiği ve bu önemin bilhassa Rumeli'de O'nun saltanatı süresince, diğer faktörlerle birlikte, açık görüşlü bir aydınlar kümesinin oluşmasında etkili olduğu giderek yaygın bir şekilde kabul gören bir görüştür (bkz. **Lord Kinross**, 1977, *The Ottoman Centuries—The Rise and Fall of the Turkish Empire*: Morrow Quill Paperbacks, New York, ss. 578-581; **Kodaman**, a.g.e., bilhassa s. 128'deki resmî idâdîer tablosu; Rumeli'deki durum için ayrıca bkz. **Kazgan, H.**, 1998, XIX. yüzyılda Rumeli Türkleri: *Adres*, yıl I, sayı 7, ss. 36-39).

54. **Yücel, H.–Â.**, 1993, *Millî Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçler*: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları 1573, Türk Klasikleri Dizisi 28, H. Â. Yücel Külliyatı I, s. 167.

55. Hasan-Âli'nin endüktif yani tümevarım (eski terimle ıstıkra) yöntemi hakkındaki düşüncelerinden yukarıda bahsetmiştik. O endüktif metodu Sir Francis Bacon'u izleyerek doğa bilimlerinin en güvenilir metodu farzediyordu (Sir Francis Bacon'un bu konudaki fikirlerini en etraflı olarak geliştirdiği eseri 1620 yılında yayınlanan *Novum Organum*'dur. Bu eserin standart İngilizce tercümesi J. Spedding, R. L. Ellis ve D. D. Heath tarafından 1863 yılında Boston'da yayınlanmış olan çeviridir. Bu çevirinin kolay ulaşılabilecek bir baskısı için bkz. **Bacon, F.**, 1960[1987], *The New Organon and Related Writings*, edited, with an introduction, by **F. H. Anderson**: Macmillan Publishing Company, New York, xl+292 ss; Bacon'un bilim felsefesinin genel bir değerlendirmesi için bkz. **Urbach, P.**, 1987, *Francis Bacon's Philosophy of Science*: Open Court, La Salle, viii+209 ss.). Ancak, buna rağmen ve Bacon'dan farklı olarak endüktif metodun kesin güvenilirliği olmadığını biliyor, üstelik bilimin bilhassa yeni alanlara sıçraması için doğrudan zekânın yaratıcılığına ve onun eseri olan varsayımlara ihtiyaç olduğunun altını çiziyordu. Hasan-Âli'nin tümevarım hakkında söyledikleri bu çerçeve içinde alınmalıdır. Ayrıca yukarıda 34. ve 36. notlarda söylenenlere bkz.

56. a.g.e., s. 214-215

57. **Yücel**, 1960, s. XV

58. **Yücel,** 1993, s. 221

59. a.g.e., s. 256

60. **Yücel,** 1937, s. 178; "O'na göre Üniversitenin en büyük ödevlerinden biri ilmî araştırmalar yapmaktı. Onun için üniversite muhtariyetini kıskançlıkla savundu": **Pamir, H. N.,** 1961, Yücel Toplantısı'nda: *İmece*, yıl 1, c. 1, sayı 2, s. 17

61. **Yücel,** 1993, ss. 256-257

62. **Yücel,** 1938, s. 236; 1994'de Kültür Bakanlığı tarafından yapılan yeni baskıda s. 227

63. a.g.e., s. X, yeni baskıda VII

64. **Yücel,** 1997, s. 144

65. **Yücel,** 1938, s. 17; yeni baskısı, s. 19

66. Millî eğitimin cumhuriyetin kuruluşundan günümüze (1.10.1999 tarihine kadar) yaptığı sayısal gelişmeyi kolayca görebilmek için şu faydalı kaynağa bkz. **Dayar, C., Gökgöz, M. T., Ayhan, R., Yıldırım, S., Demiroğlu, M., Çelik, T.** ve **Özkılıç, T.,** 2000, *Millî Eğitim Sayısal Veriler*: Millî Eğitim Bakanlığı Araştırma Plânlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Ankara, ss. 1-6; ayrıca bkz. **Anonim,** 1999, *2000 Yılında Millî Eğitim*: T. C. Millî Eğitim Bakanlığı, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, ss. 11-13>

67. Millî Eğitim Bakanlığı, çok önemli bir hizmet olarak, Birinci Maarif Şûrası'nın Çalışma Programı, Konuşmalar ve Lâhikalarını içeren ve 1939'da 1500 adet olarak basılmış olan kitabının 1991'de bir tıpkıbasımını yayınlamıştır. Bkz. *Birinci Maarif Şûrası 17-29 Temmuz 1939, Çalışma Programı, Konuşmalar, Lâhikalar*: T. C. Maarif Vekilliği (Tıpkı Basım): Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları 2308, Tanıtıcı Yayınlar Dizisi 53, Ankara, XXXXI+[IV]+688 ss.

68. **Yücel,** 1997, ss. 378-379; ayrıca bkz. **aynı yazar,** 1937, ss. 22-25

69. a.g.e., s. 303

70. İlkokula giden çocuk sayısının %75 köylerde, % 25 şehirlerde.

71. a.g.e., s. 304

72. **Yücel,** 1937, s. 85.

73. Kültür tarihimizde çok önemli bir yeri bulunan ve Atatürk'ün başlatıp Hasan-Âli Yücel'in genişleterek sürdürdüğü aydınlanma hareketinin en belirgin kilometre taşlarından biri olan Birinci Türk Neşriyat Kongresi'nin (1-5 Mayıs 1939) tutanak kitabının Edebiyatçılar Derneği tarafından ve Millî Eğitim ve Kültür bakanlıklarımızın katkılarıyla 1997 yılında tıpkıbasımı yapılmıştır: *Birinci Türk Neşriyat Kongresi 1-5 Mayıs 1939 Raporlar Teklifler Müzakere Zabıtları*: T. C. Maarif Vekilliği, Ankara, Edebiyatçılar Derneği Yayınları 12, Ankara, VII+412 ss.

74. **Yücel,** 1993, s. 4; **Maarif Vekili Hasan-Âli Yücel** [Açış Nutku]: *Birinci Türk Neşriyat Kongresi 1-5 Mayıs 1939 Raporlar Teklifler Müzakere Zabıtları*'nda, s. 12

75. Hasan–Âli bakanlıktan uzaklaştırıldıktan sonra O'nun önsözü de kitaplara artık basılmaz olmuş, O'nun önsözü ile basılan eserlerin ikinci ve daha sonraki baskıların-

dan dahi önsöz çıkarılmıştır. Bu da O bakanlıktan ayrıldıktan sonra Türk millî eğitiminin ve kültür yaşamının ne ilkel ellere teslim edilmiş olduğunun pek hazin bir şâhididir. Doğumunun yüzüncü yıldönümünde Millî Eğitim Bakanlığı'nın bastırdığı tanıtıcı broşürün arka kapağında bu önsöz basılmış, bu suretle büyük yazar ve devlet adamına yarım yüzyıldır yapılan akıl almaz haksızlık için henüz pek yetersiz de olsa özür dilenmiş, O'nun bize uygarlık müjdeleyen heyecanlı sözlerinin üzerine atılmış olan akılsızlık toprağı bir nebze olsun süpürülmüştür: **Anonim**, 1997, *Doğumunun 100. Yılında Hasan-Âli Yücel:* T. C. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları 3115, Tanıtıcı Yayınlar Dizisi 70, Ankara, 31 ss.

76. Bu konuda bkz. **Bartley, W. W., III**, 1987, Philosophy of biology *versus* philosophy of physics: **Radnitzky, G. ve Bartley, W. W., III** (editörler), *Evolutionary Epistemology, Rationality, and the Sociology of Knowledge*'da: Open Court, La Salle, ss. 7-45.

77. "Memleketler muhteliftir, fakat medeniyet birdir ve bir milletin terakkisi için de bu yegâne medeniyete iştirak etmesi lâzımdır." 29 Ekim 1923'te Fransız gazetecisi Maurice Pernot'ya verdiği demeçten: **Unan, N.** (toplayan), 1954, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III*: Türk İnkilâp Tarihi Enstitüsü Yayımları: 1, Ankara, s. 67.

78. "Hasan Ali, Doğu'yu çok iyi bilen, Batı'ya müteveccih bir insandı. Atatürk'ü en iyi tanıyanlardan biri idi": **Pamir, H. N.,** 1961, Yücel Toplantısı'nda: *İmece*, yıl 1, c. 1, sayı 2, s. 17

79. *Birinci Coğrafya Kongresi 6-21 Haziran Raporlar Müzakereler Kararlar*: T. C. Maarif Vekilliği, basıldığı yer belirtilmemiş, VIII+257 ss.+arka cep içinde 3 harita ve metin dışı fotoğraf levhaları. Bu kongre esnasında Hasan-Âli, ilk Türkiye coğrafya bibliyografyasını hazırlamış olan Selçuk Trak'ı mevcudu çabuk tükenmiş olan bu eserini genişletip derhal bir ikinci baskısını yapmaya teşvik ederek Türkiye yerbilimleri topluluğunun çok önemli bir eser kazanmasına da vesile olmuştur. Trak'ın coğrafya bibliyografyaları şunlardır: **Trak, S.**, 1941, *Türkiye Hakkında Yazılan Coğrafî Eserler Bibliyoğrafyası*: Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayını, Coğrafya 1, Ankara, 160 ss; **aynı yazar,** 1942, *Türkiyeye Ait Coğrafî Eserler Genel Bibliyoğrafyası*— Prof. Dr. H. Louis'nin önsözü ile beraber "ilâveli ikinci bası": Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Coğrafya Enstitüsü Neşriyatı No. 1, Ankara, 274 ss. Yazarın Hasan-Âli'ye teşekkürü ikinci baskının numaralanmamış 2. sahifesindedir.

80. Arzu edenler bu kitabın 1. bölümünün 6. dipnotunda künyesi verilen **Mustafa Çıkar**'ın monografisinde hem bu meş'um hikâyenin, bu "ikinci Menemen olayı"nın, ana hatlarını hem de gerekli kaynakları bulacaklardır.

81. **Sayar, A. G.**, 1997, Doğmunun yüzüncü yılında Hasan-Âli yazılarına önemli bir zeyl'e zeyl: *Tarih ve Toplum*, c. 27, sayı 158, s. 70.

82. **Carlyle**, [1943], *Kahramanlar*, Türkçeye Çeviren Reşat Nuri Güntekin: Semih Lûtfî Kitabevi [yayımlandığı yer belirtilmemiş], s. [VI]

Prof. Dr. Dr. h.c. A. M. Celâl Şengör

24 Mart 1955'de İstanbul'da doğdu. 1973 yılında Robert Academy'i bitirdi, 1978'de de State University of New York at Albany'den jeolog olarak mezun oldu. 1979'da aynı üniversiteden master, 1982'de de doktora aldı. 1981'de İ.T.Ü. Maden Fakültesi, Genel Jeoloji kürsüsüne asistan oldu. 1984 yılında Londra Jeoloji Cemiyeti'nin "Başkanlık Ödülü"nü, 1986'da TÜBİTAK'ın Bilim Ödülü'nü aldı. Aynı yıl İ.T.Ü. Maden Fakültesi Genel Jeoloji Anabilim Dalında doçent oldu.

1988'de Neuchâtel Üniversitesi Fen Fakültesi'nden şeref bilim doktoru pâyesi aldı. 1990 yılında Academia Europaea'ya ilk Türk üye olarak seçildi, aynı yıl Avusturya Jeoloji Servisi muhabir üyesi, 1991 yılında Avusturya Jeoloji Derneği şeref üyesi oldu. 1991 yılında Kültür Bakanlığı'nın Bilgi Çağı Ödülü'nü kazandı. 1992 yılında İ.T.Ü. Maden Fakültesi Genel Jeoloji Anabilim dalında profesörlüğe yükseltildi. 1993 yılında Türkiye Bilimler Akademisi kurucu üyesi oldu, Akademi konseyine seçildi, aynı yıl TÜBİTAK Bilim Kurulu üyeliğine seçildi.

1994 yılında Rusya Doğa Bilimleri Akademisi üyeliğine, Fransız ve Amerikan jeoloji dernekleri şeref üyeliğine seçildi, ayrıca kendisine Fransız Fizik Cemiyeti ve École Normale Supérieure Vakfı tarafından Rammal Madalyası verildi. Şengör 1997 yılında Fransız Bilimler Akademisi tarafından yerbilimleri dalında büyük ödül (Lutaud Ödülü) ile taltif edildi. 1998 Mayıs ayı içerisinde Şengör Collège de France'da misafir profesör olarak bir kürsü işgal etti, burada "XIX. yüzyılda tektoniğin gelişmesine Fransız jeologlarının katkısı" konulu bir ders verdi ve 28 Mayıs 1998'de Collège de France'ın madalyasını aldı. 1999'da Londra Jeoloji Cemiyeti kendisine Bigsby Madalyasını tevcih etti. 2000 yılının Nisan ayında Amerika Birleşik Devletleri Ulusal Bilimler Akademisi yabancı üyeliğine seçilen ilk Türk oldu.

Şengör jeolojide bilhassa yapısal jeoloji ve tektonik dallarındaki çalışmaları ile ün yapmıştır. Bu konuda 5 kitap, 165 bilimsel makale, 120 tebliğ özeti, pek çok popüler bilim makalesi, tarih ve felsefe ile ilgili de iki kitap ve 200'e yakın deneme yazısı yayımlamıştır. Pek çok uluslararası dergide editör, yardımcı editör ve yayın kurulu üyeliği yapmaktadır.

Şengör 1986 yılında Oya Maltepe ile evlenmiştir. Tek çocuğu olan oğlu H. C. Asım Şengör 1989 yılında dünyaya gelmiştir.

ISBN 975-403-238-6

9 789754 032383 03

Fiyatı: 4,50 YTL (KDV DAHİL)

4.500.000 TL (KDV DAHİL)

Basılı fiyatından farklı satılamaz